

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ხელნაწერის უფლებით

სვეტლანა ბერიკაშვილი

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციის პრინციპებისათვის
ძველ და ახალ ბერძნულ ენაში

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის
სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი
პროფესორი ირინე დარჩია

10.01.04.

ბიზანტინისტიკა-ნეოელინისტიკა

თბილისი 2006

სარჩევი

შესავალი.

თავი I – ბერძნული გრამატიკის სათავეებთან.

§ 1. 1 ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ფილოსოფიური პერიოდი.

§ 1. 2 ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების გრამატიკული პერიოდი.

თავი II – ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან.

თავი III - ბრუნების ისტორიისათვის.

თავი IV - ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე

§ 4. 1 შუა საუკუნეები.

§ 4. 2 აღორძინების ხანა.

თავი V - ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის (XVIII – XIX საუკუნეები).

§ 5. 1 ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა.

§ 5. 2 ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის ჩამოყალიბება.

თავი VI - ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ძველი ბერძნული ენის უახლეს გრამატიკულ სახელმძღვანელოებში.

თავი VII - ახალი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის.

§ 7. 1 ახალი ბერძნული ენის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მანოლის ტრიანდაფილიდისი.

§ 7. 2 ახალი ბერძნული ენის ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციები.

დასკვნა.

გამოყენებული ლიტერატურის სია.

შესავალი

სიტყვის ფორმაცვალებას ბრუნვათა მიხედვით ბრუნება ჰქვია. ბრუნება შეიძლება ახასიათებდეს სახელებს, ნაცვალსახელებსა და სახელწმინებს. ბრუნვის მნიშვნელობები ყველა ენაში გვხვდება, მაგრამ ყველა ენას არ მოეპოვება ბრუნება. ბრუნების დროს ბრუნვას უნდა ჰქონდეს რეგულარული მორფოლოგიური გამოხატულება ანუ სიტყვის ფორმა, იგი, როგორც წესი, ყველა სიტყვას ან სიტყვათა უმრავლესობას ახასიათებს.

ენის მორფოლოგიური ტიპიდან გამომდინარე, ბრუნების ფორმებს სხვადასხვანაირი გრამატიკული შინაარსი აქვთ. ასე, მაგალითად, ფლექსიურ ენებში ბრუნვის ფლექსია გამოხატავს არა მხოლოდ ბრუნვის, არამედ რიცხვისა და სქესის გრამატიკულ კატეგორიებსაც. მაგალითად, ლათინურ ენაში, გენეტივის ფორმაში *librorum*, ფლექსიას *-orum* აქვს არა მხოლოდ ნათესაობითი ბრუნვის, არამედ მრავლობითი რიცხვისა და მამრობითი სქესის მნიშვნელობაც. აგლუტინაციურ ენებში ბრუნვის ნიშნები გამოხატავენ მხოლოდ ბრუნვის მნიშვნელობებს.

ბრუნების სისტემა ბევრ ენაში მრავალფეროვნებას გვიჩვენებს მეტყველების ერთი ნაწილის ფარგლებშიც კი. ინდოევროპულ ენებში სახელის ბრუნების რამდენიმე ტიპი არსებობს. ეს ტიპები სახელის ფუძეზეა დამოკიდებული. ამასთანავე, ბრუნების ტიპი განისაზღვრება სახელის ხმოვანფუძიანობით ან თანხმოვანფუძიანობით. მაგალითად, გამოიყოფა *a* - ფუძიანი, *o* - ფუძიანი, *s* – ფუძიანი ბრუნება და ა. შ. სხვადასხვა ბრუნება ასევე შეიძლება გამოიყოს რომელიმე ბრუნვის

ნიშნის მიხედვით. მაგალითად, მხოლოებითი რიცხვის გენეტივის ფორმის მიხედვით. სიტყვების ზოგიერთი ჯგუფი მიეკუთვნება შერეულ ბრუნებას, რომელიც აერთიანებს სხვადასხვა ბრუნების პარადიგმებს.

ენის ისტორიული განვითარების შედეგად, ბრუნების სისტემა შეიძლება გამარტივდეს და უნიფიცირება განიცადოს. ზოგიერთ ენაში ბრუნების სისტემა შეიძლება საერთოდ გაქრეს. თანაც, სისტემის დაშლა არსებით სახელებში უფრო სწრაფი ტემპით ხდება, ვიდრე ნაცვალსახელებში. მაგალითად, თანამედროვე ფრანგულ ენაში არსებითი სახელი არ იცვლება ბრუნების მიხედვით, მაშინ როდესაც ნაცვალსახელებში შენარჩუნებულია ორი, პირდაპირი და ირიბი ბრუნვის ფორმა, მაგალითად, ფრანგ. je და me.¹ ბრუნების გაქრობა, ძირითადად, იმის მომასწავებელია, რომ ენაში ანალიტიკური გამოხატვის საშუალებები ვითარდება, რის შედეგადაც ბრუნვითა ფლექსიის ფუნქციას დამხმარე სიტყვები (არტიკლი, წინდებული) ასრულებენ.

ჩემი ნაშრომით შევეცადე მეჩვენებინა ბრუნების სისტემის განვითარება ბერძნულ ენაში ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული დღემდე. ვინაიდან ბრუნების დროს ყველაზე მეტ ცვლილებებს არსებითი სახელი გვიჩვენებს, ამიტომ ბერძნული ენის ბრუნების სისტემაში მომხდარ ცვლილებებს არსებითი სახელის მაგალითზე წარმოვადგენთ.

ბერძნული ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება, და შესაბამისად, მას ახასიათებს ის ნიშნები, რაც ინდოევროპული ბრუნებისას გვხვდება. ინდოევროპულ ენებში მაშინვე თვალში

¹ Булыгина Т. В., Крылов С.А., Склонение, Лингвистический энциклопедический словарь, Главный редактор Ярцева В. Н., "Советская энциклопедия", Москва 1990, 457.

გვეცემა ბრუნების ტიპების მრავალფეროვნება ფუძეების ჯგუფების მიხედვით. თითოეულ ჯგუფს ბრუნების თავისებური წარმოება ახასიათებს (ფუძეები -o-, -a-, -i-, -u-, -r-ზე და ა. შ.). ერთსა და იმავე ბრუნვას შეიძლება ჰქონდეს განსხვავებული დაბოლოებები იმისდა მიხედვით, თუ რა ბგერაზე ბოლოვდება სახელის ფუძე. ამ მრავალფეროვნების მიზეზები ინდოევროპული ენების ისტორიულ განვითარებაში უნდა ვეძიოთ. სუფიქსების მრავალფეროვნება არის ანარეკლი სახელთა უძველესი სემანტიკური კლასიფიკაციისა, რომელიც ახასიათებდა ინდოევროპულ ენებს იმ პერიოდში, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული ბრუნების სისტემა.

ამ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს ყველა საგნის დიფერენციაცია ჯგუფებად განსაზღვრული ნიშნის მიხედვით, ანუ ხდება სახელთა დაჯგუფება მათი სემანტიკის შესაბამისად. ასე, მაგალითად, -r- ფუძიანებში შედის ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები: oJ pathvr, hJ mhvthr, hJ qugavthr, აგრეთვე, ადამიანისა და ცხოველის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები: to; h\par, to; pi»ar, to; kh»r, to; qevnar და ა. შ.

სახელების უძველესმა სემანტიკურმა დიფერენციაციამ გამოიწვია ინდოევროპულ ენებში ბრუნების ტიპების მრავალფეროვნება,² და შესაბამისად, განაპირობა მათი ნაირსახეობები ცალკეულ ენებში, მათ შორის ბერძნულშიც.

ბერძნული ენის მკვლევარები თავდაპირველად ბრუნების სისტემას აფუძნებდნენ ე. წ. ლინგვისტურ პრინციპს, ანუ ფუძის დაბოლოებას, შემდგომში კი იგი დაუკავშირეს სქესის გრამატიკულ

² Десницкая А. В., Именные классификации и проблема индоевропейского склонения, Известия Академии Наук Союза ССР, № 3, 1941, 49-55, <http://feb-web.ru/feb/izvest/1941/03/413-049.htm>

კატეგორიას, ანუ მას საფუძვლად მნემოტექნიკური პრინციპი დაუდეს. თუმცა იგი ნაკლებად შეესაბამება ბერძნული ენის სტრუქტურას და ბრუნებისას მრავალ სირთულეს ქმნის. ეს საკითხი მეტად აქტუალურია თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, შევეცადე მეჩვენებინა, როგორ მიმდინარეობდა ბერძნულ ენაში ლინგვისტური პრინციპიდან მნემოტექნიკურ პრინციპზე გადასვლა, რამ განაპირობა ეს ცვლილება და რა ტიპის კლასიფიკაცია უფრო მისაღებია დღეს ბერძნული ენისათვის. ბუნებრივია, რომ ბერძნულში მომხდარი არსებითი მორფოლოგიური ცვლილებების გამო ბრუნების კლასიფიკაციაც შეიცვლებოდა. მთავარი პრობლემა, რომლის გადაწყვეტაც ვცადეთ არის სწორი პრინციპის, ანუ კონცეფციის შერჩევა.

თავი I

ბერძნული გრამატიკის სათავეებთან

§ 1. 1 ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ფილოსოფიური პერიოდი

თითოეულ მეცნიერებას თავისი ისტორია აქვს. ასევე ენათმეცნიერებასაც. მის განვითარებაზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ძველი ინდოეთისა და ძველი საბერძნეთის ფილოლოგიამ.

ჩვენამდე მოღწეული უძველესი გრამატიკული ნაშრომი - შუმერული ენის გრამატიკული აღწერა - დაახლოებით ოთხი ათასწლეულის წინ შეიქმნა, ხოლო გრამატიკა, როგორც მეცნიერება, ძველ ინდოეთში ძვ. წ. V საუკუნეში ჩამოყალიბდა. გრამატიკისადმი დიდი ინტერესი წმინდა ტექსტების "ვედების" ხელუხლებლად დაცვის საჭიროებით იყო გამოწვეული. "ვედების" კითხვას განსაკუთრებული, რიტუალური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აუცილებელი იყო თითოეული სიტყვის სწორად წარმოთქმა. სწორედ ამ მიზნით დაიწერა "პადაპათხა" /Padapātha/, სადაც ტექსტების თითოეული სიტყვის გამოთქმის თავისებურება იყო აღწერილი. აქედან დაიწყო სიტყვების გრამატიკული ანალიზი. ფონეტიკურ მეცნიერებას საფუძველი ჩაეყარა ნაშრომებში "პრატიშაკხიები" /Prātisākhya/ და "შიქშები" /Śikṣā/. ამავე პერიოდისაა პირველი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები. ყველაზე ადრეული ნაშრომია "ნიგჰანტუ" /Nighantu/, რომელიც შედგება "ვედების" რთული სიტყვებიდან. ამ სიტყვების კომენტარები, დაწერილი დაახლოებით

ძვ. წ. IV საუკუნეში იასნეს მიერ, არის გრამატიკის საკითხების სისტემატიზირებული განხილვის პირველი ცდა. აქ უკვე გამოყოფილია მეტყველების ნაწილები: სახელი /nāman/, ნაცვალსახელი /servanāman/, ზმნა /ākhyāta/, წინდებული /upasagra/ და ნაწილაკი /nipāta/.³

თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს ამ მეცნიერებამ პანინის ხელში მიაღწია. მისი ნაშრომი "ძველი ინდური ენის გრამატიკა" ინდური გრამატიკული აზროვნების მწვერვალია. პანინის გრამატიკა "ასტადხიანი" /Astādhyāyī/ - "გრამატიკული წესების რვა ნაწილი" 3996 წესს (სუტრას) შეიცავს, მასში წარმოდგენილია ფონეტიკა, მორფოლოგია, ეტიმოლოგია, სიტყვათწარმოებისა და სინტაქსის საკითხები.⁴

პანინი დაახლოებით ძვ. წ. IV საუკუნეში ცხოვრობდა. ადგილობრივი ტრადიციის მიხედვით, მისი მოღვაწეობა მეფე მაგადხი ნანდის მმართველობის ხანას ემთხვევა. პანინის ცხოვრების შესახებ მწირი ცნობები მოგვეპოვება. ცნობილია, რომ იგი დაიბადა ინდოეთის ჩრდილო-დასავლეთში, შალატურაში. მისი ნაწარმოები იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ მან შეიმუშავა სანსკრიტის გრამატიკის კანონები. სუტრებისა და მათი კომენტარების წყალობით, მან შეაგროვა, გააანალიზა და წესების სახით ჩამოაყალიბა იმდროინდელი ენობრივი მასალა. შემდეგ გრამატიკულ სკოლებში პანინის გრამატიკა ზეპირად ისწავლებოდა.

პანინისა და მისი მიმდევრების შრომების წყალობით, ენის ამ სისტემურმა ფორმამ ნორმატიული ხასიათი მიიღო. პანინის მოღვაწეობის მომდევნო პერიოდში უამრავი გრამატიკული ნაშრომი

³ Барроу Т., Санскрит, перевод с английского Н. Лариной, Прогресс, Москва 1976, 49.

⁴ Pauly N., Enzyklopädie der Antike, Band 4, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart - Weiman 1998, 1199.

შეიქმნა, მაგრამ არც ერთ მათგანს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ გააჩნია. ამ გრამატიკების მიზანი იყო პანინის გრამატიკაში მოცემული მასალის წარმოდგენა შედარებით მარტივი ფორმით.

რაც შეეხება ბერძნულ გრამატიკას, იგი დაახლოებით მეორე და პირველი საუკუნეების მიჯნაზე შეიქმნა. მაგრამ ინტერესს ლინგვისტური საკითხებისადმი, უკვე ძვ. წ. V საუკუნეში ვხვდებით. ლინგვისტური დაკვირვებები, ძირითადად სიტყვის ბუნებასა და ეტიმოლოგიას ეხებოდა. უკვე ჰომეროსთან და ჰესიოდესთან გვაქვს ცდები სახელთა ხალხური ეტიმოლოგიის დადგენისა, მაგ.:

"toin rJÆ {Ektwr kaleveske Skamavndrion, aujta; r
oiJ a[lloi

jAstiavnaktJÆ oi\o" ga; r ejruveto [Ilion {Ektwr".⁵
(VI, 402-403)

"მამა ეძახდა სკამანდრიოსს, ტროის მცხოვრებნი

კი - ასტიანაკტს: ტროის ბურჯი ჰექტორიაო".⁶ (VI, 402-403)

"calkivda kiklhvskousi qeoiv, a[ndre~ de;
kuvmindin". (XIV, 291)

"ღმერთნი ქალკიდად თვლიან იმ ჩიტს, კაცნი კომინდად". (XIV,
291)

ევრიპიდეს "პალამედესის" ჩვენამდე მოღწეულ ფრაგმენტში და დემოკრიტესთან კი ფონეტიკური კლასიფიკაციის პირველი მცდელობაა, მაგ.:

"a[fwna kai; fwnou`nta sullabav~ te qei;~

ejxeu`ron ajnqrwvpoisi gravmmatÆ eijdevnai..."⁷

(582, 2)

⁵ Homer, Iliad, books I-XII, with an introduction, a brief homeric grammar and notes by D. B. Monro, Clarendon Press, Oxford 1958.

⁶ თარგმანი მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ჰომეროსი, ილიადა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო რ.მიმინოშვილმა, საბჭოთა საქართველო, თბილისი 1964

"როგორც ჩანს, დაუდგინეს ადამიანებს ბგერები,
თანხმოვანი და ხმოვანი მარცვლების შერწყმა..."⁸

ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ორი პერიოდი გამოიყოფა: ფილოსოფიური და გრამატიკული. ფილოსოფიურ აზროვნებაში ძირითად საკითხად სახელდების პრობლემა იქცევა, კვლევა ძირითადად საგნისა და სახელის ურთიერთმიმართების გზით მიდის. ფილოსოფოსებს აინტერესებთ, რა კავშირშია ერთმანეთთან საგანი, აზრი მის შესახებ და ამ აზრის გამომხატველი სიტყვა. ზუსტად ეს საკითხებია ასახული პლატონის დიალოგში "კრავტილოსი" ("Kravtulo~").

ჯერ კიდევ პლატონამდე ბერძნულმა ფილოსოფიამ საგანთა სახელდების ორი თეორია წამოაყენა - ბუნებრივი და კონვენციური. კონვენციური თეორია გულისხმობს წინასწარი შეთანხმების შედეგად საგანთა სახელდებას პირობითად, აზრის ყოველგვარი გათვალისწინების გარეშე, ე. ი. სიტყვები საგნებს გამოხატავენ ჩვეულების გამო (novmo~, qevsi~). ამ თეორიის წარმოშობა დემოკრიტეს მოძღვრებას უკავშირდება. ბუნებრივი თეორიის მიხედვით კი, სახელი ასახავს საგნის არსს, განუყოფელად მიეკუთვნება საგანს და გარკვეულწილად განსაზღვრავს კიდევ მის არსებობას, ე. ი. სიტყვები გამოხატავენ საგნებს მათი ბუნების მიხედვით (fuvsi~). ეს თეორია სათავეს იღებს ჰერაკლიტე ეფესელის ფილოსოფიაში.⁹

საბოლოოდ, ამ თეორიების ერთად თავმოყრა და fuvsi~ - novmo~ (ბუნება - კანონი), fuvsi~ - qevsi~ (ბუნება -

⁷ Euphris, Perditarum Tragoediarum, Fragmenta, Edidit Nauk A., in Aedibus B.G.Turneri, Lipsiae MCMVIII, 155.

⁸ მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი.

⁹ დოლიძე ნ., ძირითადი ენათმეცნიერული ტენდენციები ანტიკურ ფილოსოფიაში და პლატონის "კრავტილოსი", ლოგოსი, თბილისი 1998, 15.

შეთანმება) დაპირისპირების ჩამოყალიბება პლატონის "კრატილოსში" ხდება. კრატილოსის აზრით (იგი ჰერაკლიტეს მოძღვრებას ეყრდნობა), სიტყვები ბუნების მიერ არის შექმნილი. სახელი თავისი არსით საგნის გარკვეულ ელემენტს გამოხატავს, მაგ.:

"a[nqrwpo~ < ajnaqrei` tou`to o{ o[pwpen"¹⁰ (399 c.)

"ფიქრობს იმას, რასაც ხედავს"

საწინააღმდეგო აზრისაა სოკრატე (იგი დემოკრიტეს შეხედულებებს გვთავაზობს), რომელიც თვლის, რომ სახელებს არ მივყავართ მათ მიერ ასახული საგნების ელემენტებამდე. იმის დასამტკიცებლად, რომ სახელები დადგენილია, ჩვეულების შედეგია, სოკრატეს ოთხი საბუთი მოჰყავს: ომონიმების არსებობა, სინონიმები, საგნები, რომელთაც სახელები არა აქვთ და სახელების გამეორება.

როგორც დიალოგიდან ჩანს, პლატონი მთლიანად არც ერთ შეხედულებას არ იზიარებს. აქვე არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ დიალოგის პრობლემატიკის საკითხს. მეცნიერებაში ამ საკითხთან დაკავშირებით, რამდენიმე თვალსაზრისი არსებობს:

1. პლატონის "კრატილოსი" ენის ფილოსოფიის საკითხებს ეძღვნება; (ფ. ლასალე, ე. კოსერიუ, ე. ჰააგი, ჯ. დერბოლავი)
2. პლატონი - სამეცნიერო გრამატიკას უყრის საფუძველს; (ლ. ლერში)
3. დიალოგის ძირითადი საკითხია - ენის სემანტიკის სფერო; (ი. დოიშლე, ჰ. შტეინტჰალი)
4. "კრატილოსი" ენის ლოგიკურ სისტემას განიხილავს; (ფ. შოიბლინი)

¹⁰ Platonis, Dialogi, Vol. I., in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCXC.

5. პლატონური ენის ფილოსოფია ემყარება პირველადი სიტყვების ანალიზსა და ფონეტიკურ-ფიზიოგნომიურ თეორიების მიმართებას ობიექტურ რეალობასთან; (მ. ლევი)
6. პლატონმა გამოავლინა ენის ფილოსოფიის ისეთი პრინციპები, რომლებსაც თანამედროვე მეცნიერებაში არ დაუკარგავთ აქტუალობა. პირველ რიგში, ეს არის ენის კომუნიკაციური ფუნქცია; (ა. ნერინგი)
7. პლატონი იყო პირველი, ვინც ჩასწვდა სემანტიკის ძირითად პრობლემას და განსაზღვრა ენობრივი ნიშნის ორმაგი ფუნქცია - მისი მიმართება ერთის მხრივ ობიექტთან, მეორეს მხრივ კი - მნიშვნელობასთან; (ა. პაგლიარო)
8. პლატონი საერთოდ არ განიხილავს ენის ნატურალური და კონვენციური წარმოშობის პრობლემას; იგი დიალოგის ცენტრში ენობრივი ნიშნის რელაციას აყენებს; (ე. კოსერიუ)
9. პლატონის ძირითადი მიზანი არის ენისა და შემეცნების მიმართების განხილვა; (ფ. შლაიერმაჰერი)
10. დისკუსიის თემაა არა ენა, არამედ სიტყვათა (სახელთა) სისწორე. (რ. რობინსონი).¹¹

ლინგვისტიკისათვის უფრო მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ პლატონის "კრატილოსში" მოცემულია სიტყვების პირველი ფონოლოგიური ანალიზი ეტიმოლოგიის გზით, აღნიშნულია "ბარბაროსული" ენებიდან ნასესხები სიტყვები, სიტყვების არქაული ტიპები, ადგილობრივი დიალექტები, გამოყოფილია სახელი და ზმნა, ბგერები დაყოფილია ხმოვნებად და თანხმოვნებად.

¹¹ მეცნიერებაში არსებული თვალსაზრისები მოცემულია ნ. დოლიძის აღნიშნული მონოგრაფიის მიხედვით, 1998, 25-29.

პლატონი ბგერით ელემენტებს (რომლებიც გაიგივებულია ასოებთან - grammata) უწოდებს stoiceiva-ს, რომლებიც, თავის მხრივ, ორ ჯგუფად იყოფა. პირველი ჯგუფია ta; fwnhventa (ხმოვნები), ხოლო მეორე ჯგუფი ta; a[fwna kai; a[fgogga (თანხმოვნები და უბგეროები).

" [ArÆ ou\n kai; hJma`~ ou{tw dei` prw`ton me;n ta; fwnhventa dielevsqai, e[peita tw`n eJtevrwn kata; ei[dh ta; te a[fwna kai; a[fgogga..." (424 d)¹²

"ამგვარად, ჩვენ უნდა განვასხვაოთ ჯერ ხმოვნები, შემდეგ მათი სახეების შესაბამისად სხვა - თანხმოვნები და უბგეროები..."¹³

პლატონი გამოყოფს სახელებსა და ზმნებს (oJnovmata kai; rJhvmata); o[noma არის საგნის სახელი, ხოლო rJhvma გამონათქვამი საგნის შესახებ. რ. პფაიფერის აზრით, "ეს არც მორფოლოგიური დაყოფა იყო (სახელი და ზმნა) და არც სინტაქსური (ქვემდებარე და შემასმენელი, არისტოტელესთან ujpokeivmenon kai; kathgorouvmenon). ეს დაყოფა პლატონმა შემოგვთავაზა არსის (ta; o[nta) მნიშვნელობის გასაგებად, რაც მის მთავარ დებულებას წარმოადგენდა".¹⁴

მაგ.: Dii; fivlo~--ში fivlo~ არის ზმნა, Divfilo~ კი სახელია.

"oi|on Dii; fivlo~: tou`to ajnti; rJhvmato~ o[noma hJmi`n gevnhtai..." (399 b)

"მაგალითად, Dii; fivlo~ ზმნიდან სახელი რომ გამოვიდეს..."

ორივეს ერთად პლატონი dhlwvmata-ს უწოდებდა, სადაც o[noma მიეკუთვნებოდა pravttonte~ (იმას, ვინც მოქმედებს),

¹² Platonis, MDCCCXC, 237.

¹³ მოგვეყავს პლატონის "კრატელოსის" ჩვენეული თარგმანი.

¹⁴ Pfeifer R., History of Classical Scholarship, From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age, Clarendon Press, Oxford 1968, 59-60.

ხოლო rJhvma -pravxi~ (მოქმედებას). მაგრამ სახელსა და ზმნას თავისთავად არაფრის გამოხატვა არ შეუძლიათ, თუ ისინი ერთმანეთს არ უკავშირდებიან და წინადადებას არ ქმნიან.

გარდა ამისა, პლატონი გვამღევეს სიტყვების, ძირითადად, ანტიკური ღმერთებისა და გმირების სახელების ეტიმოლოგიას.

მაგ.:

" jApovllwn < ajpolouvwn (wJ~ ijatroov~), aJplou`n (kata; de; th;n mantikh;n kai; to ajlhqev~), ajei; bavllwn (dia; de; to; ajei; bolw`n ejgkrathv~), oJmopolw`n (ejpistatei` de; ou|to~ oJ qeo;~ th`/ aJrmoniva/)" (405 c)

"აპოლონი < მხსნელი (როგორც ექიმი), ჭეშმარიტი (წინასწარმეტყველებისა და სიმართლის გამო), მუდამ ისრის მტყორცნელი (ისრების ტყორცნის ხელოვნების გამო), პოლუსების ერთობლივი ბრუნვის ზედამხედველი (რადგან ეს ღმერთი ზედამხედველობს ჰარმონიას)".

Mou`sa < mw`sqai

"...tai;~ de; Mouvsa~ te kai; o{lw~ th;n mousikh;n ajpoi; tou` mw`sqai, wJ~ e[oiken, kai; th`~ zhthvsewv~ te kai; filosofiva~ to; o[noma tou`to ejpwnovmasen" (406 d)

"ხოლო მუზებს და მუსიკას საერთოდ ეს სახელი ეწოდა, როგორც ჩანს, ფილოსოფიური სიბრძნის ძეგლისა და მისდამი მისწრაფების გამო".

Lhqwv < lei`on h[qo~

"...e[oiken ou\n proi;~ to; mh; tracu; tou` h[qou~ ajllÆ h{merovn te kai; lei`on" (406 d)

"როგორც ჩანს, საუბარია, არა ეკლიან, არამედ წყნარ და მოალერსე ხასიათზე და ა. შ."

ზოგიერთ სახელში ყურადღება გამახვილებულია ისეთ ფონეტიკურ მოვლენაზე, რომელსაც კეთილზმოვანება ანუ ევფონია ჰქვია.

მაგ.: jHqonovh - jAqhnavā

"...i[sw~ de; oujde; tauvth/, ajlla; wJ~ ou\san th;n qeo;n tauvthn jHqonovhn me;n bouvlesqai proseipei`n: paragagw;n de; h[aujto;~ h[tine~ u{stera ejpi; to; kavllion wJ~ w[/onto, jAqhnavan ejkavlesan". (407 c)

"...შეიძლება სურდა მიეცა სახელი ქალღმერთისათვის მისი არსის მიხედვით – ეთონოე, ხოლო შემდეგ ან თვითონ კანონმდებელმა ან სხვა ადამიანებმა უწოდეს მას ათენაა, ფიქრობდნენ რა, რომ შეცვალეს მისი სახელი უკეთესისკენ".

Ferevpafa - Ferrevfatta (404 c-d)

Fivx - Sfivgx

"w{sper kai; th;n sfivgga ajnti; figgov~ sfivgga kalou`sin, kai; a[lla pollav". (414 c)

"როგორც სფინქს ფინგის ნაცვლად სფინქს უწოდებენ, და სხვა მრავალი".

ამავე ფონეტიკურ პროცესს - მეტათეზისს (ბგერათა გადასმას) კაკაფონიის (არაკეთილზმოვნების) თავიდან ასაცილებლად დღესაც იყენებენ ლინგვისტები სხვადასხვა ფორმის გარჩევის დროს.

"კრატილოსში" დასმული საკითხები მეტად მნიშვნელოვანია ლინგვისტური აზროვნების ფორმირებისათვის, მაგრამ აქ ჯერ კიდევ

არ არის საუბარი გრამატიკულ სისტემაზე. აქ წინა პლანზე ენის ფილოსოფიის პრობლემებია წამოწეული.

პლატონის შემდეგ ენათმეცნიერებამ ვიწრო დესკრიფციული მნიშვნელობა მიიღო და ენის ფილოსოფიის საკითხები ბერძენ სწავლულთა ყურადღების მიღმა დარჩა.

ძველი ბერძნული გრამატიკული აზროვნების შემდეგი ეტაპი არისტოტელეს სახელს უკავშირდება, რომელთანაც უკვე მოიძებნება ბერძნული გრამატიკის დამოუკიდებელ მეცნიერებად ჩამოყალიბების საფუძველი.

დიონ ქრისოსტომოსი თავის ნაშრომში "ჰომეროსის შესახებ" ("Peri; JOmhvrou") აღნიშნავს, რომ არისტოტელემ სათავე დაუდო კრიტიკასა და გრამატიკას:

" jAristotevlh~ ajfÆ ou| fasi; th;n kritikh;n te kai; grammatikh;n ajrch;n lapei`n". (36, 274 R II, 4)¹⁵

"არისტოტელემ კრიტიკა დაამკვიდრა და გრამატიკას სათავე დაუდო".

ლოგიკისა და გრამატიკის ურთიერთმიმართების საკითხი სწორედ არისტოტელეს ნაშრომებში დაისვა.

თავის ნაშრომში "განმარტების შესახებ" ("Peri; ejrmhneiva~") არისტოტელე ამბობდა, რომ სიტყვებისა და წინადადებების კვლევა რიტორიკის ან პოეტიკის საგანი უნდა იყოს: "rJhtorikh;~ gai;r hJ poihtikh;~ oijkeiovtera hJ skevvyi~". "პოეტიკასა" ("Poihtikhv") და "რიტორიკაში" (" JRhtorikhv") იგი გვთავაზობს თავის დაკვირვებებს მეტყველების ნაწილთა შესახებ.¹⁶

¹⁵ Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, OMNIA, edidit apparatu critico instruxit J.De Arnim, vol.I, oratio LII, Peri; JOmhvrou, Apud Weidmannos, Berolini MDCCCLXXXIII.

¹⁶ Pfeifer R., 1968, 67.

"პოეტიკაში" არისტოტელე გამოყოფს მეტყველების რვა ნაწილს, დაწყებული უმცირესი ელემენტიდან (stoiceivon - ბგერა) წინადადებამდე (lovgo~). ესენია: ბგერა, მარცვალი, კავშირი, სახელი, ზმნა, არტიკლი, ბრუნვა, წინადადება.

"Th`~ dei; levxew~ aJpavsh~ tavdÆ ejsti; tai; mevrh, stoicei`on sullabh; suvndesmo~ o[noma rJhvma a[rqron ptw`si~ lovgo~" (1456 b, 20).¹⁷

"ყოველ სათქმელს შემდეგი ნაწილები აქვს: ასო, მარცვალი, კავშირი, სახელი, ზმნა, სახსარი (სადრეკი), მოხვევა და დებულება".¹⁸

შემდეგ გვთავაზობს მეტყველების თითოეული ნაწილის დეფინიციას. აღსანიშნავია, რომ პლატონისაგან განსხვავებით, თანხმოვნებისა და ხმოვნების გარდა, არისტოტელე ნახევარხმოვნებს (hJmivfwna S, R) გამოყოფს.

"...tauvth~ dei; mevrh tov te fwnh`en kai; toi; hJmivfwnon kai; a[fwnon" (1456 b, 25).

"ამ უკანასკნელის სახეებია ხმოვანი, ნახევრად ხმოვანი და უხმო".

მარცვალთა ფორმირებაზე, მათ რაოდენობასა და პროსოდიაზე არისტოტელე არ მსჯელობს, რადგანაც თვლის, რომ ეს მეტრიკის საგანია (th`~ metrikh`~ ejstin).

"რიტორიკაში" არისტოტელე მეტყველების იმ ნაწილებს, რომელიც არც ზმნაა და არც სახელი, კავშირს (suvndesmo~) უწოდებს (1407 a, 20; 1413 b, 33), ხოლო "პოეტიკაში" ცალკე გამოყოფს აგრეთვე ართრონს (ajrqron), როგორც დამოუკიდებელ მნიშვნელობას მოკლებულ სიტყვას. კავშირსაც და ართრონსაც

¹⁷ Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικής, εισαγωγή-μετάφραση Νικολούδης Η., Σχόλια φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.

¹⁸ თარგმანი მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: არისტოტელე, პოეტიკა, წინასიტყვაობა, თარგმანი და კომენტარები ს.დანელიასი, განათლება, თბილისი 1979.

ფუნქცია მხოლოდ სახელთან ან ზმნასთან ერთად გამოყენებისას ენიჭებათ.

მეტყველების ნაწილთაგან სახელსა და ზმნას დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვთ. ამასთან, სახელია მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმა, მისი სხვა ფორმები – ბრუნვებია, ანუ ს. დანელიას მიხედვით, მთხვევები, ვინაიდან ის, რასაც არისტოტელე გულისხმობს *ptw`si~* ტერმინის ქვეშ, აერთიანებს როგორც სახელის, ისე ზმნის ცვლილებას, ე. ი. ბრუნებას და უღლებას. ზმნად არისტოტელესთან ითვლება მხოლოდ ახლანდელი და სრული დროის ფორმა. რაც შეეხება დანარჩენ დროებს (მომავალი და უსრული დროები), მათ არისტოტელე ზმნების ბრუნვებს / მთხვევებს (*ptwvsei~ rJhmavto~*) უწოდებს. იყენებს იმავე ტერმინს, რომელიც გამოიყენება სახელის ირიბი ბრუნვებისათვის.

არისტოტელე "რიტორიკის" მესამე თავში აღნიშნავდა, რომ არსებობს სახელის სამი სქესი: მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო.

"a[rrena kai; qhvlea kai; skeuvh" (1407 b, 7)¹⁹

"პოეტიკაში" იგი იწყებს სახელების დაყოფას დაბოლოებათა მიხედვით, მესამე ჯგუფი ანუ საშუალო სქესის სახელები დაბოლოებათა მიხედვით მიჰყვება მამრობით ან მდედრობით სქესს, ამიტომ არისტოტელე ტოვებს საშუალო სქესის სახელებს როგორც შეუსაბამო ფორმებს, რომლებიც შუალედურ ფუნქციას ასრულებენ (*ta; metaxuv*).

"Aujtw`n de; tw`n ojnomavtwn ta; me;n ajrrevna ta; de; qhvlea ta; de; metaxuv" (1458 a, 8)

¹⁹ Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός, Ρητορική 3, εισαγωγή-μετάφραση Νικολαΐδης Η., Σχόλια φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.

"თვით სახელებიდან ზოგი არის მამრობითი, ზოგი - მდედრობითი, ზოგი - საშუალო".

მეტყველების ბოლო ნაწილი არის წინადადება.

"Lovgo~ de; fwnh; sunqeth; shmantikh; h]~ e{nia kaqÆ aujta; shmaivnei ti" (1457 a, 23)

"წინადადება არის მნიშვნელობის შემცველი რთული ბგერა, რომლის ცალკეული ნაწილები თავისთავად რამეს ნიშნავს".

ამ დეფინიციით არისტოტელე ხაზს უსვამს ფაქტს, რომ ზოგი მეტყველების ნაწილი, სახელდობრ, სახელი და ზმნა დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია. აქ იგი ეწინააღმდეგება პლატონს, რომელიც ამბობდა, რომ ცალკე აღებული სახელი და ზმნა არაფერს ნიშნავს, თუ ისინი წინადადებას არ ქმნიან.

რა თქმა უნდა, არისტოტელეს მიერ მოცემული მეტყველების ნაწილთა სია ჯერ კიდევ არ იყო ლინგვისტური სისტემა, მაგრამ ეს იყო მცდელობა გრამატიკული ტერმინების ანალიზისა. არისტოტელეს აქვს ზოგიერთი სხვა ცნობაც ენის შესახებ. ის მსჯელობს სინონიმებზე, რთულ, იშვიათ და მოძველებულ სიტყვებზე (glw`ssai). Glw`ssai უპირისპირდება ძირითად სიტყვებს და თავისი არსით დიალექტურ ფორმებს წარმოადგენს.²⁰

ბერძნული გრამატიკის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი სტოელთა სკოლას უკავია. სტოელთა ფილოსოფიამ განვითარების საკმაოდ ვრცელი გზა განვლო. მასში გამოყოფენ ძველ, საშუალო და ახალ ანუ გვიანდელ ფაზებს. მის ფუძემდებლად მიიჩნევენ ძენონს (ძვ. წ. 335-326), ხოლო მოძრაობის სახელს უკავშირებენ ბერძნულ ტერმინს hJ poikivlh stova ("ჭრელად მოხატული სვეტებიანი

²⁰ Pfeifer R., op. cit., 78.

დერეფანი, სტოა").²¹ სამწუხაროდ, სტოელების არც ერთ ნაწარმოებს ჩვენამდე არ მოუღწევია და მათ მსოფლმხედველობაზე მხოლოდ ცალკეული ფრაგმენტებიდან შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. სტოელების აზრით, ენაში არსებობს აღმნიშვნელი (shmaivon), აღსანიშნი (shmainovmenon) და გადმოსაცემი აზრი (tuvgcanon).²² აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ფ. სოსიურის კონცეფცია, ძირითადად, აგებულია აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის შორის არსებულ ურთიერთობაზე.

ცნობილია, რომ მეტყველების ნაწილების შესახებ მოძღვრების შექმნა სტოელთა დამსახურებაა. მართალია, არისტოტელესთან გვხვდება მეტყველების ცალკეულ ნაწილთა სახელწოდებანი, მაგრამ არისტოტელეს არცერთ ნაშრომში მეტყველების ნაწილებზე ცალკე მსჯელობა არ გვაქვს.²³

დიოგენე ლაერტელის (III ს. ახ. წ.) ცნობით, სტოელმა ქრისიპოსმა მეტყველების ხუთი ნაწილი გამოყო: საკუთარი სახელი (o[noma), საზოგადო სახელი (proshgoriva), ზმნა (rJh`ma), კავშირი (suvndesmo~) და ართრონი (a[rqron).²⁴ მეტყველების ოთხი ნაწილი მან არისტოტელესგან გადმოიღო. დიოგენე ბაბილონელი თავის ნაშრომში “ხელოვნება ბგერის შესახებ” ("Tevcnih peri; fwnh`~") აღნიშნავს, რომ ცალკე მეტყველების ნაწილად საკუთარი სახელიცაა გამოყოფილი.²⁵ ძვ. წ. II საუკუნეში ანტიპატროს ტარსოსელმა ამ მეტყველების ნაწილებს მიუმატა კიდევ ერთი –

²¹ გორდუზიანი რ., დანელია მ., კლასიკური ფილოლოგიის შესავალი, ლოგოსი, თბილისი 2004, 217.

²² Φιλάρετος Θ., Πλάτων και Αριστοτέλης, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 80.

²³ ქაროსანიძე ლ., დიონისიოს თრაკიელის “გრამატიკის ხელოვნება” და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, ლოგოსი, თბილისი 2000, 14.

²⁴ Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Ed. Hilgard, Lipsiae 1901, 174.

²⁵ Диоген Вавилонский, Фрагмент 21, Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва-Ленинград 1939, 70.

ზმნიზედა, რომელსაც მან mesovth~ (შუა) ან pandevkth~ (ყოვლადმიღებული) უწოდა.²⁶

ართრონში სტოელები გულისხმობდნენ ნაცვალსახელებსაც და საკუთრივ ართრონსაც, ხოლო კავშირში საკუთრივ კავშირის გარდა წინდებულებსაც.

სახელთა ბრუნვების სისტემაც სტოელებმა ჩამოაყალიბეს. ტერმინს ptw`si~ სტოელები მხოლოდ სახელებისათვის იყენებდნენ (მაშინ, როდესაც არისტოტელე ამ ტერმინს ზმნის უღლებისა და ზმნიზედებისათვისაც იყენებს). სტოელებმა სახელობითიც ბრუნვად მიიჩნიეს და ბრუნვები ორ ნაწილად დაყვეს: პირდაპირი (οιρηην) და ირიბი (πλαγιβαι). სქესების მიხედვით სახელების ტრადიციული დაყოფა მათ შეინარჩუნეს, მხოლოდ საშუალო სქესის სახელებს ახალი ტერმინი მოუნახეს: ουδευτερον (საშუალო), ადრე მას metaxuv (შუალედური) ეწოდებოდა.

სტოელებმა ცალკე გამოყვეს გარდამავალი და გარდაუვალი, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები. ზმნაში დროის კატეგორია დააფიქსირეს, სულ ექვსი დრო გამოყვეს: ოთხი οιρισμευνοι (ejnestw`ta, paratatikov~, parakeivmeno~, uJpersuntevliko~) და ორი ajovristoi (mevllonta, ajovristo~).²⁷

სტოელებმა ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტს, რომ ენაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ანომალიას. ამით ხსნიდნენ ომონიმების, სინონიმების, მამრობითი სქესის დაბოლოებების მქონე მდებრობითი სქესის სახელების არსებობას.

²⁶ Pauly N., op. cit., 1199.

²⁷ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 19-20.

გრამატიკის ძირითადი ცნებების შექმნით სტოელემმა საფუძველი მოუზადეს გრამატიკის, როგორც მეცნიერების, ჩამოყალიბებას, რაც უკვე ელინიზმის ეპოქაში მოხდა.

ანტიკური ეპოქის ფილოსოფიური პერიოდის «გრამატიკოსების» ძირითადი ენობრივი დაკვირვებები სქემების სახით შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვყალიბოთ:

პლატონი

სახ. ეტიმოლოგი ა	ფონეტიკა		მორფოლოგია		
	ბგერითი ელემენტები stoicei`a		dhlwvmata		
	I ჯგუფი	II ჯგუფი		სახელი oJnovma	ზმნა rJh`ma
	ხმოვნები ta; fwnhven ta	თანხმოვნებ o ta; a[fwna	უბგეროები ta; a[fgogga		

არისტოტელე

ფონეტიკა, მორფოლოგია										
მეტყველების ნაწილები										
levxew~ mevrh										
ბგერა stoicei`a			მარცვალი sullabhv	კავშირი suvndesm o~	სახელი o[noma	ზმნა rJh`ma	არტიკლ o a[rqron	ბრუნვა ptw`si~	წინადადება lovgo~	
I ჯგუფი	II ჯგუფი	III ჯგუფი			სქესი	დრო		სახელი	ზმნა	
ხმოვნები ta: fwhventa	თანხმოვნები ta: a fwna	ნახევარხმოვნები ta hJmivfwna			მამრობითი a rrena	მდედრობითი qhv lea	საშუალო skeuvh, metaxuv	ახლანდელი სრული		სახ. გარდა ყველა ულლებს დროები

სტოელები

მორფოლოგია										
მეტყველების ნაწილები										
საკუთარი სახელი o[noma			საზოგადო სახელი proshgoriva			ზმნა rJh`ma				
გრამატიკული კატეგორიები										
ბრუნვის კატეგორია			სქესის კატეგორია			დროის კატეგორია				
პირდაპირი oJrqhv			ირიბი plagivai			განსაზღვრული oJrismevnoi				განუსაზღვრელი ajovristoi
სახელობითი ojnomastikhv	ნათესაობითი genikhv	მიცემითი dotikhv	ბრალდებითი aijtiatikhv	მამრობითი a[rrena	მდედრობითი qhvlea	საშუალო oujdevteron	ახლანდელი ejnestw`ta	ნამყო უსრული paratativkov~	ნამყო სრული parakeivmeno~	ნამყო წინარე წარსული aJpersuntevliko~
							მომავალი mevllonta	ნამყო განუსაზღვრელი ajovristo~		
				კავშირი suvndesmo~						
				ართრონი a[rqron						
				ზმნიზედა mesovth~, pandevkth~						

§ 1. 2 ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების გრამატიკული პერიოდი

ფილოსოფიისაგან გრამატიკის საბოლოო გამოყოფა და დამოუკიდებელ დისციპლინად ჩამოყალიბება ელინიზმის ეპოქას უკავშირდება. ამ პერიოდში ფილოლოგები აგროვებდნენ და სწავლობდნენ ხელნაწერებს, მიმართავდნენ ლიტერატურული ტექსტების კრიტიკას, ფილოლოგიურ განმარტებებს.²⁸

მნიშვნელოვანი კულტურული ცენტრები ამ პერიოდში ოყო პერგამონი მცირე აზიაში და ალექსანდრია - ეგვიპტეში. ალექსანდრიაში შეიქმნა ბიბლიოთეკა, რომლის დამაარსებლებმა მიზნად დაისახეს, თავი მოეყარათ ბერძენთა ლიტერატურული მემკვიდრეობისათვის. ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში შეგროვდა ბერძნული პოეზიისა და პროზის საუკეთესო ხელნაწერები, რომელთა შესასწავლად იწვევდნენ გამოჩენილ მეცნიერებს.²⁹ ლიტერატურის კლასიკური ნიმუშების გამოცემისა და კომენტარების საჭიროებამ მძლავრი ბიძგი მისცა ენათმეცნიერების განვითარებას.

პერგამონელ და ალექსანდრიელ ფილოლოგთა შორის დავა წარმოიშვა ანომალიისა და ანალოგიის საკითხებზე. პერგამონელი ფილოლოგები, სტოელების მსგავსად მიიჩნევდნენ, რომ სიტყვის ძირი მოცემულია ბუნებით, ხოლო მისგან ნაწარმოები სიტყვები, მაგალითად ბრუნება და უღვლილება, ხელოვნურია. და მაშინ, როცა ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლები ენობრივ ფორმათა

²⁸ გიორგობიანი თ., ბერძნული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, *Αναθήσει*, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, აკადემიკოს თინათინ ყაუხნიშვილის საიუბილეოდ, ლოგოსი, თბილისი 1999, 97.

²⁹ ყაუხნიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, სტაფინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1950, 243.

ცვალებადობაში კანონზომიერებას ხედავდნენ და ხაზს უსვამდნენ ანალოგიის (ajnalovgia) როლს, ე. ი. გრამატიკულ ფორმათა ერთფეროვნებისაკენ სწრაფვას, პერგამონელები ამ კანონზომიერებას უარყოფდნენ (ajnwmaulia).³⁰ გრამატიკაში არის წესები (ანალოგიები) და გამონაკლისები (ანომალიები). დავა ანალოგიებისა და ანომალიების შესახებ ხელს უწყობდა ენის უფრო ღრმად შესწავლას, გრამატიკის უმნიშვნელოვანესი ცნებების შემუშავებას.

ამ დროის გრამატიკულმა სკოლამ ალექსანდრიული სკოლის სახელწოდება მიიღო. როგორც ჩანს, ამ პერიოდშივე უნდა შემუშავებულიყო ტერმინი "გრამატიკოსი" ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით (ამ დრომდე grammatikov"-ს ან grammatisthv"-ს წერა-კითხვის მასწავლებელს უწოდებდნენ).³¹ სამწუხაროდ არ მოგეპოვება ცნობები იმის შესახებ, თუ ვინ დაამკვიდრა ეს ტერმინი და ვინ მიანიჭა მას ახალი მნიშვნელობა. იბადება კითხვა - ვინ იყო პირველი გრამატიკოსი? ამის შესახებ დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოში ვკითხულობთ:

" jAntivdwro" dev ti" Kumai`o~ suggrayavmeno~
"levxin" ejpevgrayen "jAntidwvrou grammatikou` levxi~",
kai; ejk touvtou h{ pote kritikh; grammatikh; levlektai
kai; grammatikoiv oiJ tauvthn metiovnte~".³²

"ანტიდოროს კიმაიოსმა დაწერა "სიტყვა", რომელსაც შემდეგი წარწერა გაუკეთდა "ანტიდოროს - გრამატიკოსის სიტყვა", იმ დროიდან კრიტიკა გრამატიკად იწოდება, და გრამატიკოსები მას შეისწავლიან".³³

³⁰ იხ. ყაუხჩიშვილი ს., op. cit., 247-248; გიორგობიანი თ., op. cit., 97-98.

³¹ Pfeifer R., op. cit., 157.

³² Pfeifer R., op. cit., 157.

³³ მოგვევს ჩვენეული თარგმანი.

ამ უცნობი ანტიდოროსის შესახებ ცნობები თითქმის არ მოგვეპოვება. მისი სახელი შეცვლილი სახით რამდენიმე ხელნაწერშია დადასტურებული; სავარაუდოა, რომ იგი ძვ.წ. III საუკუნეში მოღვაწეობდა. სხვა წყაროს მიხედვით, კლემენს ალექსანდრიელის კატალოგში დასახელებულია ორი გრამატიკოსი: ერატოსთენესი, რომელმაც ორი წიგნი გამოსცა სახელწოდებით "გრამატიკა" ("Grammatikav") და პრაქსიფანესი, რომელსაც ტრადიციის თანახმად, პირველს ეწოდა გრამატიკოსი: *grammatikov~ wJ~ nu`n ojnoma v zomen prw`to~ Praxifavnh~*.³⁴

"დღემდე, პირველ გრამატიკოსად პრაქსიფანესი იწოდება".³⁵

ერატოსთენესი თავის თავს გრამატიკოსად არ თვლიდა, მან ახალი ტერმინი შემოიღო "ფილოლოგი". მართალია ეს ტერმინი, როგორც ლექსიკური ფორმატივი უკვე პლატონთან გვხვდება, მაგრამ აქ მას ჯერ კიდევ არ აქვს ჩამოყალიბებული სემანტიკა და იგი მართლაც საკმაოდ ზოგადად შეიძლება აღნიშნავდეს სიტყვის მოყვარულს, ამ ცნების ყველაზე უფრო ფართო გაგებით.³⁶ ერატოსთენეს კალამს, გარდა ზემოთ ნახსენები წიგნებისა, მიეკუთვნება აგრეთვე რამდენიმე გრამატიკული ფრაგმენტი. დიონისიოს თრაკიელი გვაწვდის ერატოსთენესის გრამატიკის დეფინიციას:

" `jEratosqevnh~ e{fh o{ti grammatikh; ejstin e[xi~ pantelhv~ ejn gravmmasi, gravmmata kalwn tai suggravmmata".³⁷

³⁴ Pfeifer R., op. cit., 157.

³⁵ მოგვეყავს ჩვენეული თარგმანი; როგორც ჩანს, ამ ფრაგმენტში "დღემდე" კლემენტი ალექსანდრიელის მოღვაწეობის პერიოდი იგულისხმება.

³⁶ გორდეზიანი რ., დანელია მ., op. cit., 10.

³⁷ Pfeifer R., op. cit., 162.

"ერატოსთენესმა თქვა, რომ გრამატიკა დამწერლობისა და წესების სრულყოფილი ფლობაა".

აქ ტერმინები *grammata* და *suggrammata* ერთი მნიშვნელობითაა გამოყენებული.

ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლები იყვნენ გამოჩენილი ფილოლოგ-მკვლევარები: ზენოდოტე ეფესელი (დაახლ. 325-260) - ჰომეროსის პოემების პირველი შემსწავლელი, ამ პოემათა 24-24 სიმღერად დამყოფი, ართრონისა და ნაცვლსახელის გამმიჯვნელი, ორობითი რიცხვის აღმომჩენი; კალიმაქე კვირინელი (დაახლ. 315-240) - ერთსა და იმავე დროს პოეტიკა და გრამატიკოსიც; ერატოსთენე კვირინელი (დაახლ. 284-200) - მეცნიერული გეოგრაფიისა და ქრონოლოგიის მამამთავარიც; არისტოფანე ბიზანტიონელი (დაახლ. 257-180) - ენის, ლიტერატურისა და ტექსტუალური კრიტიკის მკვლევარი, პროსოდიული მახვილისა და ფშვინვის ნიშნების შემომღები; არისტარქოს სამოთრაკიელი (დაახლ. 217-145) - ფილოლოგოს-კრიტიკოსი. სწორედ არისტარქოსმა განასხვავა მეტყველების რვა ნაწილი, რომელიც მისმა მოსწავლემ დიონისიოს თრაკიელმა იმავე რაოდენობითა და თანმიმდევრობით შეიტანა თავის გრამატიკაში. ამ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ინფორმაცია, რაც მოგვეპოვება ალექსანდრიულ სწავლულთა შესახებ, ამოკრეფილია ჰომეროსის სქოლიოებიდან.³⁸ ერთადერთ გამონაკლისს ამ მხრივ დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნება" ("Τεχνή γραμματικῆς") წარმოადგენს. მნიშვნელოვანია აგრეთვე აპოლონიოს დისკოლოსის მოღვაწეობა, რომელიც სინტაქსის საკითხებზე მუშაობდა

³⁸ ქაროსანიძე ლ., *op. cit.*, 4-5.

როგორც ვხედავთ, ნორმატიულ გრამატიკას სწორედ ალექსანდირელი სწავლულების ნაშრომებში ჩაეყარა საფუძველი. შეიძლება ითქვას, რომ არისტოფანე ბიზანტიონელი არის პირველი ნორმატიული გრამატიკის ავტორი. ამ მხრივ, საინტერესოა მისი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი "სიტყვები" ("Levxei~"), სადაც არისტოფანე სიტყვების ძველი და ახალი ფორმების შესახებ მსჯელობს. ერთ-ერთ თავს სათაურად აქვს წამძღვარებული "Peri; tw`n ujpopteuomevnwn mh; eijrhvsqai toi`~ palaioi`~" ("სიტყვები უცნობი ძველი ბერძნებისათვის"), არისტოფანე გამოჰყოფდა სიტყვების ორ ჯგუფს: ნაცნობი palaioiiv-თვის და უცნობი palaioiiv-თვის, ანუ ახალი kainovterai levxei~.

აქვე არისტოფანე განიხილავს ზოგიერთი ზმნის უცნაურ ფორმებს ejfeuvgosan kai; ejlevgosan, e[feugon kai; e[legon-ის ნაცვლად. ამ ფორმებს არისტოფანე დიალექტურ ფორმებად მიიჩნევს. მას ცალკე აქვს განხილული jAttikai; levxei~ (ატაკური სიტყვები) და Lakwnikai; glw`ssai (სპარტული გლოსები). მნიშვნელოვანი ადგილი მის ნაშრომში უკავია ojnomastikav-სა და ejtumologiva-ს. არისტოფანე სათანოდოდ მსჯელობს სიტყვების ფორმაცვალებაზე, სადაც იყენებს არისტოტელეს მიერ შემოღებულ ტერმინს pavqh th`~ levxew~.³⁹

არისტოფანე გვაწვდის ცნობებს გრამატიკული ფორმების შესახებაც. მან ყურადღება მიაქცია სახელის ფორმაცვალებას ბრუნვების მიხედვით, ასევე დააფიქსირა ბრუნებისას რეგულარულად განმეორებადი მაგალითები. ამ რეგულარულობას მან ანალოგია

³⁹ Pfeifer R., op. cit., 199-202.

უწოდა. ანალოგიის წესის მიხედვით არისტოფანეს დაუმუშავებია ბერძნული მორფოლოგიის საკითხები.

რაც შეეხება არისტარქოს სამოთრაკიელის მოღვაწეობას, იგი ცნობილია, უპირატესად, როგორც ფილოლოგიური კრიტიკოსი, მის კალამს ეკუთვნის ნაშრომები: "განმარტებანი" ("ἵΣρomnhvmata"), "შესწორებანი" ("Diorqmwsei~") და სხვ. მან მოგვცა სინონიმების ახსნა-განმარტება, ყურადღება მიაქცია ძველი სიტყვების მნიშვნელობების შეცვლას, არისტოფანეს მიერ შემოღებულ ფლექსიის წესებს კიდევ ერთი მიუმატა, ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ არისტარქოსმა მეტყველების რვა ნაწილი გამოჰყო: სახელი (o[noma), ზმნა (rJhvma), მიმღეობა (metochv), ნაცვალსახელი (ajntwnumiva), ართრონი (a[rqron), ზმნიზედა (ejpivrrhma), წინდებული (provqesi~) და კავშირი (suvndesmo~).⁴⁰

არისტარქოსის დროიდან ჩვენ უკვე შეგვიძლია საუბარი გრამატიკაზე ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით. ამ დროს გრამატიკა გამოიყო როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა. თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს გრამატიკულმა ხელოვნებამ არისტარქოსის მოწაფის, დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომში "გრამატიკის ხელოვნება" მიაღწია, რომელიც მთლიანადაა შემორჩენილი. ეს გრამატიკა გამოცემულია: Dionysii Thracis Ars Grammatica. Edidit Gustavus Uhlig, Lipsiae 1883. დიონისიოს თრაკიელის ამ პატარა მოცულობის თხზულებამ არაჩვეულებრივი პოპულარობა მოიპოვა. "Tevcnh grammatikhv" ითარგმნა მრავალ ენაზე, დაიწერა კომენტარები, ანუ სქოლიოები. გვიან ანტიკურ პერიოდში

⁴⁰ Pfeifer R., op. cit., 229.

კრიტიკოსები უარყოფდნენ დიონისიოს თრაკიელის ავტორობას და ამ წიგნს შემდეგი დროის კომპილატორს მიაწერდნენ.

დიონისიოსი დაიბადა ალექსანდრიაში; თრაკიელი მას ეწოდა იმის გამო, რომ მამამისი, ტერესი, წარმოშობით თრაკიიდან იყო. ალექსანდრიაში განათლების მიღების შემდეგ, პოლიტიკური ვითარების გამო, დიონისიოსი გადასახლებულა როდოსზე, სადაც სკოლა დააარსა. მიუხედავად იმისა, რომ დიონისიოსი არისტარქოსის მოწაფე იყო, მის ნაშრომებს სტოელთა სკოლის ზეგავლენაც ეტყობა.⁴¹ არისტარქოსის სკოლაში მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან ჰომეროსის ტექსტის განმარტებების მცირე ნაწილია მოღწეული. გარდა ამ ნაშრომებისა, დიონისიოსს დაწერილი ჰქონდა სხვა ნაშრომებიც: *υπομνηματα* (კომენტარები) და *suntagmatikav* (სამეცნიერო ტრაქტატები).

"გრამატიკის ხელოვნება" სულ 20 თავს მოიცავს. ძირითადი საკითხები, რომლებსაც ეხება დიონისიოს თრაკიელი, შემდეგია: ა) გრამატიკის მიზანი და ამოცანები; ბ) ფონეტიკური საკითხები: ბგერები, მარცვლები, მახვილი; გ) მეტყველების ნაწილები. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა კომპოზიციურად ცხრა ნაწილად იყოფა: პირველში განსაზღვრულია გრამატიკის მიზანი და ამოცანები (*Peri; grammatikh`~*), მეორე ნაწილი სახელსა და მის კატეგორიებს ეხება (*Peri; ojnvmato~*), მესამე ნაწილშია განხილული ზმნა (*Peri; rJhvmato~*), მეოთხეში მიმდებარეობა (*Peri; metoch`~*), მეხუთე ნაწილი ართრონს ეხება (*Peri; a[rqrou)*, მეექვსე – ნაცვალსახელს (*Peri; ajntwnumiva~*),

⁴¹ Σαρκιάς Ζ., Η γραμματική του Διονυσίου του Θρακός, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 122-123.

მეშვიდე ნაწილში წინდებულია განხილული (Peri; proqevsew~), მერვე ნაწილი ზმნიზედას ეხება (Peri; ejpirrhvmato~), მეცხრე - კავშირს (Peri; sundevsmou).⁴²

წიგნი იწყება გრამატიკის დეფინიციით:

"Grammatikhv ejstin ejmpeiriva tw`n parav poihtav~ te kai; suggrafeuvsin wj~ ejpi; toi; polu; legomevwn"

"გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ".⁴³

დიონისიოსი განასხვავებს ორ გრამატიკას: მცირეს (mikrav), რომელიც წერა-კითხვის სწავლებას მოიცავს და უმაღლესს (megavlh):

"megavln de; grammatikh;n levgousi th;n katagignomevnhn peri; th;n ejmpeirivan tw`n poihtw`n".⁴⁴

"უმაღლეს გრამატიკას პოეტების გამოცდილებითი ცოდნა ეწოდება".

გრამატიკა, დიონისიოს თქმით, ექვსი ნაწილისაგან შედგება:

1. ajnavgnwsi~ - ხმამაღალი კითხვა
2. ejxhvghsi~ - პოეტური ტროპების ახსნა
3. glw`ssai - მოძველებული სიტყვების გადმოცემა, მათი ისტორია
4. ejtumologiva - ეტიმოლოგიების დადგენა
5. ajnalogiva~ ejklogismov~ - ანალოგიის დადგენა
6. krivsi~ poihtavtw~n - ლიტერატურული კრიტიკა

პირველი ნაწილი მოიცავს ენის ფონოლოგიურ სისტემას.

⁴² ქაროსანიძე ლ., op. cit., 8.

⁴³ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 91.

⁴⁴ Pfeifer R., op. cit., 268.

იწყება იგი ანბანის ბგერებით (stoiceiva) და მათი დაყოფით: ხმოვნებად (fwnhventa), დიფთონგებად (divfqoggoi) და თანხმოვნებად (suvmfwna); თანხმოვნებში გამოიყოფა ნახევარხმოვნები (hJmivfwna), მაგალითად, z, x, y, l, m, n, r, s და უხმო თანხმოვნები (a[fwna), მაგალითად, b, g, d, k, p, t, q, f, c. გარდა ამისა გამოყოფილია მკვეთრი (yilav), მაგალითად, k, p, t; ფშვინვიერი (daseva), მაგალითად, q, f, c; და შუალედური (mevsa), მაგალითად, b, g, d თანხმოვნები. შემდეგ განხილულია გრძელი და მოკლე მარცვალი.⁴⁵

შემდეგ მოცემულია მეტყველების ნაწილების სრული სქემა. ესენია: სახელი (o[noma), ზმნა (rJhvma), მიმღობა (metochv), ართრონი (a[rqron), ნაცვალსახელი (ajntwnumiva), წინდებული (provqesi~), ზმნიზედა (ejpivrrhma) და კავშირი (suvndesmo~). მეტყველების ნაწილების აღსანიშნავად დიონისიოსი იყენებს ტერმინს სიტყვის ნაწილი (mevrh tou` lovgou).

დიონისიოსს თრაკიელის გრამატიკაში ყურადღება გამახვილებულია სახელისა და ზმნის გრამატიკულ კატეგორიებზე, რომელთაც იგი მდევრებს (parapovmenon) უწოდებს. ასე, მაგალითად, სახელს, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია (mevro~ lovgou ptwtikovn) ხუთი მდევარი აქვს: სქესი (gevno~), სახე (ei\do~), ნაკვეთი (sch`ma), რიცხვი (ajriqmov~), ბრუნვა (ptw`si~). ამათგან სქესი სამია: მამრობითი (ajrsenikovn), მდედრობითი (qhlukovn) და საშუალო (oujdevteron); სახე ორი: პირველადი (prwtovtupon) და ნაწარმოები (paravgwgon); ნაკვეთი სამი: მარტივი (ajplou`n), რთული (suvnqeton) და რთულისაგან

⁴⁵ ქაროსანძიე ლ., op. cit., 94-97.

ნაწარმოები (parasuvnqeton); რიცხვიც სამია: მხოლობითი (eJnikov~), ორობითი (dui>kov~) და მრავლობითი (plhquntikov~); ხოლო ბრუნვა ხუთია: წრფელობითი (ojrqhv), ნათესაობითი (genikhv), მიცემითი (dotikhv), ბრალდებითი (aijtiatikhv) და წოდებითი (klhtikhv).⁴⁶ სახელს უკავშირდება, აგრეთვე საკუთარი, საზოგადო, ზედსართავი და სხვ. სახელები, რომლებიც განხილულია როგორც სახელის ნაწილი და არა როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი.

ზმნას რვა მდევარი აქვს: კილო (ejgklivsei~), გვარი (diagevsei~), სახე (ei[dh), ნაკვეთი (schvmata), რიცხვი (ajriqmov~), პირი (provswpa), დრო (crovnoi), უღლება (suzugiva). ამათგან კილო ხუთია: განსაზღვრებითი (oJristikhv), ბრძანებითი (prostaktikhv), ნატვრითი (eujktikhv), პირობითი (uJpotaktikhv) და განუსაზღვრელობითი (ajparevmfato~); გვარი სამია: მოქმედება (ejnevrgeia), ვნება (pavqo~) და საშუალი (mesovth~); სახე, ისევე როგორც სახელში, ორია: პირველადი (prwtovtupon) და ნაწარმოები (paravgwgon); ნაკვეთი - სამი: მარტივი (ajplou`n), რთული (suvnqeton) და რთულისაგან ნაწარმოები (parasuvnqeton); რიცხვი სამია: მხოლობითი (eJnikov~), ორობითი (dui>kov~) და მრავლობითი (plhquntikov~); პირი - სამი: პირველი (prw`ton), მეორე (deuvteron) და მესამე (trivton); დრო სამია: ახლანდელი (ejnestwv~), წარსული (parelhluqvw~) და მომავალი (mevllwn).⁴⁷

⁴⁶ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 98-106.

⁴⁷ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 106-107.

დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომი არის პირველი მწყობრივი გრამატიკული სისტემა, რომელიც, რა თქმა უნდა, წინა ნააზრევის შეჯამებას წარმოადგენს, მაგრამ მთელი გრამატიკული მასალა პირველად სწორედ მის გრამატიკაშია თავმოყრილი. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკით, ფაქტიურად, იწყება გრამატიკული მეცნიერების ისტორია. მისი ძირითადი ენობრივი დაკვირვებები სქემის სახით შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

დიონისოს თრაკიელი

ფონეტიკა																
ბგერა stoiceiva						მარცვალი sullabh;										
ხმოვნები fwnhvnta				დიფთონგებ ო divfɔggoi		თანხმოვნები suvmfwna										
სიგრძე-სიმოკლის მიხედვით			ადგილმდებარეობის მიხედვით		ნახევარხმოვანი hʃmivfwna			უხმო a[fwna		გრძელი makrav		მოკლე bracei`a		საზიარო koinhv		
გრძელი makrav	მოკლე braceva	დიქრონი divcrona	წინამდებარე protaktika v	უკანმდებარე aprotaktik av		ორმაგი diplav	უცვლელი, ნარნარა ajmetavbol a,	u[crav	მკვეთი yilav	ფშვინვიერი daseva	შუალედური mevsa					
h, w	e, o	a, i, u	a, e, h, o, w	i, u	ai, au, ei, eu, oi, ou	z, x, y	l, m, n, r	შ	k, p, t	q, f, c	ბ, d,d	ბუნებით (3)	მდებარეობით (5)	ბუნებით მოკლე ხმოვნის შემცველი	დიქრონის შემცველი	გრძელი ხმოვნით მოკლე ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმოვანი მოკლე ხმოვნით

მორფოლოგია

მეტყველების ნაწილები
mevrh tou` lovgou

სახელი
o[noma

გრამატიკული კატეგორიები

სქესი gevno~		სახე ei\do~	ნაკვეთი sch`ma	რიცხვი ajriqmov~	ბრუნვა ptw`si~																	
მამრობითი ajrsenikovn	მდედრობითი qhlukovn	საშუალო oujdevteron	პირველადი prwtovtupon	ნაწარმოები paravgvgn	მარტივი ajplou`n	რთული suvngeton	ნაწარმოები parasuvngeton	მხოლოდობითი eJnikov~	ორობითი dui>kov~	მრავლობითი plhquntikov~	წრფელობითი ojrqhv	ნათესაობითი genikhv	მიცემითი dotikhv	ბრალდებითი ajtiatikhv	წოდებითი klhtikhv	ზმნა rJh`ma	მიმღებობა metochv	ართრობი alraron	ნაცვალსახელი ajntwnumiva	წინდებულთი provqesi~	ზმნიზება ejpivrrhma	კავშირი suvndesmo~

ზმნა rJh`ma																					
გრამატიკული კატეგორიები																					
კილო ejgklivsei~				გვარი diaqevsei~			სახე ei\do~		ნაკვეთი schvma			რიცხვი ajriqmov~		პირი provswpo		დრო crovno~		ულღება suzugiva			
განსაზღვრებითი oJristikhv	ბრძანებითი prostaktikhv	ნაცვრითი eujktikhv	პირობითი uJpotaktikhv	მოქმედება ejnevrgeia	ვნება pavqo~	საშუალო mesovth~	პირველადი prwtovtupon	ნაწარმოები paravgwgon	მარტივი ajp lou`n	რთული suvnqeton	რთულსაგან ნაწარმოები parasuvnqeton	მხოლოდითი eJnikov~	ორობითი dui>kov~	მრავლობითი plhquntikov~	პირველი prw`ton	მეორე deuvteron	მესამე trivton	ახლანდელი ejnestwv~	წარსული parehlugwv~	მომავალი mevllwn	

თავი II

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან

ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის განვითარების წარმოჩენა, რა თქმა უნდა, ანტიკური ეპოქიდან უნდა დავიწყოთ. მართალია, ანტიკურ პერიოდში ჯერ კიდევ არ არის საუბარი საკუთრივ ბრუნების სისტემასა და მის ტიპებზე, მაგრამ უკვე ვხვდებით ბრუნვათა მიხედვით სახელთა ფორმაცვალების სისტემატიზაციის ტენდენციას.

ძვ. წ.-აღ-ის IV საუკუნემდე არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციის შესახებ. რ. პფაიფერის ცნობით, ზოგიერთი მეცნიერი ბრუნვების გრამატიკული სისტემის ჩამოყალიბებას შეცდომით ძვ. წ.-აღ-ის VI საუკუნის იონიელ გრამატიკოსებს მიაწერს. "ამ უცნაურ აზრს დიდად ყურადღებას არ მიაქცევდნენ ე. შვიცერს რომ არ შემოეთავაზებინა ყოველგვარი დახასიათების გარეშე თავის წიგნში "ბერძნული გრამატიკა" ("Griechische Grammatik")".⁴⁸ ჰეროდოტოსის რიტორიკულ წიგნში "ფორმების შესახებ" ("Peri; schmatwn") მოცემულია ანაკრეონის სამი სტრიქონი, რომლებიც განხილულია, როგორც poluvptwtwn-ის (ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ბრუნვაში გამოყენების) პირველი მაგალითი.

"კლეუბულოსის ვარ მოყვარული,
კლეუბულოსს ვყევარ შეშლილი,

⁴⁸ Pfeifer R., op. cit., 12.

კლეუბულოსი მინდა ვიხილო".⁴⁹

"Kleubouv lou me; n e[gwgÆ ejrevw,
Kleubouv lw/ dÆ ejpimai vnomai,
Kleuvboulon de; dioskev w".⁵⁰

აქ კლეუბულოსის სახელი მოცემულია სამ ბრუნვაში: გენეტივში, დატივისა და აკუზატივში. ამ ფრაგმენტის საფუძველზე მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ VI საუკუნის იონიელ გრამატიკოსებს შემუშავებული ჰქონდათ სამბრუნვიანი სისტემა, რომელსაც ანაკრეონი იყენებს.

ჩვენთვის საინტერესო პასაჟი ჰეროდოტის ნაშრომში "ფორმების შესახებ" πολυπτωτων-ის დეფინიციით იწყება: "როცა ან ნაცვალსახელები ან სახელები ყველა ბრუნვაში იცვლება, მაშინ ჩვენ შეგვიძლია მეტყველება, როგორც კლეოქაროსმა ახსენა".⁵¹ ("ο{tan h[toi ta;~ ajntonomasiva~ h[ta; ojnovmata eij~ pavsa~ ta;~ ptwvsei~ metabavllonte~ diatiqwvmega to; n lovgon wJ~ para; Kleocavrei").⁵² შემდეგ საუბარია იმაზე, რომ კლეოქაროსი დემოსთენეს სახელს ხუთ ბრუნვაში, ხოლო არქილოქოსი ლეოფილუს სახელს ოთხ ბრუნვაში იყენებს. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ხელნაწერში ლეოფილუს სახელი სხვადასხვანაირად იკითხება, ის ყველგან ჩნდება ოთხ ბრუნვაში, შემდეგი დაბოლოებებით: -ο~, -ου, -w/, -ον. აქვე ჰეროდოტისი შეგვახსენებს, რომ ანაკრეონს მხოლოდ სამ ბრუნვაში აქვს გამოყენებული კლეუბულოსის სახელი. რა თქმა უნდა, მხოლოდ

⁴⁹ გორდეზიანი რ., ბერძნული ცივილიზაცია, ნაკვეთი I, მერანი, თბილისი 1988, 224. მოგვყავს რ. გორდეზიანის თარგმანი, რომელიც ზუსტად გადმოგვცემს დედანში ბრუნვების მიხედვით სახელის ცვლას.

⁵⁰ Anacreon, book I, fragm. 3., LYRA GRAECA, edited and translated by J. M. Edmonds, in three volumes, Volume II, Harvard University Press, Cambridge MCMLVIII, 139.

⁵¹ მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი.

⁵² Pfeifer R., op. cit., 13.

ლირიკოსებთან დადასტურებული მაგალითების საფუძველზე არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ბრუნვათა სისტემის არსებობაზე.

როგორც ვიცით, პლატონი იყო პირველი, ვინც მეტ-ნაკლებად მწყობრი სახით გადმოგვცა მის გარემომცველ საზოგადოებაში გაბატონებული ლინგვისტური თეორიები, რომლებიც შემდგომ ეპოქაში ენათმეცნიერებისა და ენის ფილოსოფიის საფუძვლად იქცა. მაგრამ პლატონის "კრავტილოსში" ("Kravtulio~") არაფერია ნათქვამი სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა სისტემის შესახებ.

არისტოტელე ბრუნვას მეტყველების ნაწილებთან აერთიანებს, და არა მხოლოდ სახელს, არამედ ზმნასაც უკავშირებს: "მთხვევა (ptw`si~) აქვს სახელს და ზმნას: სახელში მთხვევა აღნიშნავს ან ისეთს მიმართებას, როგორცაა "ამისა", "ამას" და სხვა მსგავსი რამ, ან მხოლობითისა და მრავლობითის მიმართებას, როგორცაა "კაცები" და "კაცი"; ზმნაში კი მთხვევა აღნიშნავს თქმის მოდალობას, მაგალითად, შეკითხვას ან ბრძანებას ajrÆ ejbavdizen; (განა გაიარა?) ან bavdize (იარე) არის თქმის ფორმების მიხედვით ზმნის მთხვევა".⁵³

"ptw`si~ dÆ ejsti;n ojnovmato~ h] rJhvmato~ hJ me;n kata; toi; touvtou h] touvtw/ shmai`non kai; o{sa toiau`ta, hJ de; kata; toi; eJni; h] polloi`~, oi|on a[nqrwpoi h] a[nqrwpo~, hJ de; kata; ta; uJpokritikav, oi|on katÆ ejrwvthsin h] ejpivtaxin~: toi; gair ejbavdizen; h] bavdize ptw`si~ rJhvmato~ kata; tau`ta ta; ei[dh ejstivn" (1457a, 20).⁵⁴

⁵³ არისტოტელე, op. cit., 187.

⁵⁴ Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικής, Εισαγωγή-μετάφραση: Νικολούδης Η., Σχόλια: φιλοσοφική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.

თვით ტერმინი $ptw`si\sim$ პირველად სწორედ არისტოტელესთან გვხვდება. ა. გუდემანი აღნიშნავს, რომ $ptw`si\sim$, როგორც ტერმინი, მანამდე არ დასტურდება. მისივე დასკვნით, არისტოტელესთან ამ ტერმინს უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე შემდგომში. $ptw`si\sim$ არისტოტელესთან არის სიტყვის ყველა ის ფორმა, რომელიც გადახრილია "ნორმალური" (საწყისი) ფორმისაგან. ეს ეხება მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილს.⁵⁵ მაგრამ არისტოტელე ჯერ კიდევ არ მსჯელობს სახელის ცალკეულ ბრუნვებსა და ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციაზე.

სტოელებთან $ptw`si\sim$ გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც დამახასიათებელია მეტყველების ნაწილთაგან მხოლოდ სახელებისთვის, ნაცვალსახელისა და ართრონისათვის. ე. ი. ამ ტერმინს მათ მისცეს ის მნიშვნელობა, რომელიც დღესაც აქვს. სტოელები ოთხ, შესაძლოა, ხუთ ბრუნვას გამოყოფდნენ. ცნობილია, რომ ქრისიპოსის ერთ ნაშრომს ერქვა "ხუთი ბრუნვის შესახებ". ხუთწევრიანი ბრუნვათა სისტემა შედგებოდა "პირდაპირი ბრუნვისა" ($o\text{jr}qhv\ ptw`si\sim$) და ოთხი "ირიბი ბრუნვისაგან" ($plagiai;$ $ptwvsei\sim$). პირდაპირ ბრუნვას სახელობითი ($o\text{j}nomastikh;$ $ptw`si\sim$) ერქვა. ირიბ ბრუნვათაგან სამის სახელწოდებას დიოგენე ლაერტელი გვაწვდის. ესენია: ნათესაობითი ბრუნვა ($genikh;$ $ptw`si\sim$), მიცემითი ბრუნვა ($dotikh;$ $ptw`si\sim$) და მიზეზობითი ბრუნვა ($aij\text{t}iatikh;$ $ptw`si\sim$). ჰქონდათ თუ არა გამოყოფილი მეხუთე ბრუნვა სტოელებს, იმ მასალების მიხედვით, რომლებიც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია მათ შესახებ, მკაფიოდ არ ჩანს.⁵⁶

⁵⁵ Gudeman A., Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie, Druck und Verlag von Teubner B.G., Leipzig und Berlin 1909, 190.

⁵⁶ ქაროსანძე ლ., op. cit., 17.

გერმანელი მეცნიერი კ. შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი ჰქონოდათ, რადგან ისინი წოდებითის ფორმას ცალკე განიხილავდნენ, როგორც მიმართვასო (prosagoreutikov~).⁵⁷

სტოელებმა სახელობითი ბრუნვად ჩათვალეს, მანამდე კი იგი ცალკე მეტყველების ნაწილად – სახელად ითვლებოდა. ამის შესახებ დიდი დავა იყო პერიპატეტიკოსებსა (არისტოტელეს მიმდევრებს) და სტოელებს შორის. ამონიუსი გადმოგვცემს:

"პერიპატეტიკოსები ეუბნებიან სტოელებს, რომ სხვა ბრუნვებს ჩვენ მართებულად ვუწოდებთ ბრუნვებს, რადგანაც ისინი პირდაპირი ბრუნვიდან დავარდა; მაგრამ რა საფუძველზე შეიძლება ვუწოდოთ პირდაპირს ბრუნვა, თითქოსდა საიდანღაც დავარდა?..

სტოელები პასუხობენ, რომ ეს ბრუნვაც დავარდა სულიერი წარმოდგენიდან: გვინდა რა გამოვხატოთ ჩვენი წარმოდგენა სოკრატეს შესახებ, ჩვენ ვამბობთ მის სახელს – სოკრატე. და როგორც ზევიდან გაშვებულ და ვერტიკალუტად მიწაში ჩარჭობილ გრიფელზე ამბობენ, რომ იგი დავარდა და ჰქონდა პირდაპირი მთხვევა, ამგვარად, ჩვენ ვთვლით, პირდაპირი (ბრუნვა) დავარდა წარმოდგენიდან და არის პირდაპირი, როგორც ბგერების საშუალებით გამოხატული პირველი სახე.

მაგრამ, თუ ასე ვიმსჯელებთ, საუბრობენ პერიპატეტიკოსები, თქვენ დაშვებულად მიგაჩნიათ საუბარი პირდაპირ ბრუნვაზე, მაშინ ბრუნვები უნდა ჰქონდეს ზმნებსაც და ზმნიზედებსაც, რომელთაც

⁵⁷ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 18.

საერთოდ არ ახასიათებს ბრუნება; ეს კი აშკარად ეწინააღმდეგება თქვენს სწავლებას".⁵⁸

ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენელთა შორის საინტერესოა არისტოფანე ბიზანტიონელის ცნობები ბრუნვების შესახებ. მის ნაშრომებში მხოლოდ ერთგან ვხვდებით მითითებას გრამატიკულ კატეგორიებზე. აქ განხილულია ბრუნების განმეორებადი მაგალითები და ფლექსიის რამდენიმე რეგულარული წესი. ამ რეგულარულ განმეორებას იგი ანომალიას უწოდებს. დონატუსი წერს:

"ამას (ე. ი. ანალოგიას) არისტოფანე ხუთ წესს ანიჭებს, ან სხვების აზრით – ექვსს. პირველი სქესი უნდა იყოს, მეორე – ბრუნვა, შემდეგ – დაბოლოება, მეოთხე – მარცვალი, შემდეგ კი – მახვილი".⁵⁹

"huic (sc. analogiae) Aristophanes quinque rationes dedit vel, ut alii putant, sex; primo ut eiusedmsint generis, dein casus tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni".⁶⁰

სამწუხაროდ, ამ მწირი ინფორმაციის გარდა სხვა ცნობები ბრუნვების შესახებ არისტოფანე ბიზანტიონელთან არ მოგვეპოვება. შემდგომში არისტარქოს სამოთრაკიელი იმეორებს არისტოფანეს მიერ შემოღებულ ფლექსიის წესებს და უმატებს კიდევ ერთს:

"შექვსე, არისტარქოსმა, მისმა მოწაფემ დაუმატა, რათა არ გამოვიყენოთ მარტივი კომპოზიტები".⁶¹

⁵⁸ Амониус, Комментарий к "об Истолковании" Аристотеля 2, 5, Античные теории языка и стиля, op. cit., 70-71. ამონიუსის, დიომედეს, დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოდან მოცემული ფრაგმენტები მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва-Ленинград 1939.

⁵⁹ მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი.

⁶⁰ Pfeifer R., op. cit., 202.

⁶¹ მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი.

"sextum Aristarchus, discipulus eius, illud addidit ne unquam simplicia compositis aptemus".⁶²

საკუთრივ ბრუნებაზე დონატუსი არ მსჯელობს.

ვინაიდან ალექსანდრიელ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე სრული სახით არ მოუღწევიათ, ამიტომ ვერ ვიმსჯელებთ მათ მოსაზრებებზე ბრუნების სისტემის შესახებ. დღემდე შემორჩენილი მწირი ფრაგმენტები ამის საშუალებას არ იძლევა.

ალექსანდრიელი სწავლულები ტერმინს ptw`si~ შემდეგნაირად განმარტავენ:

დიომედე: "ბრუნვა არის ბრუნების გარკვეული საფეხური. მას ბრუნვა (მთხვევა) ეწოდება იმიტომ, რომ სახელთა უმრავლესობა იცვლება ბრუნვათა მიხედვით და ვარდება თავისი პირველადი მდგომარეობიდან".

დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოდან: "ბრუნვა ბრუნებადი სიტყვის ფორმაცვალებაა, რომელიც ბოლო მარცვლის (სხვადასხვა მიმართულებით) ცვლილებით ხდება".⁶³

ბრუნვებზე უფრო დაწვრილებით მსჯელობა დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის მიხედვით შეგვიძლია. მის "გრამატიკის ხელოვნებაში" მოცემულ მეტყველების ნაწილთა შორის განხილულია სახელი, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია და რომელსაც ხუთი კატეგორია აქვს: სქესი (gevno~), სახე (ei\do~), ნაკვეთი (sch`ma), რიცხვი (ajriqmov~), ბრუნვა (ptw`si~). დიონისიოსმა სტოელებისაგან აიღო ბრუნვათა სახელწოდებები, ბრუნვათა სისტემა, მაგრამ აქ არ ჩანს "პირდაპირი" და "ირიბი" ბრუნვები.

⁶² Pfeifer R., op. cit., 202.

⁶³ Схолий к Дионисию Фракийцу 12, Античные теории языка и стиля, op. cit., 124-125.

დიონისიოსს ჩამოთვლილი აქვს ხუთი ბრუნვა, თან თითოეული ბრუნვისათვის რამდენიმე სახელი აქვს მითითებული.

"სახელების ბრუნვა არის ხუთი: წრფელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, მიზეზობითი, წოდებითი, წრფელობითს სახელობითსა და ადვილობითსაც უწოდებენ, ნათესაობითს – კუთვნილებითსა და ჩამომავლობითს, მიცემითს – მიმართულებითს, მიზეზობითს – მიზეზის თანახმად უწოდებენ, წოდებითზე მიმართვითსაც იტყვიან".

"Ptwvsei~ ojnoma^{wt}wn eijsi; pevnte ojrqhv, genikhv, dotikhv, aijtiatikhv, klhtikhv. Levgetai de; hJ me;n ojrqh; ojnomastikh; kai; eujqei`a, hJ de; genikh; kththkhv te; kai; patrikhv, hJ de; dotikh; ejpistaltikhv, hJ de; aijtiatikh; katÆ aijtiatikhvn, hJ de; klhtikh; prosagoreutikhv".⁶⁴

დიონისიოსს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნების" ("Tevcnh grammatikhv") იმ ადგილის კომენტარებისას, რომელიც ბრუნვებს ეხება, სქოლიასტები, ძირითადად, ბრუნვების სახელებზე მსჯელობენ და მათ ეტიმოლოგიას გვაწვდიან.

eujqei`a ტერმინზე მსჯელობისას სქოლიასტი სტეფანოსი აღნიშნავს, რომ იგი წარმომდგარია სიტყვისაგან eujquvtato~, თან eujqei`a პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ იგი წრფელად (ojrqhv) აღნიშნავს სახელს. ამ ბრუნვაში სახელი განუვრცობელია.

eujqei`a პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ მას გრამატიკული ფორმა არ გააჩნია, ხოლო მისგან ნაწარმოებ მომდევნო ბრუნვას გრამატიკული ფორმა აქვსო, - მსჯელობს ჰელიოდოროსი.

იგივე ჰელიოდოროსი ამბობს, რომ genikhv ჰქვია იმიტომ, რომ იგი წარმომშობია, დედაა ირიბი ბრუნვების – "o{ti

⁶⁴ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 102.

gevnesiv~ ejsti tai`~ ajllai`~ ptwvsesi kai; tw`n loipw`n plagivwn mhvthr”.⁶⁵

მესამე ბრუნვის სახელწოდება "მიცემა" ზმნასთან არის დაკავშირებული. დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორთა განმარტებებში ასეთ ახსნას ვპოულობთ: dotikhv წარმომდგარია divdwmī ზმნისაგან, რადგან "divdwmī tw/; filw`" ამ წინადადებაში tw/; filw`/ მიცემით ბრუნვაშია.

სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს aijtiatikhv ბრუნვის სახელწოდების წარმომავლობის შესახებ. ტერმინს aijtiatikhv უკავშირებენ, ერთის მხრივ, ზმნას aijtiavomai (ბრალდება) ან სახელს ai[tiōn (ბრალი), ხოლო, მეორე მხრივ, aijtiatovn (მიზეზი). თანამედროვე მეცნიერებაში უფრო მიღებული თვალსაზრისით, aijtiatikhv უნდა დაუკავშირდეს სიტყვას aijtiatovn (მიზეზი). ალფრედ გუდემანი თავის ნაშრომში "კლასიკური ფილოლოგიის ისტორიის ნარკვევები" ("Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie") ბერძნულ და ლათინურ ტერმინთა ისტორიას გადმოგვცემს და ბერძნულ ტერმინთა ლათინურ შესატყვისობებზე მსჯელობს. იგი მიუთითებს aijtiatikhv ბრუნვის ლათინურ თარგმანზე accusativus, რომ იგი მცდარია და უნდა იყოს causativus, რომელიც ასევე გამოიყენება.⁶⁶ ამავე აზრისაა რ. პფაიფერი. იგი მიუთითებს, რომ ბრუნვის სახელწოდება უნდა შეესაბამებოდეს მის ფუნქციას. სახელი წარმოდგება სიტყვიდან aijtiatovn, რაც მიზეზს ნიშნავს, ამგვარად, იგი შეეფერება ბრუნვას, რომელიც მოქმედების მიზეზს აღნიშნავს.⁶⁷

⁶⁵ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 32.

⁶⁶ Gudeman A., op. cit., 97.

⁶⁷ Pfeifer R., op. cit., 244.

klhtikhv-ს სხვაგვარად მიმართებითაც უწოდებენ.

ა. გუდემანს პარალელურად აქვს მოცემული ბრუნვათა ბერძნული და ლათინური სახელწოდებები. ლათინურ ტერმინებში ბოლოს ნახსენებია მეექვსე ბრუნვა ablativus, რომელსაც ავტორი საკუთრივ ლათინურ ბრუნვას (latinus casus) უწოდებს. აქვე მოცემულია მ. ვაროს განმარტება: "რომელიც ლათინური ენის საკუთრებაა" ("quia Latinae linguae proprius est").⁶⁸ თუმცა ალექსანდრიელ სწავლულებს ეს ბრუნვაც ბერძნული წარმომავლობისად მიაჩნდათ. პრისკიანუსის თქმით, "აბლატივი – რომაელების საკუთარი ბრუნვაა, თუმცა, როგორც ჩანს, ისიც უძველესი ბერძენი გრამატიკოსებისაგანაა ნასესხები, რომლებიც მეექვსე ბრუნვად ისეთ ფორმებს მიიჩნევდნენ, როგორიცაა oujranovqen (ციდან)".⁶⁹

დიონისიოს თრაკიელთან სახელი წარმოდგენილია როგორც ერთი მთლიანი ერთეული. მასში არაა გამოყოფილი ფუძე და ბრუნვის ნიშნები, შესაბამისად, არც ბრუნვის ტიპებზეა საუბარი.

რაც შეეხება თვითონ ტერმინ klivsi~, იგი არა მხოლოდ ბრუნებას, არამედ საერთოდ სიტყვის ფორმაცვალებას აღნიშნავს. klivsi~ სიტყვათა ფლექსიურ ცვლილებას ნიშნავს ზოგადად (ბრუნებასაც და უღლებასაც). ასეა დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნებაშიც". მეცამეტე თავში, რომელიც ზმნას ეხება, klivsi~ ზმნათა მორფოლოგიურ ცვლილებას აღნიშნავს: უღლება არის ზმნათათვის დამახასიათებელი ფორმაცვალება - Suzugiva ejstivn ajkovlouqo~ rJhmavtwn klivsi~; ხოლო მეექვსე თავში, რომელიც ბერძნული ბგერების შესახებაა, ბგერათა გარკვეულ

⁶⁸ Gudeman A., op. cit. 97.

⁶⁹ Античные теории языка и стиля, op. cit., 124.

ჯგუფზე მსჯელობისას წერია: არ იცვლებიან სახელთა ფლექსიის დროს -ο{ti ouj metabavllei ... ejn toi`~ klivsesi tw`n ojnomaυtwn.⁷⁰

მეთექვსმეტე თავში ართრონზე საუბრისას, ავტორი აღნიშნავს, რომ იგი წინადადების ბრუნებადი ნაწილია, რომელიც ფორმაცვალებადი სახელის წინ ან შემდგომ დგას. აქაც ფორმაცვალებაში ბრუნება იგულისხმება.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ტერმინმა klivsi~ დღემდე შეინარჩუნა თავისი ძველი მნიშვნელობა. თანამედროვე ბერძნულში იგი გამოიყენება როგორც ბრუნების, ისე უღლების სისტემისათვის.

სამწუხაროდ, ანტიკური პერიოდიდან შემორჩენილი ფრაგმენტებისა თუ ნაშრომების საფუძველზე, ჯერ კიდევ ვერ ვისაუბრებთ საკუთრივ ბრუნების სისტემაზე თუ ბრუნების სისტემის ტიპებზე. მაგრამ აქ უკვე ჩანს დაინტერესება ისეთი გრამატიკული საკითხით, როგორც ბრუნებაა. ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან ძირითადი აქცენტი გადატანილია საკუთრივ ბრუნვებზე და არა ბრუნების ტიპებზე. კერძოდ, ისინი, ყურადღებას ამახვილებენ, ძირითადად, შემდეგ საკითხებზე:

- 1) ბრუნვის არსი – რა უნდა ჩაითვალოს ბრუნვად;
- 2) მეტყველების რა ნაწილებს აქვთ ბრუნვები;
- 3) ბრუნვების რაოდენობა;
- 4) ბრუნვების სახელწოდებები.

მხოლოდ ერთგან, არისტოფანე ბიზანტიონელთან ვხვდებით ინფორმაციას ბრუნების შესახებ. მეცნიერებაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ არისტოფანეს ანალოგიის წესის მიხედვით

⁷⁰ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 38.

დაუმუშავებია ბერძნული მორფოლოგიის საკითხები და დაუდგენია კანკლედობის სახეობანი.⁷¹ თუმცა, ჩვენს ხელთ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურისა თუ წყაროების მიხედვით ეს არ ჩანს.

⁷¹ გაუხიშვილი ს., *op. cit.*, 245-246.

თავი III

ბრუნვების ისტორიისათვის

როგორც წინა თავში წარმოჩნდა, ანტიკური პერიოდის გრამატიკოსები ძირითად ყურადღებას არა ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას, არამედ ბრუნებსა და მათ მნიშვნელობებს უთმობენ. ამიტომ მოკლედ წარმოვადგენთ ბრუნვათა სისტემას ბერძნული ენის განვითარების სხვადასხვა სტადიაზე. მკვლევარნი ვარაუდობენ, რომ პროტობერძულში რვა ბრუნვა გვქონდა: სახელობითი (nominativus, *oɲnomastikhv*), ნათესაობითი (genetivus, *genikhv*), მიცემითი (dativus, *dotikhv*), ბრალდებითი (accusativus, *aijtiatikhv*) აბლატივი (ablativus, *ajfairesetikhv*), ლოკატივი (locativus, *topikhv*), ინსტრუმენტალისი (instrumentalis, *oɲrganikhv*) და წოდებითი (vocativus, *klhtikhv*). მათგან ძველი ბერძნულის განვითარების ადრეულ ეტაპებზე დარჩა ხუთი (სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ბრალდებითი, წოდებითი), ხოლო ახალ ბერძნულში გვაქვს ოთხი ბრუნვა (ხმარებიდან გამოვიდა მიცემითი).⁷²

ბერძნული ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება. საერთო ინდოევროპული ბრუნვა კი საკმაოდ რთულ სისტემას წარმოადგენს, რადგან იგი მოიცავს სქესის, რიცხვისა და ბრუნვის კატეგორიებს. საერთო ინდოევროპულისათვის დამახასიათებელი იყო სამი სქესი: მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო; სამი რიცხვი: მხოლობითი, ორობითი და მრავლობითი; რვა ბრუნვა: ნომინატივი, გენეტივი, დატივი, აკუზატივი, ინსტრუმენტალისი, ლოკატივი,

⁷² გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., ძველი და ახალი ბერძნული (შედარებითი გრამატიკა), ლოგოსი, თბილისი 2001, 159.

აბლატივი, ვოკატივი. უძველეს ბერძნულ ტექსტებში ეს სისტემა უკვე გამარტივებული სახით გვევლინება. გამარტივების ტენდენცია საერთოდ დამახასიათებელია ენების ისტორიისათვის. უკვე თვით წინარეინდოევროპულ ენაში⁷³ გვხვდებოდა შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ფორმა რამდენიმე ბრუნვაში გამოიყენებოდა. წინარეინდოევროპულ ენაში, რამდენადაც შედარებითი ენათმეცნიერება მისი აღდგენის საშუალებას გვაძლევს, ათემატური ფლექსიის დროს (მე-3 ბრუნვა) გენეტივი და აბლატივი მხოლოდით რიცხვში დაემთხვა ერთმანეთს, ასე, რომ თუკი ბერძნულში ერთი და იგივე ფორმა $\kappa\upsilon\nu\acute{\sigma}$ გამოიყენება, როგორც გენეტივი და აბლატივი, ამაში ახალი არაფერია.⁷⁴

მოკლედ წარმოვადგენთ წინარეინდოევროპულისთვის დამახასიათებელი რვა ბრუნვის ძირითად ფუნქციებს: ნომინატივი ქვემდებარის ბრუნვა იყო, ვოკატივი მიმართვისას გამოიყენებოდა, აკუზატივი პირდაპირი დამატების ბრუნვა იყო, გენეტივს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა, მაგრამ, ძირითადად, იგი მსაზღვრელის გამოსახატავად იხმარებოდა და კუთვნილებას აღნიშნავდა. დატივი უპირატესად ირიბი დამატების გამოსახატავად იხმარებოდა. აბლატივი ადგილის გარემოების ბრუნვა იყო და პასუხობდა კითხვაზე "საიდან?" ინსტრუმენტალისი გამოხატავდა თუ რით ხდება მოქმედება, ლოკატივი ადგილის გარემოების ბრუნვა იყო და პასუხობდა კითხვაზე "სად?" ძველი ბერძნული ენა ამ სამ

⁷³ იგულისხმება ინდოევროპული ენების შედარების საფუძველზე აღდგენილი საერთო ე. წ. ფუძე ენა. თუმცა თვით ტერმინის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ასე, მაგალითად, ა. მეიე აღდგენილ ენას ინდოევროპულ ენას უწოდებს, თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი – წინარეინდოევროპულს, რ. გორდეზიანი, ი. დარჩია, ს. შამანიდი – საერთო ინდოევროპულს, გ. ბაბინოტისი – პროტოინდოევროპულს, ვ. გიორგიევი – "ენა-საფუძველს". ჩვენ მას წინარეინდოევროპულს ვუწოდებთ, ვინაიდან მიგვაჩნია, რომ ეს ტერმინი უფრო ზუსტად ასახავს აღდგენილი ენის არსს.

⁷⁴ Шантрэн П., Историческая морфология греческого языка, перевод Боровского Я.М., Издательство иностранной литературы, Москва 1953, 13.

უკანასკნელ ბრუნვას არ განასხვავებს, თუმცა მისი კვალი შეიძლება შევამჩნიოთ ზმნიზედურ მაწარმოებლებში.

ნახევარზმნიზედური მაწარმოებლები -φι (ინსტრუმენტალისის აღსანიშნავად), -მი (ადგილის გამოსახატავად), -θεν (ათვლის წერტილის აღსანიშნავად), როგორც ჩანს, ადრე ბრუნვების ნიშნებად გამოიყენებოდა. ჰომეროსის ენაში ეს მაწარმოებლები ჯერ კიდევ მრავლადაა შემორჩენილი, მაგრამ ბრუნვების სისტემის ქმედით ნაწილს უკვე არ წარმოადგენს და ენის განვითარების შემდგომ პერიოდში საერთოდ ქრება.

ამგვარად, წინარეინდოევროპული ენიდან ძველ ბერძნულში მხოლოდ ხუთი ბრუნვა შემორჩა: ნომინატივი, გენეტივი, დატივი, აკუსატივი, ვოკატივი.⁷⁵ ინსტრუმენტალისის, ლოკატივისა და აბლატივის ფუნქციები სხვა ბრუნვებს გადაეცა. უკვე აქ ჩანს სხვადასხვა ბრუნვის გაქრობის ტენდენცია, რის შედეგად ბრუნვების სისტემის გამარტივება ხდება.

ცალკე არ შევჩერდებით თითოეული ბრუნვის ფუნქციებსა და მათი გამოყენების არეალზე, ვინაიდან ეს სინტაქსის საგანია და ჩვენ საკვლევ საგანს არ შეესაბამება, განვიხილავთ მხოლოდ იმ საკითხებს, რომლებიც ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანია ბრუნვებისა და ბრუნვების სისტემის განვითარების თვალსაზრისით.

უპირველეს ყოვლისა, წარმოვადგენთ დატივის გაქრობასთან დაკავშირებულ საკითხებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დატივი ძველ

⁷⁵ ზოგი მეცნიერი ვოკატივს ბრუნვად არ მიიხევს. მაგალითად, ი. სტამატაკოსის აზრით, ვოკატივი ბრუნვა კი არ არის, არამედ განსაზღვრული წინადადებაა, რომელიც მიმართვას გამოხატავს. დაწვრილებით იხ.: Σταματάκος I, Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής και τα πορίσματα της συγκριτικής γλωσσολογίας, τόμος I, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1949, 104-105. ვოკატივზე დაწვრილებით იხ. Τζατζάνος A., Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής), τόμος A', Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1956, 52; Φλώρος A.Θ., Ιστορικό και συγκριτικό συντακτικό Αρχαίας, Νέας Ελληνικής και Λατινικής, HBOΣ εκδόσεις, Αθήνα 1988, 122-125; Schwyzer E., Griechische Grammatik, Syntax und Syntactische Stilistik, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966, 59-64.

ბერძნულში უპირატესად ირიბი დამატების გამოსახატავად იხმარებოდა, თუმცა მას ჰქონდა სხვა ფუნქციებიც, მაგალითად, არსებობდა “კუთვნილების”, “იარაღის”, “მიზეზის”, “მიმართების”, “დროის” და აგრეთვე მიცემითი, რომელიც გამოხატავდა საგანს, რომლის სასარგებლოდ ან საზიანოდ ხდებოდა მოქმედება და სხვ.⁷⁶ ფუნქციების ეს მრავალფეროვნება, უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეული იყო იმით, რომ ძველი ბერძნულის დატივი შეიცავს, როგორც სუფთა მიცემითი ბრუნვის ფუნქციებს, ასევე ადგილის და იარაღის (ლოკატივი და ინსტრუმენტალისი) ბრუნვებისას.

ეს “სინკრეტიზმი”, ანუ ხმარებიდან გასული ბრუნვების ფუნქციების ერთ ბრუნვაში გაერთიანება, ადის წინარეინდოევროპულ ენამდე: მას ახასიათებდა bh და m სუფიქსების შემცველი დაბოლოებები, რომელთაც არ ჰქონდათ მკაცრად განსაზღვრული მნიშვნელობები და სტრუქტურა.⁷⁷ ზოგი ასეთი დაბოლოება შეიძლება გამოყენებულიყო როგორც მხოლოდითი, ისე მრავლობითი რიცხვისათვის. მაგალითად, მრავლობით რიცხვში სანსკრიტს ჰქონდა Instr. –bhiḥ და Dat. –bhyaḥ, ძველ სლავურში Instr. –mu და Dat. –mъ, თვით ბერძნულში თემატური სახელების ლოკატივის დაბოლოება –οισι და ინსტრუმენტალისის –οις თანაბრად გამოიყენებოდა, იმისდა მიუხედავად, თუ რა სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებდა. სხვადასხვა დიალექტმა ან ერთი ან მეორე ფორმა განაზოგადა.

მხოლოდით რიცხვში ათემატური დატივის დაბოლოება í, მაგალითად, სახელში πιძί, ადის წინარეინდოევროპული ძველი დატივის *-i (რომელსაც *-ei ენაცვლება) და ლოკატივის *-i

⁷⁶ იხ.: გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიძე ს., op. cit. 166-167; Τζατρζάβος Α., op. cit., 81-82.

⁷⁷ იხ.: Порциг В., Членение индоевропейской языковой области, перевод с немецкого Браузе Л.Ю. и Павлова В.М., редакция и предисловие Десницкой А.В., Издательство «Прогресс», Москва 1964, 136-138.

დაბოლოებებამდე. მრავლობით რიცხვში ათემატური ბრუნებისას დატივის ბრუნვის ნიშნად აქვს ან –οις ან –οισι დაბოლოება. ეს დაბოლოებები არ მომდინარეობს წინარეინდოევროპულის დატივის ბრუნვის ნიშნიდან, –οις წინარეინდოევროპულის ინსტრუმენტალისის -οις დაბოლოებაა, ხოლო –οισι ლოკატივისა. ე. ი. დატივი ბერძნულში იყენებს დაბოლოებად ან ინსტრუმენტალისის, (მაგ.: λυκοι") ან ლოკატივის ბოლოკიდურს (მაგ.: λυκοισι).⁷⁸ ამგვარად, ბერძნული დატივი შეითავსებს საკუთრივ მიცემითის, ინსტრუმენტალისის და ლოკატივის ფუნქციებს. ამისდა მიხედვით გვაქვს სუფთა მიცემითი, ადგილის მიცემითი და იარაღის მიცემითი.⁷⁹

თავდაპირველად დატივთან წინდებულები არ გამოიყენებოდა, მაგრამ კლასიკურ ეპოქაში ხდება ამ ბრუნვის ფუნქციების შესუსტება და ჩნდება მასთან წინდებულების გამოყენების საჭიროება. დატივთან წინდებულები, ძირითადად, იმ შემთხვევებში გამოიყენება, როდესაც დატივი გამოხატავს ადგილმდებარეობას ან თანხლებას. ეს წინდებულებია: *ejn, suvn, ajnav, ejpiv, ajmfiv, periv, prov*", *υπρὸν* და ზოგიერთი ე. წ. არასაკუთრივ წინდებული.⁸⁰ ძვ. წ. IV საუკუნიდან კი დატივი გაქრობას იწყებს. მის ფუნქციებს ითავსებს გენეტივი და წინდებულიანი აკუზატივის აღწერითი ფორმები. სუფთა მიცემითი გენეტივით შეიცვალა, გამონაკლისია ჩრდილოეთ საბერძნეთის დიალექტები, სადაც დატივის ნაცვლად აკუზატივი გამოიყენება. მაგ.: *Δε μὲν γράφει, δε μὲν δίδει τίποτε – δε με*

⁷⁸ Шантрен П., *op. cit.* 15.

⁷⁹ Μαυρομάτης Ευ., *Συντακτικὸς τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας*, Εκδοτικὸς Οἶκος Ἀπ. Κ. Πατισίδου, Θεσσαλονίκη 1960, 11.

⁸⁰ ძველ ბერძნულში დატივის წინდებულების ფუნქციითა შესახებ იხ.: გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.* 172-187.

γράφει, δε με δίδει τίποτε (არაფერს მწერს, არაფერს მაძლევს).⁸¹ დატივის გაქრობის შემდეგ წინდებულების გამოყენების არეალიც შეიცვალა: წინდებულები მხოლოდ ორ ბრუნვაზე განაწილდა – გენეტივსა და აკუზატივზე; თითოეული წინდებული მხოლოდ ერთ ბრუნვასთან შეიძლება გამოვიყენოთ, მაშინ, როცა, ძველ ბერძნულში იყო წინდებულები, რომლებიც ორ ან სამ ბრუნვასთან იხმარებოდა.⁸² ზოგი წინდებული საერთოდ გამოვიდა ხმარებიდან, მაგალითად, წინდებული *συν*, რომელიც მხოლოდ დატივთან გამოიყენებოდა. თანამედროვე ენაში იგი გვხვდება გაქვავებულ გამოთქმებში, მაგალითად, *συν τοις ἄλλοις* (სხვებთან ერთად), *συν γυμναζί και τέκνοις* (ცოლ-შვილთან ერთად) და სხვ.⁸³

დატივის გაქრობის პირველი მაგალითები ძვ. წ. IV საუკუნიდან, ანუ ელინისტურ ეპოქაში ჩნდება, მაგრამ ახ. წ. VII-VIII საუკუნეებამდე ეს ბრუნვა მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებს პოზიციებს. ეს ფაქტი სხვადასხვა წყაროებით დასტურდება. ბიზანტიურ ტექსტებში დატივი აკუზატივის ადგილას გვხვდება. ასეთი მაგალითები ყველაზე ხშირია "წმინდა ექვთიმეს ცხოვრებაში".⁸⁴ კონიეში მომხდარ ცვლილებებზე (მათ შორის დატივის გაქრობაზეც) შეიძლება ვიმსჯელოთ ელინისტური ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და პაპირუსების მიხედვით. მაგრამ დიდი სიფრთხილეს საჭირო, რომ ერთმანეთისაგან ენაში მომხდარი ფონეტიკური თუ მორფოლოგიური ცვლილებები გადამწერთა შეცდომებისაგან განვასხვავოთ. ძალიან ხშირად გადამწერთა შორის არაბერძნული წარმომავლობის

⁸¹ Χατζηδάκης Γ.Ν., Γλωσσολογικά έρευνα, Τόμος Β', Κέντρος Συντάξεως του Ελληνικού Λεξικού, Αθήναι 1977, 501.

⁸² Попова Т.В., Византийская народная литература, «Наука», Москва 1985, 30.

⁸³ გორდეზიანი რ., დარხია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 176.

⁸⁴ Φλώρος Α.Θ., *op. cit.*, 101.

ადამიანებიც იყვნენ, რომელთაც ეპარებოდათ შეცდომები.⁸⁵ ენობრივი ნეოტერიზმების გამოვლენისას ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება კოინეზე დაწერილ ძველ და ახალ აღთქმას. თავდაპირველად დატივის გაქრობის მაგალითები იშვიათია და აქა-იქ გვხვდება, შემდეგ უფრო სისტემურ ხასიათს იღებს და საბოლოოდ მთლიანად ქრება. თუმცა დღესდღეობით ახალ ბერძნულში დატივის ფორმები შემორჩენილია ცალკეულ, გაქვავებულ გამოთქმებში, მწიგნობრულ, საეკლესიო და იურიდიულ ენაში. მაგალითად, *dovxa tw' / qew' /* (მადლობა ღმერთს), *ejnenhvnta toi' " eJkatov* (ოთხმოცდაათი პროცენტით) და ა. შ.⁸⁶

რა ედო საფუძვლად დატივის გაქრობას? ამის მიზეზად ორი მოვლენა შეიძლება დავასახელოთ.

- 1) ენა ისწრაფვის გამარტივებისაკენ – უნიფიკაციისაკენ.
- 2) სინთეტურიდან ენა ანალიტიკური ხდება.

ყველა ინდოევროპული ენა ვითარდებოდა ბრუნვების რაოდენობის შემცირებით. ბერძნულში ეს მკვეთრად იყო გამოხატული (შუა საუკუნეებიდან ქრება დატივი, ხოლო მისი გაქრობის ტენდენციები უკვე კოინეში ჩნდება), ანალოგიური ტენდენცია ჩანს ახალ ბერძნულშიც. ბრუნვების სხვადასხვა ტიპში მრავლობითი რიცხვის აკუზატივი ემთხვევა ნომინატივს, მრავლობითი რიცხვის გენეტივი ნაკლებად გამოიყენება, მხოლობითი რიცხვის მამრობითი სქესის -აც და -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელების პარადიგმები (მაგალითად, *πατέρας*) შემოიფარგლება მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვის დაპირისპირებით დამატების ბრუნვასთან.

⁸⁵ Ανδριώτης Ν. Π., *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995*, 41.

⁸⁶ იხ.: Thumb A., *Handbuch der Neugriechische Volksprache, Grammatik, Texte, Glossar, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg 1910*, 28; Schwyzer E., *op. cit.*, 170.

ენაში თანდათანობით აღწერითი ფორმების ფართო გამოყენების ტენდენცია ჩანს. დატივის შემთხვევაშიც უფრო ხშირია ანალიტიკური ფორმები. ამან გამოიწვია ჯერ დატივთან წინდებულის გამოყენება, რაც თავისთავად ბრუნვის გარკვეული ფუნქციის დაკარგვას გულისხმობდა, მაგალითად, *ejn tauvtai" tai'" hJmevrai"* (ამ დღეებში), ხოლო შემდეგ დატივის საერთო გაქრობა და მის ნაცვლად წინდებულის აკუზატივის გამოყენება, მაგალითად, *Η Μαρία ράβει ένα ρούχι για το παιδί της* (მარია უკერავს თავის ბავშვს ტანსაცმელს).

ბევრ ენაში ბრუნვის კატეგორია საერთოდ არ არსებობს და შესაბამისად ფლექსიური ბრუნება საერთოდ არ არის წარმოდგენილი ან მოცემულია მხოლოდ უმნიშვნელო ნაშთის სახით. ასე, მაგალითად, ინდოევროპული ოჯახის გერმანული და იტალიური შტოს ენების უმრავლესობაში ეს კატეგორია არ არსებობს, ამის გამო, რ. იაკობსონის აზრით, დასავლეთის ლინგვისტები როდესაც საუბრობენ ბრუნვათა მნიშვნელობების შესახებ იმ ენებში, სადაც კარგად არის განვითარებული ბრუნვების სისტემა, ძირითადად შემოიფარგლებიან მხოლოდ ბრუნვათა ჩამოთვლითა და მათი ცალკეული მნიშვნელობების აღწერით. მათი ლინგვისტური აზროვნებისთვის ამ კატეგორიის მნიშვნელობა უცხოა.⁸⁷ ასე რომ თანდათანობით შეიძლება ეს კატეგორია სხვა ენებშიც მოიშალოს. ბერძნულში, როგორც ვნახეთ, ეს ტენდენცია მკვეთრადაა გამოხატული.

ასევე მნიშვნელოვანია, ჩვენი აზრით, წოდებითის ბრუნვად მიჩნევის საკითხი, რამაც დიდი გავლენა იქონია ბრუნების სისტემის

⁸⁷ Якобсон Р., К общему учению о падеже, Избранные работы, «Прогресс», Москва 1985, 135.

კლასიფიკაციის ცვლილებებზე. აქ ვგულისხმობთ ახალი ბერძნულის გ. ბაბინოტიის კლასიფიკაციას, რომელიც წოდებითი ბრუნვის სრულ უგულებელყოფაზეა აგებული.

წოდებითი ბრუნვა ბევრ ენაში გვხვდება: სანსკრიტში, ძველ ბერძნულში, ლათინურში, ძველ სლავურში და სხვ. მას აქვს საკუთარი ფორმა და განსხვავდება სხვა ბრუნვებისაგან: 1) დაბოლოებით; 2) ართრონის უგულებელყოფით; 3) შორისდებულებითი ნაწილაკის დართვითა და 4) ინტონაციით.

სხვა ენების მსგავსად ბერძნულშიც მწვავედ დგას საკითხი უნდა მივიჩნიოთ თუ არა ვოკატივი ბრუნვად. ჯერ კიდევ ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული, სხვადასხვა მოსაზრებას ვხვდებით ამის თაობაზე.

პირველად ტერმინი “ბრუნვა” არისტოტელესთან “პოეტიკაში” დასტურდება, სადაც იგი მეტყველების ნაწილთა სისტემაშია შესული. მაგრამ არისტოტელე ჯერ კიდევ არ მსჯელობს სახელის ცალკეულ ბრუნვათა კლასიფიკაციაზე, შესაბამისად, არც ვოკატივზეა საუბარი.

როგორც ცნობილია, სტოელებს შემუშავებული ჰქონდათ ხუთბრუნვიანი სისტემა. მეხუთე ბრუნვად მათ წოდებითი უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ სამწუხაროდ იმ მასალების მიხედვით, რაც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია, ეს მკაფიოდ არ ჩანს.

გერმანელი მეცნიერი ჰ. შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი ჰქონოდათ, რადგან ისინი წოდებითის ფორმას ცალკე განიხილავდნენ, როგორც მიმართვასო (prosagoreutikov~).⁸⁸

⁸⁸ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 18.

ალექსანდრიელ ფილოლოგთა ცნობები ბრუნვათა შესახებ საკმაოდ მწირია. აქ არ გვაქვს ინფორმაცია წოდებითი ბრუნვის შესახებ. დიონისიოს თრაკიელი კი წოდებითს ბრუნვათა სისტემაში განიხილავს, აქვე აღნიშნავს, რომ წოდებითს სხვანაირად მიმართვისაც უწოდებენ. “Levgetai hJ de; klhtikh; prosagoreutikhv”.⁸⁹ ე. ი., დიონისიოს თრაკიელთან წოდებითი მაინც ბრუნვაა.

მაგრამ არც დიონისიოს თრაკიელი და არც სხვა იმდროინდელი გრამატიკოსები არ მსჯელობენ უშუალოდ ვოკატივის პრობლემატიკაზე ანუ იმაზე, უნდა განიხილებოდეს ვოკატივი ბრუნვათა სისტემაში, თუ მისი ადგილი სინტაქსშია ან სიტყვათწარმოებაში.

ბერძნული ენის ბრუნვათა სისტემაში ვოკატივი განყენებულად დგას. როგორც ძველ, ისე ახალ ბერძნულში ეს არის ბრუნვა, რომელიც მიმართვის ფორმად გამოიყენება.⁹⁰

მიუხედავად იმისა, რომ წოდებითი ბრუნვა ბევრ ენაში გაქრა, ახალ ბერძნულში იგი შენარჩუნდა, და ზოგიერთი მეცნიერის აზრით გაამყარა კიდევაც თავისი პოზიციები.⁹¹ ძველ ბერძნულში ვოკატივის ფორმა ძირითადად ნიმინატივს ემთხვეოდა, ახალ ბერძნულში კი განსხვავებული ვითარებაა. მხოლოდით რიცხვში იგი ზოგჯერ სახელობითის, ზოგჯერ კი ნათესაობით-ბრალდებითის ფორმებს იმეორებს, ხოლო მრავლობითში კი - ნომინატივ-აკუზატივის, მაგალითად, სახ. ο πατέρας - წოდ. πατέρα (=ნათ., ბრალდ.), სახ. η μητέρα

⁸⁹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 102.

⁹⁰ Φλώρος Α., op. cit., 122.

⁹¹ Φλώρος Α., op. cit., 124.

- წოდ. μητέρα (=სახ., ბრალდ.), სახ. οι πατέρες - წოდ. πατέρες (=სახ., ბრალდ.), სახ. οι μητέρες - წოდ. μητέρες (=სახ., ბრალდ.).⁹²

ძველი ბერძნულის მხოლოდ მეორე კანკლედობის ი ფუძიან სახელთა ვოკატივის ე არის შენარჩუნებული ახალ ბერძნულშიც, მაგალითად, სახ. ο άθραιο - წოდ. άθραιο. თუმცა, აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ რიგ შემთხვევებში წოდებითში ი დაბოლოება გვაქვს ე-ს მაგივრად. ძირითადად, ი დაბოლოება აქვთ: ა) საკუთარ სახელებს, რომელთაც მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოუდის, მაგალითად, Αλέκο, Γιώργο, Χρίστο, Πέτρο, Σπύρο და სხვ. ბ) კნინობით-ალერსობით სახელებს, მაგალითად, Γιαννακό, Μανωλιό, Δημητρό და ა. შ. ეს ფაქტი თავისთავად მიგვითითებს იმაზე, რომ გარკვეულწილად ვოკატივი კარგავს თავის ძველ ფუნქციებს, ანუ ბრუნვას აღარ გააჩნია მორფოლოგიური გამომხატველი.

მართალია, ვოკატივის დაბოლოება ე არ წარმოადგენს ბრუნვის ნიშანს, იგი არის ფუძისეული ი-ს აბლაუტის ე საფეხური, მაგრამ ფაქტია, რომ ბრუნვებში იგი მხოლოდ ვოკატივში დასტურდება და, გარკვეულწილად, ბრუნვის ნიშნის როლს ასრულებს. გვხვდება შემთხვევები, მაგალითად, სკიროსის დიალექტში, როდესაც წოდებითში ე დაბოლოების მქონე სახელებს, სახელობითში აქვთ არა –ი, არამედ -ე დაბოლოება, მაგალითად, γαμπρέ, άθραιο.⁹³

ახალ ბერძნულში, განსაკუთრებით კი ხალხურ სიმღერებსა და ზღაპრებში, ხშირია ნომინატივის გამოყენება ვოკატივის ნაცვლად, ან ორივეს ერთმანეთის პარალელურად, ერთმანეთის გვერდით ხმარება. მაგალითად, Που είστε του Λάμπρου τα παιδιά (სად ხართ ლამბროსის

⁹² გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 171.

⁹³ Τριανταφυλλίδη Μ., Άπαντα, Δεύτερος τόμος, Ερευνητικά Β', Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1965, 158.

შვილებო (სახ.) ან Ξυπνάτε, η δόξια συντροφιά και καπετάνε Μήτρο (გაიღვიძეთ, ცხიერო მეგობრებო (სახ.) და კაპიტანო მიტრო (წოდ.).⁹⁴

როგორც ჩანს, ასეთი ტენდენცია საერთოდ დამახასიათებელია ინდოევროპული ენებისათვის, სადაც თავდაპირველად ნომინატივის და ვოკატივის ფუნქციები არ იყო გამიჯნული. ცნობილია, რომ ინდოევროპულ ენებს მრავლობით რიცხვში ნომინატივისა და ვოკატივის სინკრეტიზმი ახასიათებთ. რაც შეეხება მხოლობით რიცხვს, აქ ეს ბრუნვები განსხვავებულია, კერძოდ: ა) სხვადასხვაა ბრუნვების ფუნქციები; ნომინატივს - პირველადი ფუნქცია ახასიათებს, ხოლო ვოკატივს - დამატებითი. ბ) ნომინატივს ვოკატივთან შედარებით გრძელი ხმოვნები ახასიათებს: $\bar{e}(r)$, $\bar{o}(r)$, $\bar{e}(n)$, $\bar{o}(n)$, $\bar{e}(s)$, $\bar{o}(s)$ და არა $-er$, $-or$, $-en$, $-on$, $-es$, $-os$. გ) ამ ორ ბრუნვაში განსხვავებული აბლაუტის საფეხურები გვაქვს: ნომინატივში გვაქვს $-os$, ხოლო ვოკატივში $-e$ დაბოლოებები, ე. ი. აქ საქმე გვაქვს o/e მონაცვლეობასთან. თუმცა, წინარეინდოევროპულში, მხოლობითშიც ერთი ფორმა გვექონდა ნომინატივ-ვოკატივის გადმოსაცემად, ე. ი. ეს დაყოფა უფრო გვიანდელია.⁹⁵

ძველ ბერძნულში ვოკატივის ფორმებს ხშირად წინ უძღოდა შორისდებული $w\lambda$. იგი ზედსართავ და არსებით სახელებს, ანუ მსაზღვრელ-საზღვრულს შორისაც შეიძლებოდა დასმულიყო. მაგალითად, $Mukhnivde\sim$, $w\lambda\ fivlai$ (მეგობრებო, მიკენელებო). იმ შემთხვევაში, თუ ვოკატივი წარმოდგენილი იყო წინადადებაში, რომელიც გამოხატავდა ბრძანებას, რისხვას, რჩევას, მაშინ $w\lambda$

⁹⁴ Τζαρκζάνος Α., op. cit., 83.

⁹⁵ დაწვრილებით იხ. Kurylowicz J., The Inflectional Categories of Indo-European, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1964, 197-198.

შეიძლება გამოტოვებულიყო. მაგალითად, *Pai` labe; toi biblivon kai; levge,* (შვილო, აილე წიგნი და თქვი).⁹⁶

შორისდებული *w* გარკვეულწილად მეგობრულ ტონს გულიხმობს. ამიტომაც ჰომეროსი არასოდეს არ იყენებს *w*-ს მაშინ, როდესაც ადამიანი ღმერთს მიმართავს, მაგალითად, *Zeu` a[na, Dwdwnaivve, Pelasgike;, thlovqi naivwn.*⁹⁷

თუმცა დიონისიოს თრაკიელი ვოკატივის შორისდებულ *w*-ს ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს, და არა შორისდებულად. რასაც ეწინააღმდეგებიან სქოლიასტები: *w* არ არის ართრონი - წერენ სტეფანუსი და ჰელიოდოროსი. ართრონი რომ იყოს, სამივე რიცხვის ფორმა უნდა ჰქონდეს.⁹⁸

ახალ ბერძნულში წოდებით ბრუნვაში *w* აღარ მოგვეპოვება. კონინედან მოყოლებული ის სულ უფრო ნაკლებად გამოიყენება. სახარებაში ის მხოლოდ სამჯერ დასტურდება, მაგალითად, *w\ guvnai, megajlh sou hJ pivsti~* (Matq. 15, 25) (დედაკაცო, დიდია შენი რწმენა).⁹⁹

უახლეს XX-XXI საუკუნის ენათმეცნიერთა ნაშრომებში არსებობს სამი ყველაზე უფრო მეტად გავრცელებული თვალსაზრისი:

- 1) წოდებითს ბრუნვად მიიჩნევენ; ამ აზრს თანამედროვე ენათმეცნიერთა უმრავლესობა ემხრობა. მაგალითად, ამ აზრისაა ე. შვიცერი¹⁰⁰, ვ. ბრანდენშტაინი, მ. ტრიანდაფილიდისი, ა. მარძანოსი, ა. ცოპანაკისი და სხვ.

⁹⁶ გორდუხიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 171.

⁹⁷ Φλώρος Α., op. cit., 124.

⁹⁸ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 145.

⁹⁹ Φλώρος Α., op. cit., 124.

¹⁰⁰ დაწვრილებით იხ. Schwyzer E., op. cit., 59-64.

2) მორფოლოგიურად იგი ბრუნვებში არ შედის და მხოლოდ ფორმალურადაა შენარჩუნებული ბრუნვათა სისტემაში; ამ თვალსაზრისისაა გ. ბაბინიოტისი. მისი აზრით, რადგან წოდებითს განსაკუთრებული ფუნქცია გააჩნია, და იგი მხოლოდ მოწოდებისას გამოიყენება, ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ წოდებითში დასმული სახელი ყველაზე ნათლად სახელის პირველად სახეს გვიჩვენებს. მაგრამ წოდებითს არ შეუძლია წინადადებაში ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციების შესრულება (იგი ვერ აკავშირებს ორ სახელს, ზმნისგან არ იმართება და ა. შ.). ამიტომაც იგი ბრუნვათა სისტემაში არ უნდა განიხილებოდეს,¹⁰¹ თუმცა, არც სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია ახასიათებს. აქედან გამომდინარე, წოდებითი ფორმალურადაა მოცემული ბრუნვათა სისტემაში.

3) წოდებითი ბრუნვად არ მიიჩნევა. ამ თვალსაზრისს ი. სტამატაკოსი ემხრობა. მისი აზრით, წოდებითი ბრუნვა კი არ არის, არამედ განსაზღვრული წინადადებაა, რომელიც მიმართვას გამოხატავს.¹⁰²

ჩვენი აზრით, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ორი ფაქტორია გასათვალისწინებელი: ერთია სიტყვის სინტაქსური მნიშვნელობა, მეორე - მისი მორფოლოგიური მახვენებელი.

1) სინტაქსური თვალსაზრისით ვოკატივი თავისუფალია, იგი წინადადებაში განყენებულადაა მოცემული, არ იმართვის არც სახელის, არც ზმნის მიერ. შესაბამისად, მისი ადგილიც

¹⁰¹ Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, δομολεειτουργική – επικοινωνιακή, I, Το όνομα της Νέας Ελληνικής, Εκδόσεις «Ελληνικά γράμματα», Αθήνα 1998, 50-51.

¹⁰² დაწვრილებით იხ. Σταματάκος I., op. cit., 104-105.

წინადადებაში არაა განსაზღვრული. გარდა ამისა, სხვა ბრუნვებისაგან ის იმითაც განსხვავდება, რომ მას თავისი ფუნქციიდან გამომდინარე (ვგულისხმობთ მიმართვას) ინტონაცია ახასიათებს.

- 2) მორფოლოგიური მაჩვენებელი ანუ ბრუნვის ნიშანი მას არ გააჩნია, იგი ზოგჯერ სახელობითის, ზოგჯერ კი ნათესაობით-ბრალდებითის ფორმებს იმეორებს, ერთადერთ გამონაკლისად შეიძლება ჩავთვალოთ, ი ფუძიან სახელთა ვოკატივი, სადაც ე დაბოლოება არის შენარჩუნებული, მაგრამ აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დაბოლოება ბრუნვის ნიშანი კი არ არის, არამედ აბლაუტის საფეხურია.

გარდა ამისა, ხშირია ვოკატივის ნაცვლად ნომინატივის გამოყენების შემთხვევები, რაც თავის მხრივ გვიჩვენებს, რომ ვოკატივი გარკვეულწილად კარგავს თავის ძირითად, მიმართვის ფუნქციასაც. ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბერძნულ ენაში ჩანს ვოკატივის გაქრობის ტენდენცია. მისი ფუნქცია შეიძლება რომელიმე სხვა ბრუნვას დაეკისროს. ამრიგად, მეც იმ აზრს ვემხრობი, რომ გაუმართლებელია ვოკატივის ბრუნვათა სისტემაში ჩასმა.

დატივთან და ვოკატივთან დაკავშირებული პრობლემატიკის ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ბერძნულ ენაში აშკარად ჩანს ბრუნვათა სისტემის გამარტივების ტენდენცია. ენა ისწრაფვის უნიფიკაციისაკენ.

ჰიპოთეზის სახით შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ენა თავისი ისტორიული განვითარების მანძილზე გამარტივების შედეგად თავის პირვანდელ სახეს უბრუნდება. მაგალითად,

წინარეინდოევროპული ენის ბრუნების სისტემის ჩამოყალიბების პროცესში აკუზატივისა და დატივის გადმოსაცემად ერთი ფორმა გამოიყენებოდა. ამას ადასტურებს ძველი ხეთური პირველი და მეორე პირის პრონომინალური ფორმები – მაგ.: ammuk (მე – ბრალდ., მიც.) tuk (შენ – ბრალდ., მიც.), რომლებიც გვიჩვენებს წინარეინდოევროპული ენის უძველეს მდგომარეობას – როცა იყო ორი ძირითადი სახელადი მაწარმოებელი, რომლებიც მოგვიანებით სუბიექტური და საერთოობიექტური ბრუნების სახით გაფორმდა. ამ ბრუნების საშუალებით ხდებოდა ყველანაირი სინტაქსური ურთიერთობა პრედიკატულ ფორმებთან. თვითონ დატივ-ლოკატივი ჩნდება მოგვიანებით, მას შემდეგ, რაც იშლება ბრუნების ბინარული სისტემა და ჩნდება უფრო რთული ბრუნების ტიპი. დატივის *-ei და ლოკატივის *-i დაბოლოებები ინდოევროპულში არის გარემოებითი ბრუნვის ნიშნის ორი აბლაუტური ფორმა, შესაბამისად, აქტივისა და ინაქტივის კლასის სახელებთან. *-ei –ზე დაბოლოებული სახელები გამოხატავდნენ აქტივის კლასს, ხოლო *-i-ზე დაბოლოებულები - ინაქტივის კლასს. ზოგ ინდოევროპულ ენაში დატივი გამოიყენება მხოლოდ პირისა და პერსონიფიცირებული ობიექტების სახელებთან.¹⁰³

ამის შემდეგ ჩნდება საერთო ინდოევროპული რვაბრუნვიანი ბრუნების სისტემა, რომელიც ძველ ბერძნულში უკვე შეკვეცილი სახით გვევლინება; დატივი აქ გარდა საკუთარი ფუნქციებისა, დამატებით სამი ბრუნვის (ინსტრუმენტალისი, ლოკატივი, აბლატივი) ფუნქციას ასრულებს. დატივის გაქრობის შემდეგ გვრჩება ოთხბრუნვიანი სისტემა. თუ მივემხრობით იმ აზრს, რომ წოდებითი

¹⁰³ Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, I, Издательство Тбилисского Университета, Тбилиси 1984, 286.

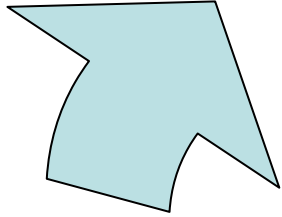
- ბრუნვა არ არის, გამოდის, რომ ახალ ბერძნულში უკვე სამი ბრუნვაა.¹⁰⁴ ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ბრუნვების გაქრობის ტენდენცია მორფოლოგიურ დონეზე ახალ ბერძნულშიც იჩენს თავს (მამრობითი სქესის -აც და -იყ-ზე დაბოლოებული სახელების მაგალითზე), შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, შესაძლოა, ისევ მივდივართ ბინარული სისტემისაკენ, ანუ ქვემდებარისა და დამატების ბრუნვების დაპირისპირებისაკენ ან საერთოდ ბრუნვის კატეგორიის დაკარგვისკენ.

¹⁰⁴ ახალი ბერძნულის უახლეს სახელმძღვანელოებში სახელთა ბრუნვების შესწავლისას მხოლოდ სამი ბრუნვაა მოცემული, წოდებითი აქ ბრუნვათა სისტემაში არ შედის. ვგულისხმობთ შემდეგ სახელმძღვანელოებს: Μαυρούλια Σ., Γεωργαντζή Ε., Τα Ελληνικά για ξενόγλωσσους, οπτικοακουστική μέθοδος, 1, 2 βιβλία, εκδόσεις Σάπφω Μαυρούλια, Αθήνα 1995-1999; Μπαμπινιώτη Γ., σε συνεργασία με τους: Αναγνωστοπούλου Α., Αργυρούδη Ει., Κολυβά Μ. και Μήτση Ν., Ελληνική γλώσσα, εγχειρίδιο διδασκαλίας της Ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας, Εθνικό ίδρυμα υποδοχής και αποκατάστασης παλιννοσούντων και απόδημων ομογενών Ελλήνων, Αθήνα 1993; Σιόντη Χ., Μαθαίνω την Ελληνική γλώσσα, Πρόγραμμα Interreg II, Ιωάννινα 2001.

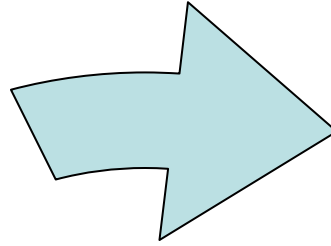
ბრუნვათა სისტემის ცვლილებები სქემის სახით ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

წინარეინდოევროპული ენის უძველესი მდგომარეობა	2 ბრ.	Nom.	Acc.						
გარდამავალი პერიოდი, გარემოებითი ბრუნვის წარმოშობა	3 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.-Loc.					
წინარეინდოევროპული ბრუნების სრული პარადიგმა (პროტობერძულის სავარაუდო სისტემა)	8 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.	Inst.	Loc.	Abl.	Voc.
ძველი ბერძნული ენა	5 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.				Voc.
ახალი ბერძნული ენა	4 ბრ.	Nom.	Acc.		Gen.				Voc.
ახალი ბერძნული ენა (ზოგიერთი ენათმეცნიერის მიერ შემოთავაზებული სისტემა)	3 ბრ.	Nom.	Acc.		Gen.				

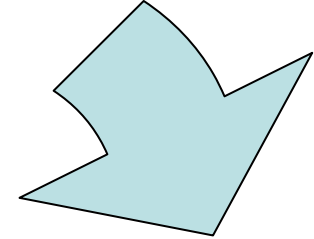
სავარაუდო ვარიანტი	2 ბრ.	Nom.	Acc.						
--------------------	-------	------	------	--	--	--	--	--	--

2

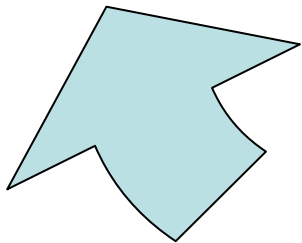

3

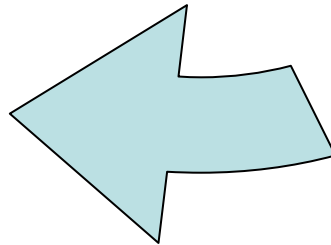

3

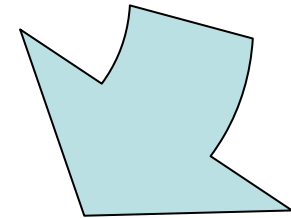
8

4

5

თავი IV

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე

§ 4. 1 შუა საუკუნეები

ზოგიერთი ენათმეცნიერის აზრით, შუა საუკუნეებში ლინგვისტიკა გარკვეულ კრიზისს განიცდის. მაგალითად, ბ. გოლოვინი აღნიშნავს: “ევროპაში შუა საუკუნეებს არაფერი ახალი არ მოუტანია ლინგვისტიკის სფეროში. დოგმატიკა და სქოლასტიკა ავიწროებდა ენათმეცნიერებას. მკვლევართა ცოცხალი აზროვნება, რომელიც განვითარდა ძველ ინდოეთში, ძველ საბერძნეთსა და არაბულ აღმოსავლეთში, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში, დაჰკნა შუა საუკუნეების დოგმების ზეგავლენით”.¹⁰⁵

ამავე აზრს სხვა ენათმეცნიერებიც ავითარებენ, მათ შორის ი. კონდრაშოვი, რომლის აზრით, შუა საუკუნეებში აზროვნების ყველა სფერო დაკნინებას განიცდის. “ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელია მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ერთ წერტილზე გაყინვა, მათ შორის ენათმეცნიერებისაც”.¹⁰⁶

შუა საუკუნეების ლინგვისტიკა ენის ფილოსოფიას შეისწავლის. მასთან არის დაკავშირებული მეცნიერების სხვა დარგები, მათ შორის ეთიკისა და ისტორიის ფილოსოფია. მაგრამ ტრადიციულად, ენის ფილოსოფიას ფილოსოფიის ისტორიას მიაკუთვნებენ და არა

¹⁰⁵ Головин Б. Н., Введение в языкознание, издательство “Высшая школа”, Москва 1966, 218.

¹⁰⁶ Кондрашов И. Д., История лингвистических учений, “Просвещение”, Москва 1979, 20.

გრამატიკის ისტორიას, რაც ერთგვარად უგულებელყოფს გრამატიკის როლს.

შუა საუკუნეებში გრამატიკას სხვა მეცნიერებებთან შედარებით პრივილეგირებული ადგილი უჭირავს. ეს იმით აიხსნება, რომ ამ პერიოდის ფილოსოფიაც და თეოლოგიაც კარგად განვითარებულ ენის თეორიას ეფუძნება. მის გარეშე კი წარმოდგენელია შუა საუკუნეების გრამატიკული აზროვნების განვითარებისა და გრამატიკული სისტემის ფორმირება.

შუა საუკუნეების გრამატიკოსებს ისეთი გრამატიკის შექმნა სურდათ, რომელიც ყველა ენას მიესადაგებოდა. ამიტომაც ენის კვლევისას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ლათინურს. მისმა გაბატონებულმა მდგომარეობამ დალი დაასვა ენათმეცნიერების განვითარებას. ლათინური ენის წესებს ყველა სხვა ენას მიუსადაგებდნენ, ლათინური ენის გრამატიკა ზოგადად გრამატიკის სინონიმად იქცა. ამ დროის ყველაზე ცნობილი ლათინური ენის გრამატიკებია: დონატუსის “გრამატიკის ხელოვნება” (“Ars Grammatica”) (IV საუკუნე) და პრისკიანუსის “გრამატიკის სწავლება” (“Institutionum grammaticarum”) (VI საუკუნე).

გრამატიკული ტერმინები შემუშავებული იყო ბერძენი გრამატიკოსების მიერ, ამიტომ შუა საუკუნეებში ამა თუ იმ ენისათვის, არსებულ ბერძნულ სისტემას იყენებდნენ.

შუა საუკუნეების გრამატიკის ხელოვნება აღინიშნება ენათმეცნიერების ისტორიაში იმით, რომ, ერთი მხრივ, მკაფიოდ ჩანს ბერძნულ-ლათინური ტრადიციის ზეგავლენა, ხოლო, მეორე მხრივ, გრამატიკული ხელოვნების განვითარების ახალი გზები ისახება.

ჯერ კიდევ გვიანანტიკურ ეპოქაში საფუძველი ეყრება ბერძნულ ენათმეცნიერებაში ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას. ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, ახ. წ. II საუკუნის გრამატიკოსის ჰეროდIANოს აპოლონიოს დისკოლოსის ძის ნაშრომი “ბრუნების შესახებ” (“Peri; klivsew~”), სადაც მოცემულია პირველი ცდა სახელთა ბრუნების კლასიფიკაციისა. ჰეროდIANოსი სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებებს აწყობს ანბანის რიგზე, -a~, -h~, -o~, -ou~, -w~ და შესაბამისი წესების მიხედვით გამოყოფს 32 ქვეპუნქტს მამრობითი სქესის, 10-ს მდედრობითი და 4-ს საშუალო სქესის სახელთათვის.¹⁰⁷

V საუკუნეში თეოდოსიოს ალექსანდრიელი მიჰყვება იმავე მეთოდს და გამოყოფს მამრობითი სქესისთვის 35 ქვეპუნქტს, მდედრობითისთვის 12, ხოლო საშუალოსთვის 9-ს. ანალოგიურ კლასიფიკაციას ვხვდებით IX საუკუნის გრამატიკოს გ. ქირობოსკოსთან.¹⁰⁸ ბიზანტიელი გრამატიკოსები აგრძელებენ ამავე გზას, იკვლევენ შესაბამის წესებს, და ბიზანტიური ეპოქის დასასრულს გვთავაზობენ 10 ბრუნებას, 5 შერწყმულ სახელთათვის და 5 შეურწყმელთათვის.

XI – XII საუკუნეებში ევროპაში იწყება არისტოტელეს ლოგიკის ხელახალი ათვისება, რომელიც მეცნიერების ყველა სფეროში მთავარ განმაპირობებელ ნიშნად იქცევა. საფუძველი ეყრება ლოგისტიკურ გრამატიკას. XII საუკუნის გრამატიკა ჯერ კიდევ ხელოვნებაა. ის ახლოს დგას არა მხოლოდ ლოგიკასთან, არამედ პრაქტიკულ მეცნიერებებთანაც. XIII – XIV საუკუნეში კი გრამატიკა

¹⁰⁷ Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1994, 207.

¹⁰⁸ Kühner R., Grammatik der Griechischen Sprache, erster teil, Elementar – und Formenlehre, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1890, 365.

“სპეკულაციურ” მეცნიერებად იქცევა. იქმნება გრამატიკა, რომლის სისტემა სხვადასხვა ენისათვის დამახასიათებელი ელემენტებისაგან შედგება. მას სხვანაირად ფილოსოფიური გრამატიკის კონცეფციას, ანუ უნივერსალურ გრამატიკას უწოდებენ. ე. ი. ამ პერიოდში გრამატიკა “ხელოვნებიდან” “მეცნიერებაში” გადადის. ასე, რომ შუა საუკუნეების ავტორებს დიდი წვლილი მიუძღვით გრამატიკული კულტურის განვითარებაში.

საბერძნეთში შუა საუკუნეების პერიოდი თორმეტ საუკუნეს მოიცავს. ამ პერიოდის ბერძნულ ენას შუასაუკუნეობრივ, ანუ საშუალო ბერძნულს უწოდებენ. ის ბიზანტიაში განვითარდა. თავის მხრივ, საშუალო ბერძნულს ბერძენი ენათმეცნიერები სამ ქვეპერიოდად ყოფენ: ა) ადრეული ბიზანტიური (VI-XII); ბ) წმინდა ბიზანტიური (XII-XV); გ) პოსტბიზანტიური (XV-XIX);¹⁰⁹

შუა საუკუნეების ბერძნულ ენაში თავს იჩენს ე. წ. “დიგლოსია” – განსხვავებული სალიტერატურო და სალაპარაკო ენის აღრევა, ლათინური და ბერძნული ენების ერთდროული ხმარება, ატიციისტური მოძრაობა.

ამ თორმეტსაუკუნოვან პერიოდს აქვს ერთი საერთო ნიშანი, კერძოდ, ის ახალი ბერძნულის განვითარების და საბოლოო ჩამოყალიბების მთავარი საფუძველია. “ჩვენი ენის შუა საუკუნეების

¹⁰⁹ Μπαμπινιώτης Γ., Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, Μ. Παπανός ΕΠΕ, Αθήνα 2002, 150. რამდენად მართებულია ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მომდევნო პერიოდის მიკუთვნება შუა საუკუნეების ეპოქისათვის, ეს ცალკე მსჯელობის საგანია. თავად გ. ბაბინიოტისი ამის შესახებ წერს: “შეიძლება მიგვეჩნიო, რომ ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მომდევნო პერიოდი სრულიად დამოუკიდებელი ეპოქაა და ის ახალი საბერძნეთის პერიოდს უკავშირდება. მაგრამ თუ საბერძნეთის ისტორიას გადავხედავთ, დავრწმუნდებით, რომ ეს ეპოქა უფრო წინა პერიოდის დასასრულს წარმოადგენს, ვიდრე ახლის დასაწყისს. ამას გვარწმუნებს ორი მნიშვნელოვანი მოვლენა საბერძნეთის ისტორიაში – ერთი პოლიტიკური (თურქი დამპყრობლებისაგან გათავისუფლება და ბერძნული სახელმწიფოს დაარსება), ხოლო მეორე სულიერი (“ენობრივი რევოლუცია”, რომელსაც შემდგომში დიმოტიკის სახელმწიფო ენად აღიარება მოჰყვა), რომლებიც ახალი ეპოქის დასაწყისს მოასწავებს. ასე რომ, ბიზანტიის დაცემის შემდეგი პერიოდი გარდამავალი პერიოდია და უფრო შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება, ვიდრე ახალს”.

პერიოდი თორმეტ საუკუნეს მოიცავს, მრავალფეროვანი ფაზებით, მაგრამ მისი არსი ერთია. ეს არის პერიოდი, როდესაც გრძელდება და სრულდება ახალი ბერძნულის სისტემის აგება”.¹¹⁰

რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, ბიზანტიაში ორი ენა, ბერძნული და ლათინური ფუნქციონირებს. ყოველთვის ნათლად არ ჩანს, სად გამოიყენება ბერძნული და სად ლათინური, ბიზანტიის იმპერიაში მათი გავრცელების არეალიც განსხვავებულია.¹¹¹ ბერძნული ენა, ძირითადად, უმაღლესი განათლების და კულტურის ენაა, ხოლო ლათინური *lingua legitima*, ე. ი. სახელმწიფო (კანონების) ენა. IV საუკუნის დასასრულიდან ლათინურის პარალელურად, ბერძნული ენის გამოყენებას იწყებენ სასამართლოებში, იურიდიულ საქმეებში და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტში. იუსტინიანეს დროს სასამართლო საქმეებში მთავარ ენად ბერძნული იქცევა, თუმცა ლათინური ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია სამეფო კარზე. ირაკლის ეპოქაში (610-641 წწ.) ოფიციალურად ორივე ენა თანაბარუფლებიანად ცხადდება. თანდათანობით ლათინური საერთოდ ქრება, თუმცა უამრავი ლათინური ტერმინი დღემდე შენარჩუნებულია ბერძნულ ენაში.¹¹²

შემდეგ იწყება ბრძოლა სამწერლობო და სასაუბრო ენებს შორის. ხალხური, სასაუბრო ენა ნელ-ნელა იწყებს ლიტერატურულ ენაში შეჭრას, რასაც საკმაოდ დიდი წინააღმდეგობა ხვდება, განსაკუთრებით ქრისტიანულ სასულიერო ლიტერატურაში. თავს იჩენს ე. წ. დიგლოსია: ერთის მხრივ, გამოიყენება ელინისტურ ხანაში

¹¹⁰ Μπαμπινιώτης Γ., *op. cit.*, 149.

¹¹¹ Mango G., Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988, 25.

¹¹² Γλυκάτζη – Αρβελέρ Ε., Βυζάντιο, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 128.

ჩამოყალიბებული კოინე, ხოლო მეორეს მხრივ – ხალხური, სალაპარაკო ენა.¹¹³

ბიზანტიურ პერიოდში განსაკუთრებით ვითარდება ლექსიკოგრაფია. იწერება ეტიმოლოგიური, დიალექტური, ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონები, მაგრამ ბიზანტიელები არც გრამატიკულ ნაშრომებს ივიწყებენ, თუმცა, გრამატიკას ამ პერიოდში სხვა დატვირთვა აქვს. მისი მთავარი დანიშნულება კლასიკური ავტორების შესწავლაა.¹¹⁴ ბიზანტიელებს განათლების სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ორთოგრაფიას – ბერძნულად წერა-კითხვის შესწავლასაც – ეთმობა.

ლინგვისტური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ი. ფილოპონოსის (VI ს.) “სხვადასხვა აღნიშნულისა და აღსანიშნის შესახებ” (“*Peri; tw/`n diafovrw~ tonoumevnwn kai; diavfora shmaiovntwn*”), რომელიც ძირითად სასკოლო გრამატიკას წარმოადგენს. აგრეთვე გრამატიკული ნაშრომების მნიშვნელოვან ავტორად გ. ქირობოსკოსი (IX ს.) შეიძლება ჩაითვალოს. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: “პროსოდის შესახებ”, “პოეტური ხერხების შესახებ”, “ეპიმერიზმები”, განმარტებები თეოდოსიოს ალექსანდრიელის ნაშრომზე “წესები სახელთა ბრუნებისა და ზმნების უღლების შესახებ” (“*Peri; proswdiva~*”, “*Peri; trovpnw poihtikw`n*”, “*ἱEpimerismoiv*”, “*Kanovne~ peri; klivsew~ ojnomaivtwn kai; rJhmavtwn*”) და სხვ. თეოგნოსტოსმა დაწერა “ორთოგრაფიის სახელმძღვანელო ათასსამი წესის ტიპის შესახებ” (“*ἱEgceirivdion ojrqografiva~ uJpoi; toi;n tuvpon cilivwn kai; triw`n kanovnwn*”), რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი

¹¹³ Beck H. G., *Ἡ Βυζαντινὴ γλῶσσα*, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Αθήνα 1992, 203.

¹¹⁴ The Cambridge Medieval History, The Byzantine Empire, vol. IV, part I, Byzantium and its Neighbours, Edited by J. M. Hussey, Cambridge University Press, Cambridge 1979, 46.

ითამაშა ბიზანტიურ განათლებაში. მ. სინგელოსი (IX ს.) ცნობილია თავისი ნაშრომით “წინადადების შედგენის მეთოდი” (“*Μεθόδου περι τῆς τοῦ λογίου συνταξέως*”), ხოლო გრიგორიოსი (XII ს.), კორინთოს მიტროპოლიტი, ნაშრომებით “იდიომებისა და დიალექტების შესახებ” (“*Περὶ τῶν ἰδιωματῶν καὶ διαλεκτῶν*”) და “წინადადების შედგენის შესახებ ან როგორ არ დავუშვათ შეცდომები საუბრისას” (“*Περὶ συνταξέως τοῦ λογίου ἢ περὶ τοῦ μηδὲν σολοικισμοῦ*”). კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ი. გლიკისმა (XIV ს.) დაგვიტოვა “დიალოგი გრამატიკის შესახებ” (“*Περὶ γραμματικῆς διαλόγου*”). მნიშვნელოვანი გრამატიკული ნაშრომი წარმოადგინა მ. მოსხოპულოსმა “გრამატიკული კითხვები” (“*Ἰερῶθηματα γραμματικῆς*”), რომელსაც კითხვა-პასუხის ფორმა აქვს. ანალოგიური სტილით არის დაწერილი აღორძინების პერიოდის პირველი გრამატიკა “ბერძნული ენის კითხვები” (“*Ἰερῶθηματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*”) ე. ქრისოლორასის ავტორობით.¹¹⁵ ა. გუდემანი აღნიშნავს, რომ მ. მოსხოპულოსმა დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის გრამატიკოსებზე, აქ იგულისხმება არა მხოლოდ ე. ქრისოლორასის გრამატიკა, არამედ, აგრეთვე ფ. მელანხთონის ნაშრომებიც.¹¹⁶

ამ ნაშრომების ავტორები, როგორც ჩანს, მიჰყვებიან უკვე არსებულ, ჰეროდოტის მიერ შემოღებულ სისტემას.

მიუხედავად ამ ნაშრომების არსებობისა, ბიზანტიაში XIII საუკუნემდე ბერძნული ენის ძირითად გრამატიკად მაინც

¹¹⁵ Χαραλαμπίκης Χ., Βυζαντινά λεξικά και γραμματικές, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 169.

¹¹⁶ Gudeman A., op. cit., 149.

დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომი “გრამატიკის ხელოვნება” (“*Tevcnh grammatikhv*”) რჩება.

მოკლედ წარმოვადგენთ შუა საუკუნეების ბერძნულ ენაში არსებულ მორფოლოგიურ ვითარებას. შუა საუკუნეების გრამატიკების მიხედვით, სახელების ბრუნებისას შემდეგ მოვლენებს ვაფიქსირებთ: ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოების ასიმილაცია სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებასთან, ძირითადად, პირველი ტიპის¹¹⁷ ბრუნების სახელებთან. მაგალითად, *oJ tecnivth~ - tou` tecnivth* (*tou` tecnivt*-ს ნაცვლად), *oJ tamiva~ - tou` tamiva* (*tou` tamivou*-ს ნაცვლად), *hJ dovxa - th`~ dovxa~* (*th`~ dovXH~*-ს ნაცვლად).¹¹⁸ ამავე პერიოდში პარალელურად იწყება მიცემითი ბრუნვის ფუნქციის გაუქმება და მისი შეცვლა ჯერ ბრალდებითი, ხოლო შემდგომ ნათესაობითი ბრუნვით. საერთოდ, მიცემითი უკვე კლასიკურ ეპოქაში გვიჩვენებს თავისი ფუნქციების შესუსტების ნიშნებს და ჩნდება მასთან ერთად წინდებულის გამოყენების საჭიროება.¹¹⁹

მნიშვნელოვანი ცვლილებები პირველი ტიპის და მესამე ტიპის ბრუნების სახელებმა განიცადეს. პირველი ბრუნების სახელებმა მრავლობითი რიცხვის წარმოება მესამე ბრუნების სახელების მსგავსად დაიწყო, მაგალითად, *tamivai > tamive~*, *cw`rai > cwvre~*, ხოლო მესამე ბრუნების სახელებმა მხოლოდითი რიცხვის წარმოება, პირველი ბრუნების სახელთა მსგავსად, მაგალითად,

¹¹⁷ შუა საუკუნეების გრამატიკების მიხედვით აღნიშნულ მოვლენების აღწერისას გამარტივების მიზნით ვიყენებთ შემდგომში ძველი ბერძნულის გრამატიკებში დაკვიდრებული სამკანკლედობიანი კლასიფიკაციის ტერმინებს.

¹¹⁸ *Μπαμπινιώτης Γ.*, *op. cit.*, 161.

¹¹⁹ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 166. დაწვრილებით დატივის ფუნქციების შესუსტებისა და გაუქმების შესახებ იხ. III თავი, გვ. 39-44.

ceimwvn > ceimwvna~, patriv~ > patrivda. რაც შეეხება მეორე ბრუნების სახელებს, მათ ტრადიციული ფორმაცვალება შეინარჩუნეს.

გარდა ამისა, მრავლობით რიცხვში -e~ დაბოლოება სახელობითი ბრუნვის ანალოგიით ბრალდებით ბრუნვაშიც გამოიყენება. მაგალითად, oiJ polivte~ - toui~ polivte~, aiJ cw`re~ - tei~ cw`re~.¹²⁰

ეს ცვლილებები უფრო სწრაფად სასაუბრო ენაში მიმდინარეობდა. ნ. ანდრიოტისი აღნიშნავს: “შუა საუკუნეების ბერძნული სასაუბრო ენა ბერძნულ სისხლთან ერთად გადაეცემა თაობიდან თაობას, ვითარდება და უფრო და უფრო უახლოვდება ახალ ბერძნულის სახეს, რის შედეგადაც სამეცნიერო (ლიტერატურული) და სასაუბრო ენები ერთმანეთს გაემიჯნება”.¹²¹

შეიძლება ამის მიზეზი ის არის, რომ მორფოლოგიის სფეროში ლიტერატურული ენა უფრო კონსერვატიულია და, შესაბამისად, სასაუბრო ენის მორფოლოგიური სიახლეები საკმაოდ ძნელად მკვიდრდება სამწერლობო ენაში.¹²²

ამგვარად, შუა საუკუნეების გრამატიკებში ძველი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა ძირითადად მიჰყვება გვიანანტიკურ ეპოქაში ჰეროდოტისის მიერ შემოღებულ კლასიფიკაციას, ანუ დაყოფას დაბოლოებათა ანბანური რიგის მიხედვით.

¹²⁰ Αργυριάδης Γ., Νεοελληνική γλώσσα, Ιστορικές και γλωσσολογικές διαστάσεις, Εκδοτικός Οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, 167.

¹²¹ Ανδριώτης Ν., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995, 76.

¹²² გორდენჯიანი რ., ღარჩია ი., შამანიძე ს., op. cit., 14.

§ 4. 2 აღორძინების ხანა

ეს ეპოქა XV – XVIII საუკუნეებს მოიცავს. ენათმეცნიერების სფეროში აღორძინების ხანა ახალი ლინგვისტური თეორიების შემუშავებით ხასიათდება. ელადის კულტურის ხელახალმა ათვისებამ, ანტიკური ლიტერატურის ძეგლების შესწავლამ კლასიკური ფილოლოგიის განვითარება გამოიწვია, რასაც მოჰყვა ევროპის სხვა ქვეყნებშიც ფილოლოგიის წარმოშობა. სერიოზული მუშაობა იწყება ბერძნული და ლათინური ტექსტების განმარტებებზე. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის იულიუს კეისარ სკალიგერიუსს, რობერტ სტეფანუსსა და მის შვილს ჰენრი სტეფანუსს, “ბერძნული ენის საგანძურის” ავტორს. რობერტ სტეფანუსი ტექსტების განმარტების გარდა ლათინური ენის გრამატიკაზეც მუშაობდა. მის კალამს ეკუთვნის “ლათინური ენის საგანძური” (“*Thesaurus linguae Latinae*”) და ლათინური ენის სრული ლექსიკონი, მისმა შვილმა კი თავი ბერძნულ ენაზე შექმნილი ნაშრომით გაითქვა: “ბერძნული ენის საგანძური” (“*Thesaurus Graecae linguae*”), რომელსაც ბერძნული ენის სრული ლექსიკონი ჰქონდა დართული. თავისი ნაშრომით მან გაამდიდრა იმ პერიოდის გრამატიკული ლიტერატურა.¹²³ ბერძნული ენის შესწავლა დაკავშირებულია ფ. მელანხთონის სახელთან. ფ. მელანხთონის ნაშრომი “ბერძნული ენის სწავლება” (“*Institutiones Linguae Graecae*”) პირველად 1518 წელს გამოიცა, ხოლო შემდეგი გამოცემა 1622 წელს მოხდა.¹²⁴

¹²³ Gudeman A., op. cit., 188.

¹²⁴ Schwyzer E., op. cit., 8.

XVII საუკუნის ლინგვისტიკაში რადიკალური ცვლილებები ხდება; ჩნდება ახალი მიმართულება – რაციონალიზმი. პირველი “ზოგადი და რაციონალური გრამატიკა” შეიმუშავეს ფრანგმა ბერებმა - კლოდ ლანსლომ და ანტონ არნომ პორ-როიალიდან. ეს გრამატიკა 1660 წელს გამოიცა და პორ-როიალის სახელით არის ცნობილი. კ. ლანსლო და ა. არნო ცდილობდნენ, შეემუშავებინათ ყველა ენისათვის უნივერსალური, ზოგადი პრინციპები და დაედგინათ ენებში არსებული განსხვავებული ფორმების არსებობის მიზეზები. მათი მსჯელობის თეორიული ბაზისი დეკარტეს ფილოსოფია იყო. რაციონალისტები მიიჩნევდნენ, რომ გრამატიკა უშუალოდ უკავშირდება ლოგიკას. თუ ენა აზროვნების გამომხატველია, მაშინ ენის კატეგორიები აზრის კატეგორიებს წარმოადგენს. ამის გამო, გრამატიკა ენის შესწავლის დროს უნდა ეფუძნებოდეს ლოგიკას. ე. ი. გრამატიკა უნდა იყოს ლოგიკური, რაციონალური, თუ კაცობრიობას ერთი ლოგიკა აქვს, მაშინ მას ერთი უნივერსალური გრამატიკაც უნდა ჰქონდეს. გაუმართლებელია სხვადასხვა ენისათვის სხვადასხვა გრამატიკის შექმნა.¹²⁵

გრამატიკული რაციონალიზმის განვითარებას ხელი შეუწყო სხვადასხვა ფაქტორებმა:

- ა) გრამატიკაში ლოგიკური იდეების შეტანა და გრამატიკულ სისტემაში მათი როლის ახლებური გაგება;
- ბ) რიტორიკის ცნებების გადააზრება და მათი მისადაგება გრამატიკულ აზროვნებასთან;
- გ) ევროპულ ენებში მეტყველების ნორმირება;
- დ) კლასიკური ენების როლის გადააზრება;

¹²⁵ Кондрашов И., *op. cit.*, 20.

ე) საერთაშორისო ენობრივი კონტაქტების გაფართოება.¹²⁶

ამავე პერიოდს უკავშირდება ხელოვნური ენების შემუშავება. ჩნდება ახალი ენების პირველი გრამატიკები, მაგალითად, უ. უოლისის “ინგლისური ენის გრამატიკა”, ლ. ზიზანის “Грамматика словенска” და სხვ.; გამოდის მრავალი ლექსიკონი.

როგორც აღვნიშნეთ, აღორძინების ეპოქაში განსაკუთრებული ინტერესი ჩნდება ძველი ბერძნულის შესწავლის მიმართ. ამ დროიდან ბერძნული სხვა ენებზე მეტად ისწავლება და იგი დიდ ზეგავლენას ახდენს ენათმეცნიერების შემდგომ განვითარებაზე. XIV საუკუნის შემდეგ, კლასიკური ფილოლოგიისადმი ინტერესის გამოღვიძებამ დიდად შეუწყო ხელი გრამატიკულ სწავლებას. აღორძინების ეპოქის გრამატიკოსები, ძირითადად, დაინტერესებულნი იყვნენ არსებული მასალის სისტემატიზაციითა და არა მისი კვლევით. მათ ვერ შეძლეს “kanonikovn” და “mh; kanoniko;n”-ის, ე. ი. ანალოგიისა და ანომალიის დადგენა; ისინი არსებულ ტერმინოლოგიას იყენებდნენ და არ იკვლევდნენ, რატომ ხდებოდა ესა თუ ის მოვლენა.¹²⁷ კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, ბევრი ბერძენი მეცნიერი იტალიაში გაიხიზნა, რამაც ევროპაში ბერძნული ენისადმი ინტერესის გაზრდა გამოიწვია. XV – XVI საუკუნეში სიცილიაზე გადასახლებული ბერძენი მეცნიერები პოლიგრაფიის სფეროში მნიშვნელოვან მოღვაწეობას იწყებენ. აქ იბეჭდება ძველი ბერძნული ენის სახელმძღვანელოები, როგორცაა, მაგალითად, მ. ქრისოლორასის “ბერძნული ენის კითხვები” (“*jErwthvmata th`~ JEllhnikh`~*”), აღორძინების პერიოდის

¹²⁶ Ольховиков Б. А., Теория языка и вид грамматического описания в истории языкознания, Становление и эволюция канона грамматического описания в Европе, Издательство «Наука», Главная редакция Восточной Литературы, Москва 1985, 134.

¹²⁷ Σταματάκος I., op. cit. 11.

ბერძნული ენის პირველი გრამატიკა (გამოცემული 1489 წ.)¹²⁸ და კ. ლასკაროსის “საუბარი მეტყველების რვა ნაწილის შესახებ” (“*ἡ Ἐπιτομή τῶν οἰκτιῶν τοῦ λογίου μερῶν*”) ანუ “კითხვები” (“*ἡ Ἐρωθῆματα*”). თავის ნაშრომში, რომელიც 1495 წელს გამოიცა, კ. ლასკაროსი ბრუნებაზე მსჯელობისას ბრუნების ხუთ ტიპს გამოყოფს ე. წ. შერწყმულ სახელთათვის და ხუთ ტიპს - შეურწყმელთათვის. შერწყმულია, მისი აზრით, ის სახელები, რომელთა ზოგიერთ ბრუნვაში შერწყმა ხდება. მაგალითად, *τοῦ ἁθροῦ* < *ἁθροῦ-εσοῦ* < *-εοῦ* < *-ουῦ*; *αἱ πόλεις* < *πόλεις-ε*; *οἱ βασιλεῖς* < *basileve*. აქ კლასიფიკაცია ემყარება არა სქესს, არამედ თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობას. კ. ლასკაროსი შემდეგ კლასიფიკაციას გვთავაზობს:

პირველი ტიპი – მამრობითი სქესის სახელები *-a*~, *-h*~ ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, *Αἰνεῖα*~, *Κρουσῆ*~.

მეორე ტიპი – მდედრობითი სქესის *-a*, *-h* ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, *ἡ μοῦσα*, *ἡ τῆμη*.

მესამე ტიპი – მამრობითი და მდედრობითი სქესის ატიკური სახელები, რომლებიც *-w*~-ზე ბოლოვდება და საშუალო სქესის *-wn* ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, *ὁ Μενεῶς*~, *ἡ ἀλλῶ*~.

მეოთხე ტიპი – მამრობითი და მდედრობითი სქესის *-o*~ ბოლოკიდურიანი და საშუალო სქესის *-on* ბოლოკიდურიანი სახელები. მაგალითად, *ὁ λογίος*~, *ἡ οἰκτιῶν*~, *τοῖς χυλῶν*. ოთხივე ტიპის სახელები თანაბარმარცვლიანია.

მეხუთე ტიპი - არათანაბარმარცვლიანი მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის სახელები, სხვადასხვა

¹²⁸ Gudeman A., op. cit., 173.

დაბოლოებებით. მაგალითად, οἱ Αἰ[α~, οἱ τρυγῶν, τοἱ
βῆ`μα. ამის პარალელურად ხუთი ტიპის ბრუნება გამოყოფილია
შერწყმულ სახელთათვის, როგორცაა οἱ basileu~, ἡ povli~
და ა. შ.

ანალოგიურ კლასიფიკაციას გვთავაზობს თ. გაზი ნაშრომში
“გრამატიკის წიგნები” (“Grammatikh`~ bibliva”), რომელიც 1525
წელს გამოიცა. თ. გაზისა და კ. ლასკაროსის მიერ შემოთავაზებულ
ბრუნების ტიპებს ვხვდებით მოგვიანებითაც XIX საუკუნის
გრამატიკებში, კერძოდ, ს. კომიტას ნაშრომში “ბერძნული ენის
პედაგოგიური გაკვეთილები. გრამატიკა” (“Paidagwgika;
maqhvματα eJllhnikav. Grammatikhv”) (1828 წ.) და კ. კუმას
წიგნში “გრამატიკა სკოლებში” (“Grammatikh; dia; scolei`a”)
(1825 წ.).¹²⁹

1635 წელს ფ. მელანხთონის მოწაფის, ი. ველერუსის გრამატიკის
“ბერძნული ენის გრამატიკა” (“Grammatica Graeca”) გამოცემის შემდეგ,
ბერძნულ ენაში დამკვიდრდა სამბრუნებიანი სისტემა, რომელმაც
შემდგომში მსოფლიოში დიდი აღიარება მოიპოვა¹³⁰ და ძველი
ბერძნული ენის სწავლის პროცესში მთავარ კლასიფიკაციად იქცა,
როგორც ევროპაში, ასევე საბერძნეთში.¹³¹ ბერძნულ ენათმეცნიერებაში
პირველი გრამატიკა, სადაც მოცემულია ი. ველერუსის მიერ
შემოთავაზებული სისტემა, გ. გენადიუს ეკუთვნის, ეს არის
“ბერძნული ენის გრამატიკა” (“Grammatikh; th`~ eJllhnikhv~
glwvssh~”), გამოცემული 1857 წელს.

აღორძინების ეპოქაში ჩნდება ახალი ბერძნულის გრამატიკებიც.
ერთ-ერთი ასეთი გრამატიკის ავტორი არის ნ. სოფიანოსი, ცნობილი

¹²⁹ Τσοπανάκης Α., op. cit., 207-208.

¹³⁰ Kühner R., op. cit., 365.

¹³¹ Τσοπανάκης Α., op. cit., 208.

მეცნიერი კერკირიდან. მის კალამს ეკუთვნის ნაშრომი: “ბერძენთა საერთო ენის გრამატიკა” (“Grammatikh; th`~ koinh`~ tw`n JEllhvnwn glwvssh~”).

ეს ნაშრომი შედგებოდა სამი: მორფოლოგიური, ორთოგრაფიული და სინტაქსური ნაწილისაგან, თან ერთვოდა ლექსიკონი. მათგან მხოლოდ პირველი ნაწილის ხელნაწერი შემორჩა. იგი ბერძნული ენის მორფოლოგიას ეხება. ნ. სოფიანოსის გრამატიკა, ფაქტობრივად, ახალი ბერძნული ენის პირველ გრამატიკად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელშიც აღწერილია XVI საუკუნის ახალი ბერძნულის მორფოლოგია. ეს გრამატიკა 1870 წელს აღმოაჩინა და გამოსცა ე. ლეგრანმა.

თანამედროვე ბერძნულის გრამატიკის შექმნითა და კლასიკური ნაწარმოებების ახალ ბერძნულად თარგმნით ნ. სოფიანოსი მიზნად ისახავდა მრავალი თაობის აღზრდას. გრამატიკის შესავალში იგი ამბობს: “დიდი ხნის უმძიმესი მონობის პირობებში ჩვენი ერი დაეცა და წინაპრების მემკვიდრეობა დაივიწყა. ამიტომაც, სხვადასხვა წიგნიდან საჭირო ცოდნა შევაგროვე, რათა ბერძენი ხალხი უმეცრებისაგან დამეცვა”.¹³²

ნ. სოფიანოსის ნაშრომში მოცემულია სამი კანკლედობა იმ განსხვავებით, რომ ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის ზოგი სახელი აქ სახელობით ბრუნვას პირველი კანკლედობის მსგავსად აწარმოებს. მაგალითად, οJ pathvr - οJ patevra~, οJ basileuv~ - οJ basileva~, თუმცა ნათესაობით ბრუნვაში ეს სახელები ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელ დაბოლოებას ინარჩუნებენ. მაგალითად, tou` patrov~, tou` basilevw~.

¹³² Καραντζόλα Ε., Η πρώτη γραμματική της κοινής, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 214.

თავის მხრივ, პირველი კანკლედობის ზოგიერთი სახელი ნათესაობით ბრუნვას მესამე კანკლედობის სახელის, *gunhv - gunaikov~*-ის ანალოგიით აწარმოებს. მაგალითად, *hJ kopevla - th`~ kopelov~*, *oJ aujgevnth~ - tou` aujgentov~*. მესამე კანკლედობის *-i~* დაბოლოებიანი მდედრობითი სქესის სახელები მრავლობით რიცხვს პირველი კანკლედობის *-a*, *-h*-ზე დაბოლოებული სახელების მსგავსად აწარმოებენ. მაგალითად, *hJ fuvsi~ - oiJ fuvse~*. (თავდაპირველად ეს ფორმა იწერებოდა *fuv sai~*, სადაც *ai* (ახალი ბერძნულის გამოთქმით *e*) ძველი ბერძნულის პირველი კანკლედობის მრავლობითი რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ანალოგიით (*aiJ timai*)*J* იყო გამოწვეული).¹³³

რაც შეეხება პირველი და მეორე კანკლედობის სახელებს, თუ არ ჩავთვლით ბრალდებითი ბრუნვის *-n* დაბოლოებას, ეს სახელები ისევე იბრუნვის, როგორც თანამედროვე ბერძნულში. *-i*-ზე დაბოლოებულ საშუალო სქესის სახელებს ბრალდებით ბრუნვაში არ აქვთ *-n* დაბოლოება. მაგალითად, *macaivri*, *paidiv*. გარდა ამისა, ნ. სოფიანოსი საშუალო სქესის სახელების ბრუნებისას გაურბის სინიძესისს. მაგალითად, მას აქვს გამოყენებული ფორმები: *tou` ywmivou - tou` ywmiou`*-ს ნაცვლად, *tw`n ywmivwn - tw`n ywmiw`n*-ის ნაცვლად და ა. შ. ამ პერიოდის ბერძნულში მიცემითი უკვე გასულია ხმარებიდან, მაგრამ ნ. სოფიანოსი ძველი ბერძნულის გრამატიკების ზეგავლენით ჯერ კიდევ საუბრობს ამ ბრუნვაზე.

¹³³ Karantzola E., op. cit., 214.

მრავლობით რიცხვში მდედრობითი სქესის არტიკლის ბრუნებისას სოფიანოსი პარალელურად ორ ტიპს გვთავაზობს: oiJ და aiJ . aiJ -ს სისტემატური შეცვლა მამრობითი და მდედრობითი სქესისათვის საერთო არტიკლით oiJ , როგორც ჩანს, უკვე შუა საუკუნეებში უნდა დაწყებულიყო (VII – XI სს.). ჰ. ტონე გადმოგვცემს, რომ ნ. სოფიანოსს არტიკლის სქემაში ბრალდებითი ბრუნვის არტიკლად $tai\`~$ აქვს დასახელებული (რომელსაც დღეს $te\`~$ ენაცვლება)¹³⁴ და რომელიც ძველ ბერძნულში მიცემითი ბრუნვის არტიკლად ითვლებოდა.

აღორძინების ხანაში ბერძნული ენის ბრუნების სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. კ. ლასკაროსი ბრუნების ათ ტიპს გვთავაზობს: ხუთს შერწყმულ სახელთათვის და ხუთს შეურწყმელთათვის. ი. ველერუსს შემდგომში საყოველთაოდ აღიარებული სამბრუნებიანი სისტემა შემოაქვს, იქმნება ახალი ბერძნულის გრამატიკა (ნ. სოფიანოსის), რომელიც მიჰყვება ამ სქემას, თუმცა რამდენადმე შეცვლილი სახით.

¹³⁴ Tonnet H., op. cit., 123.

თავი V

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის (XVIII – XIX საუკუნეები)

§ 5. 1 ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა

XVIII საუკუნემდე ენა ისწავლებოდა, როგორც უცვლელი ფენომენი. ძირითადად ხდებოდა ენაში არსებული ამა თუ იმ პრობლემის აღწერა, ენის განვითარების გათვალისწინების გარეშე. პირველად, 1725 წელს, იტალიელმა მეცნიერმა ჯანბატისტა ვიკომ თავის ნაშრომში “ახალი მეცნიერება” დასვა საკითხი ენის განვითარების ობიექტური კანონზომიერების შესახებ. მაგრამ ევროპაში, უკვე აღორძინების ეპოქიდან სხვადასხვა ენებს შორის კავშირის დამყარების ტენდენციები ჩანდა, რაც თავისთავად ენების შედარების საფუძველს ამზადებდა. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ერთ-ერთ წინამორბედად ჰოლანდიელ მეცნიერ ი. სკალიგერს ასახელებენ. მან პირველმა სცადა ევროპული ენების დაჯგუფება. იგი ევროპული ენების თერთმეტ ჯგუფს და ოთხ ძირითად შტოს გამოყოფს. ესენია: ლათინური (რომანული), ბერძნული, გერმანული და სლავური. ასევე მნიშვნელოვანია გ. ლაიბნიცის, რუსი მეცნიერის მ. ლომონოსოვისა და ინგლისელი აღმოსავლეთმცოდნის ვ. ჯოუნზის მიღწევები.

თანდათანობით მეცნიერთა კვლევის საგნად არა ცალკეული ენობრივი მოვლენები, საერთოდ ენა, არამედ კონკრეტული ენები, მათი განვითარების ეტაპები, ისტორიული ცვლილებები და

გენეტიკური კავშირები იქცა. *Ars grammatica* გახდა *scientia*. თანდათანობით წარმოიშვა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. მაგრამ, ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, არ შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ მეცნიერული ძიებანი თანდათანობით ვითარდებოდა და ამ განვითარების შედეგია ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა: “ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება წარმოიშვა არა როგორც წინა შეხედულებებისა და სამეცნიერო კვლევების ევოლუციის შედეგი, არამედ როგორც ახალი სამეცნიერო მიმართულება, რომელმაც საკვლევო პრობლემების ახალი გზები და ენობრივი ფაქტებისადმი მიდგომის სრულიად ახალი მეთოდები დასახა”.¹³⁵

ენის ისტორიულ-შედარებითი კვლევის ისტორიას მეცნიერები რამდენიმე პერიოდად ჰყოფენ:

1. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბებიდან ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის შეხედულებათა ფორმირებამდე (XIX საუკუნის დასაწყისიდან 1870 წლამდე).
2. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის პერიოდი (XIX საუკუნის 70-90 წლები).
3. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლიდან ფერდინანდ დე სოსიურის “ზოგადი ლინგვისტიკის კურსის” (“Cours de linguistique générale”) გამოჩენამდე, ხეთური ძეგლების გაშიფვრამდე (XIX საუკუნის დასასრული – XX საუკუნის დასაწყისი).
4. ფერდინანდ დე სოსიურის იდეების გავრცელებიდან დღევანდელ დღემდე.¹³⁶

¹³⁵ Десницкая А., Предисловие, Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, «Наука», Ленинград 1984, 3-4.

¹³⁶ Кондрашов И. Д., *op. cit.*, 39.

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება ბერძნული ენის სხვა ენებთან (უპირველეს ყოვლისა სანსკრიტთან) შედარების საფუძველზე წარმოიშვა. ბერძნული ენის გენეტიკურ მსგავსებაზე ლათინურ, გერმანულ ენებთან და სანსკრიტთან მეცნიერები უკვე ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბებამდე მსჯელობდნენ. მეცნიერებაში გადატრიალება მაშინ მოხდა, როცა დაადგინეს არსებულ განსხვავებათა კანონზომიერებანი მონათესავე ენებს შორის. პირველად ეს ფ. ბოპმა გააკეთა. იგი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ფუძემდებლად ითვლება. 1816 წელს ფ. ბოპმა გამოსცა ნაშრომი “სანსკრიტის უღლების სისტემა ბერძნული, ლათინური, სპარსული და გერმანული ენების სისტემებთან შედარებით” (“Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen”). ეს იყო პირველი სპეციალური ნაშრომი ინდოევროპული ენების შედარებით გრამატიკაში. ფ. ბოპი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ არსებობდა დიდი მსგავსება სანსკრიტს, ბერძნულსა და ლათინურ ენებს შორის. იგი წერდა: “მიმაჩნია, რომ სანსკრიტის მსგავსება ბერძნულ და ლათინურ ენებთან საკმაოდ დიდია... უკვე დიდი ხანია მიზნად მაქვს დასახული სანსკრიტის სხვა ენებთან შედარებითი გრამატიკის დაწერა... ბერძნული, ლათინური და გერმანული ენების შესახებ მე საკმაოდ ბევრი რამის თქმა შემეძლია, ფრ. შლიგელზე უფრო მეტის, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნება მომდევნო თაობის გრამატიკოსებისათვის”.¹³⁷

ფ. ბოპის მთავარი ნაშრომი - “შედარებითი გრამატიკა” (“Vergleichende Grammatik”) – 1833 წელს გამოიცა. თავიდანვე უნდა

¹³⁷ Десницкая А., Франц Бопп – Основоположник сравнительно-исторического изучения языковых структур, Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, «Наука», Ленинград 1984, 111.

აღვნიშნოთ, რომ ავტორს მიზნად არ ჰქონდა დასახული წინარე ენის ფორმები აღედგინა შედარებითი მეთოდის გამოყენებით, რაც არც თუ ისე იშვიათია ინდოევროპული ენების შედარებითი გრამატიკის მკვლევრებთან. ფერდინანდ დე სოსიურის აზრით, ლინგვისტიკის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას სწორედ წინარე ენის რექონსტრუქცია უნდა წარმოადგენდეს. “ლინგვისტიკის ამოცანაში შედის: ყველა ენის ისტორიული კვლევა და აღწერა, რასაც მივყავართ ყველა ენათა ოჯახების ისტორიის შექმნისაკენ და რამდენადაც შესაძლებელია მათი წინარეენების რექონსტრუქციისაკენ”.¹³⁸ ფ. ბოპი საერთოდ არ მსჯელობს წინარეენის შესახებ; მის მთავარ ამოცანას გრამატიკული ფორმების წარმომავლობის დადგენა წარმოადგენს. მისი განცხადებით, მან შეძლო ეჩვენებინა სანსკრიტის, ბერძნული, ლათინური და გერმანული ენების გრამატიკული ფორმების მნიშვნელობა და მათი წარმომავლობა. ამ მხრივ საინტერესოა ფ. ბოპის თეორია “ფუძეების შესახებ”. მისი აზრით, ფუძეები – უმარტივესი ენობრივი ელემენტები – დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა და მათი შეერთებით ყველა გრამატიკული ფორმა წარმოიშობა. ნებიმისმიერი სუფიქსი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა. ასე რომ, ბრუნვის ნიშნებსაც, თავისთავად უნდა ჰქონოდათ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა. ფ. ბოპმა პირველმა დაადგინა, რომ სახელობითი ბრუნვის მხოლოდითი რიცხვის ნიშანი –s წარმოიშვა ბერძნული ნაცვალსახელიდან $\sigma\varsigma$ (<*s σ). ბრუნვების სხვა ნიშნების წარმომავლობის დადგენისას მისი ჰიპოთეზები ნაკლებ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა.¹³⁹

¹³⁸ Сосюр Ф., Труды по языкознанию, Переводы с французского языка под редакцией Холодовича А.А., «Прогресс», Москва 1977, 44.

¹³⁹ Десницкая А., op. cit., 113-120.

ფ. ბოპის მიმდევრები იყვნენ: რ. რასკი, რომელიც სკანდინავური და სხვა გერმანული ენების ლექსიკას უდარებდა ბერძნულ და ლათინურ ენებს და ი. გრიმი, რომელიც მუშაობდა გერმანული, სანსკრიტისა და ბერძნული ენების ისტორიულ-შედარებით ფონეტიკაზე. ამ ორი უკანასკნელი ენის ნათესაობის აღმოჩენამ XIX საუკუნის ფილოლოგების მსოფლმხედველობაში რევოლუცია მოახდინა. ამ აღმოჩენის საფუძველზე, ვ. ჰუმბოლტმა განაცხადა, რომ ენა არის არა *e[rgon*, არამედ *e[jnevrgeia*, ანუ ის, რაც მუდმივად იცვლება და ვითარდება. ენის განვითარებაში, მის ისტორიულ ცვლილებებში ჩანს ენის არსი.¹⁴⁰

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარება დაკავშირებულია ა. პოტის, ტ. ბენფეის, გ. კურციუსის, ა. შლეიხერის, ა. ფიკის, ფ. ფორტუნატოვისა და ლაიფციგის გრამატიკოსების: გ. ოსტჰოფის, კ. ბრუგმანის, ა. თუმბის სახელებთან.

ფ. პოტის მთავარი ნაშრომია “ეტიმოლოგიური გამოკვლევები ინდოევროპულ ენებში. ბგერების გადასვლა სანსკრიტში, ბერძნულ, ლათინურ, ლიტვურ და გოთურ ენებში”. ამ ნაშრომით მან ეტიმოლოგიის მეცნიერულ შესწავლას ჩაუყარა საფუძველი. გარდა ამისა, მას დიდი წვლილი მიუძღვის ინდოევროპული ენების შედარებითი ფონეტიკის განვითარებაში. “ახალგაზრდა გრამატიკოსები” მას თავის წინამორბედად თვლიდნენ. იმ დროის ცნობილი ენათმეცნიერი აგრეთვე იყო გერმანელი მკვლევარი ა. კუნი, რომელიც ლინგვისტური პალეონტოლოგიისა და შედარებითი მორფოლოგიის ფუძემდებლად გვევლინება.

¹⁴⁰ Широков О. С., История греческого языка, издательство Московского Университета, Москва 1983, 5-6.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ლინგვისტები იწყებენ შედარებითი მეთოდის გამოყენებას ცალკეული ინდოევროპული ენების მიმართ. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა სანსკრიტს. თუ აქამდე სანსკრიტის კვლევა მხოლოდ შედარებითი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით ხდებოდა, ახლა უკვე საკუთრივ ენის შესწავლა იწყება, რაც ხელს უწყობს ინდური ფილოლოგიის განვითარებას.

შედარებითი ენათმეცნიერების საბაზისო ენად კვლავ სანსკრიტი რჩება. დიდი ხნის განმავლობაში კლასიკური ფილოლოგიის წარმომადგენლები არ იყენებდნენ შედარებით მეთოდს. პირველად ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენება გერმანელმა ენათმეცნიერმა გ. კურციუსმა დაიწყო. მისი მთავარი ნაშრომია “ბერძნული ეტიმოლოგიის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები” (“Grundzüge der griechischen Etymologie”).¹⁴¹

ამავე დროს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ფარგლებში რამდენიმე სკოლა ჩნდება. მათ შორის ნატურალისტური, ფსიქოლოგიური, ლოგიკურ-გრამატიკული, ფორმალურ-გრამატიკული და სხვ.

უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით გ. კურციუსის “ბერძნული ენის გრამატიკაზე” (“Griechischen Grammatik”). მან არსებითი გავლენა მოახდინა ენათმეცნიერების განვითარებაზე. გარდა ზემოაღნიშნული ნაშრომისა, მან გამოსცა “ბერძნული და ლათინური გრამატიკის გამოკვლევა” (“Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik”), მის კალამს ასევე ეკუთვნის: “ბერძნული ენის ზმნა” (“Das Verbum der griechischen Sprache”) და “უახლესი ლინგვისტიკის კრიტიკისათვის” (“Zur Kritik der neuesten Sprachforschung”).

¹⁴¹ Кондрашов И. Д., op. cit., 57.

გ. კურციუსის აზრით, კლასიკური ენების სწავლების დროს მნიშვნელოვანია შედარებითი მეთოდის გამოყენება. მისმა აღმოჩენამ დიდი გავლენა მოახდინა ენათმეცნიერების შემდგომ განვითარებაზე და ლინგვისტიკის ისტორიაში მთელი ეპოქა შექმნა.

“ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ენათმეცნიერება ძალიან შეიცვალა. მოხდა არა მხოლოდ შეხედულებების დახვეწა ენის არსსა და ისტორიაზე, არამედ – და ამას ჩვენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ – ენების შესწავლის სრულიად ახალი მეთოდი მოიძებნა. ვ. ჰუმბოლტის, ფ. ბოპისა და ი. გრიმის შრომების წყალობით, რომელთაგან პირველი ცნობილია თავისი ფილოსოფიური გამოკვლევებით, ხოლო უკანასკნელი ისტორიულ-შედარებითით, ენათმეცნიერებაში ახალი ეპოქა დაიწყო” – წერდა იგი.¹⁴²

გ. კურციუსი განსაკუთრებულ ყურადღებას ეტიმოლოგიას უთმობს, ვინაიდან მასში ყველაზე მეტად ჩანს ის ცვლილებები, რომლებიც ენაში ხდება. თუმცა ფორმების ეტიმოლოგიური კვლევა ყოველთვის არ აძლევს საშუალებას ერთნაირ შედეგს მიაღწიოს ლათინურსა და ბერძნულ ენებში.¹⁴³

გ. კურციუსის ნაშრომი – “ბერძნული ენის გრამატიკა” – პრაქტიკულ ხასიათს ატარებს. მას სახელმძღვანელოს დანიშნულება აქვს. ამის გამო, აქ ნაკლებად ვხვდებით სუბიექტურ შეხედულებებსა და მეცნიერებაში არსებულ განსხვავებულ აზრებს ამა თუ იმ საკითხზე. გ. კურციუსის აზრით, “სახელმძღვანელო გამორიცხავს

¹⁴² Курциус Г., Греческая учебная грамматика, перевод с немецкого Миловидова В., вь Университетской типографии, Москва 1862, 7.

¹⁴³ Курциус Г., op. cit., 8.

ყველა სუბიექტურ დებულებას, ყველაფერს, რაც ეფუძნება შეხედულებებსა და სათანადო დასკვნების გამოტანას”.¹⁴⁴

გ. კურციუსის გრამატიკის მეორე თავი ბრუნებასა და უღლებას ეთმობა. გ. კურციუსი ბრუნებაზე მსჯელობისას გამოყოფს ბრუნების ორ ტიპს: პირველ ძირითად ბრუნებას და მეორე ძირითად ბრუნებას. იგი აღნიშნავს, რომ თავდაპირველად მხოლოდ ერთი ბრუნება უნდა ყოფილიყო, ამიტომაც ბევრი რამ საერთო შემორჩა ორივე ბრუნებას.

პირველ ძირითად ბრუნებას იგი სხვანაირად ხმოვანფუძიან ბრუნებასაც უწოდებს. აქ შედის a და o ფუძიანი სახელები. მეორე ბრუნებას გ. კურციუსი მოიხსენიებს, როგორც თანხმოვანფუძიან ბრუნებას. აქ შედის თანხმოვანფუძიანი, დიფთონგებზე, i და u ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები, ზოგი o ფუძიანი სახელიც.

პირველი ძირითადი ბრუნების სახელებს გ. კურციუსი ორ ქვებრუნებად ყოფს:

ა) ბრუნება – a (ჩვეულებრივ, პირველ ბრუნებად წოდებული)

ბ) ბრუნება – o (ჩვეულებრივ, მეორე ბრუნებად წოდებული)

რაც შეეხება მეორე ძირითად ბრუნებას, აქ იგი სამ პუნქტს გამოყოფს რამდენიმე ქვეპუნქტით. ეს პუნქტებია:

1. თანხმოვანფუძიანი სახელები

ა) ლაბიალურ-გუტურალურფუძიანი სახელები;

ბ) დენტალურფუძიანი სახელები;

გ) ნარნარა ბგერებზე დაბოლოებული სახელები;

2. ხმოვანფუძიანი სახელები

ა) რბილ ხმოვნებზე (i, u) დაბოლოებული სახელები;

ბ) ორხმოვნიან ფუძეებზე დაბოლოებული სახელები;

¹⁴⁴ Курциус Г., op. cit., 9.

გ) o ფუძიანი სახელები;

3. სახელები, რომელთა ფუძეები ელიზიას ექვემდებარება

ა) s ფუძიანი სახელები;

ბ) t ფუძიანი სახელები;

გ) n ფუძიანი სახელები;¹⁴⁵

გ. კურციუსს მოცემული აქვს პირველი და მეორე ძირითადი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნები. ესენია:

1. მამრობითი სქესის სახელებს მხოლოდით რიცხვში ორივე ბრუნებაში აქვთ -- დაბოლოება;

2. მხოლოდითი რიცხვის მიცემით ბრუნვაში -i. (პირველ ბრუნებაში სუბსკრიპტუმით);

3. ბრალდებით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან და დიფთონგებზე დაბოლოებულ სახელებს აქვთ n;

შენიშვნა: მეორე ბრუნებაშიც თავდაპირველად მხოლოდითი რიცხვის ბრალდებითი ბრუნვის ნიშნად უნდა გვქონოდა n. იგი თანხმოვანფუძიან სახელებს უერთდებოდა შემაერთებელი ხმოვნის, a-ს საშუალებით. მაგალითად, ojdovnt-a-n მოგვიანებით გაქრა და ბრუნვის ერთადერთ ნიშნად დარჩა -a: ojdovnt-a.

4. ორობითი რიცხვის ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვის ნიშანია -in (-ain, -oin);

5. მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაშია -wn;

6. მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი თავდაპირველად ყველგან იყო -si(n);

7. მრავლობითი რიცხვის ბრალდებითი ბრუნვის ნიშანი იყო -n~, ხმოვნების შემდეგ n ამოვარდა და შეიცვალა -a~, -ou~

¹⁴⁵ Κυρτις Γ., op. cit., 36-46.

დაბოლოებით, თანხმოვნების შემდეგ გვქონდა შემაერთებელი ხმოვანი *a*, საბოლოოდ *n* აქაც ამოვარდა: *o j d o v n t - a (n) - ~*.

8. საშუალო სქესის ყველა სახელს მრავლობითი რიცხვის სახელობით, ბრალდებით და წოდებით ბრუნვაში აქვს *-a* დაბოლოება;

აქვე გ. კურციუსი აღნიშნავს, რომ ძირითადი განსხვავებები შეინიშნება მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში, სადაც მეორე ბრუნების სახელებს აქვთ ყოველთვის *-o~* (*-w~*) და მრავლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში, სადაც მეორე ბრუნების სახელებს აქვთ *-e~* დაბოლოება.¹⁴⁶

გ. კურციუსს განხილული აქვს არაწესიერი ბრუნება, სადაც სამ შემთხვევას გამოყოფს:

1. ჰეტეროკლისია (*e j t e r o k l i s i v a* - განსხვავებული ბრუნება), სადაც გვაქვს ორი ფუძის შერევა, რომელთაც სახელობითი ბრუნვის ერთი და იგივე ფორმა გააჩნია. მაგალითად, სახ. *skovto~*, ნათ. *skovtou* (*o* ფუძიანი ბრუნება) და *skovtou~* (მეორე ძირითადი ბრუნება) ; ;

2. მეტაპლაზმოსი (*metaplasmov~* - განსხვავებული წარმოება), სადაც ცალკეული ბრუნვების წარმოება სხვადასხვა ფუძიდან ხდება - მაგალითად, მხ. სახ. *to; devndron*, მრ. მიც. *devndresi(n)*;

3. *t*-ფუძიანი საშუალო სქესის სახელები, მხოლოდითი რიცხვის სახელობით, ბრალდებით და წოდებით ბრუნვებში მათ აკლიათ *t*, ხოლო დანარჩენ ბრუნვებში *r*. მაგალითად, *to; frevar* - *frevato~*, *to; h{par* - *h{pato~*.

¹⁴⁶ Κυρτις Γ., op. cit., 61.

გარდა ამისა, გ. კურციუსს ანზანის მიხედვით მოცემული აქვს თავისებურად ბრუნებადი სხვა სახელები, მათ შორის *ajnhvr*, *govnu*, *gunhv*, *dovru*, *nau`~*, *uiJov~*, *ceivr* და სხვ.¹⁴⁷

1879 წელს გამოიცა რ. კიუნერის “ბერძნული ენის გრამატიკა” (“Grammatik der Griechischen Sprache”). ეს ნაშრომი გამოცემულია ორ ტომად, ამათგან პირველში შესულია ბერძნული ენის ფონეტიკა და მორფოლოგია, ხოლო მეორეში – სინტაქსი. რ. კიუნერის გრამატიკა ბერძნული ენის ფუნდამენტურ აღწერას წარმოადგენს. ავტორი თავის ნაშრომში ბრუნების სამ ტიპს გამოყოფს. პირველ ტიპს განეკუთვნება *a* (*a*, *h*) ფუძიანი სახელები, მეორეს *o* ფუძიანები, ხოლო მესამეს – თანხმოვანფუძიანი ან ხმოვნებზე, ძირითადად, *i* და *u*-ზე დაბოლოებული სახელები. პირველი ტიპის სახელებს თანაბარმარცვლიანი (*ijsosuvllaboi klivsei~*), ხოლო მესამე ტიპისას არათანაბარმარცვლიანი (*perittosuvllabo~*) ბრუნება ახასიათებთ. არათანაბარმარცვლიანია ბრუნება, როცა სახელს ირიბ ბრუნვებში მხოლოდითი რიცხვის სახელობით ბრუნვასთან შედარებით ერთი მარცვლით მეტი აქვს.¹⁴⁸

რ. კიუნერი ცალკე განიხილავს თითოეულ ბრუნებას თავისი მაგალითებით. მოცემული აქვს ბრუნების ტიპებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებების სქემები ძველი ბერძნულის დიალექტების მიხედვით.

¹⁴⁷ Курциус Г., *op. cit.*, 61-64.

¹⁴⁸ Kühner R., *op. cit.*, 364.

პირველი ბრუნების დაბოლოებები:

მდედრ. სქესი მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	ἄ ᾗ	ἄ ᾗ	ἄ ᾗ	ἡ (ἄ) ᾗ	ἡ ᾗ	ἡ ἄ ᾗ ᾗ
Gen.	ἄς	ἄς	ἄς	ἄς	ἡς ἡς	ἡς ἄς ἡς
Dat.	αἰ αἷ ἡ	ᾶ ἄ	ᾶ	ἡ (ᾶ) ἡ	ἡ ἡ	ἡ ᾶ ἡ
Acc.	ἄν ᾗν	ἄν ᾗν	ἄν ᾗν	ἡν (ἄν) ᾗν	ἡν ᾗν	ἡν ἄν ᾗν ᾗν
Voc.	ἄ ᾗ	ᾗ	ἄ ᾗ	ἡ ᾗ (ἄ) ᾗ	ἡ ᾗ	ἡ ἄ ᾗ ᾗ

მამრ. სქესი მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	ἄς (ᾗ)	ἄς	ἄς	ἡς ᾗ (ἄς)	ἡς	ἡς ἄς
Gen.	ἄο	ἄ	ἄ	ἄο εῶ (ῶ)	ε (ῶ ω)	ου
Dat.	αἰ αἷ ἡ	ᾶ (ἄ)	ᾶ	ἡ (ᾶ)	ἡ	ἡ ᾶ
Acc.	ἄν	ἄν	ἄν	ἡν (ἄν)	ἡν	ἡν ἄν
Voc.			ἄ ᾗ	ἡ ᾗ (ἄ)	ἡ ᾗ	ἡ ᾗ ἄ

მრ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	αἰ αἷ ἡ	αἰ	αἰ	αἰ	αἰ	αἰ
Gen.	ἄων (ᾗν)	ᾗν	ᾗν	ἄων ἔων (ᾗν)	ἔων (ᾗν)	ᾗν
Dat.	αἰς αἷς ἡς	αἰσι(ν) αἰς	αἰς	ἡσι(ν) ἡς αἰς	ἡσι	αἰς
Acc.	ἄς	ἄν	ἄν ς ᾗς ἄς ἄς	ἄς	ἄς	ἄς

ორ. რ.

Nom. Acc. Voc	α
Gen. Dat	αἶν

მეორე ბრუნების დაბოლოებებია:

მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	ος ον	ος ον	ος ον	ος ον	ος ον	ος ον
Gen.	ω	ω	ου ω	οιο (οο)) ου	ου	ου
Dat.	οι οει υ	ω	ω	ω	ω	ω
Acc.	ον	ον	ον	ον	ον	ον
Voc.	ε	ε	ε	ε (ος))	ε	ε (ος)

მრ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ. ¹⁴⁹
Nom.	οι οει ὀ ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ
Gen.	ων	ων	ων	ων	ων	ων
Dat.	οις οεις ὀ ς	οισι (οις))	οις	οισι(ν) οიς	οισι(ν)	οις οισι(ν)
Acc.	ως α	οις α	ον	ον	ον	ον
Voc.	οι οει ὀ ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ

ორ. რ.

Nom. Acc. Voc	ω
Gen. Dat	οιυ

მესამე ბრუნებაზე მსჯელობისას, რ. კიუნერი ცალკე განიხილავს თანხმოვანფუძიან სახელებს, სადაც გამოყოფს:

- ა) ლაბიალურ-დენტალურფუძიან სახელებს (p, b, f, k, g, c, t, d, q);
- ბ) ლიკვიდურ-ნაზალურფუძიან სახელებს (l, r, n);
- გ) სპირანტულ ანუ s-ზე დაბოლოებულ სახელებს;

¹⁴⁹ ცხრილებში მოცემული შემოკლებებია: ბეოტ. – ბეოტიური დიალექტი, ლესბ. – ლესბოსური დიალექტი, დორ. – დორიული დიალექტი, ჰომ. – ჰომეროსის ენა, ჰერ. – ჰეროდოტეს ენა, ატოკ. – ატიკური დიალექტი.

და ცალკე ხმოვანფუძიან სახელებს. აქაც იგი რამდენიმე ქვეპუნქტს გამოყოფს,

კერძოდ:

- ა) სახელები -i~, -u~ დაბოლებებით, Gen. io~, uo~;
- ბ) სახელები -i~, -u~ დაბოლებებით, Gen. ew~;
- გ) -eu~, -au~, -u დაბოლოებიანი ზედსართავი სახელები.

შემდეგ რ. კიუნერი მსჯელობს მესამე ტიპის თავისებურად ბრუნებად სახელებზე. მათ შორის: gavla - gavlakto~, govnu - govtrato~, dovrū - dovrato~, gunhī - gunaikov~, Zeuv~ - Diov~, Qevmi~ - Qevmisto~, kuvwn - kunov~, nau`~ - newv~, ou[~ - ou[ato~ და სხვ.¹⁵⁰

ამგვარად, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ, ბრუნების სისტემის ძირითად კლასიფიკაციად – კვლავ ტრადიციული კლასიფიკაცია რჩება, თუმცა რამდენამდე შეცვლილი სახით. მაგალითად, გ. კურციუსი ბრუნების სამ ტიპზე მსჯელობს, მაგრამ მათგან პირველ და მეორე ბრუნებას ერთ ძირითად ბრუნებად აერთიანებს, რომელსაც ხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. ხოლო მესამეს, შესაბამისად, მეორე ძირითად, ანუ თანხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. რაც შეეხება, რ. კიუნერის გრამატიკას, იგი ტრადიციული სისტემის კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს. ზუსტად ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბების შემდეგ ამ სისტემამ ფართო გავრცელება მოიპოვა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს კლასიფიკაცია საუკეთესოა ძველი ბერძნულისათვის, რამდენადაც ის ეყრდნობა ლინგვისტურ საფუძველს და კარგად ჩამოყალიბებულ ლოგიკურ სისტემას

¹⁵⁰ Kühner R., op. cit., 456-464.

წარმოადგენს, რაც აადვილებს მსურველებს ძველი ბერძნული ენის შესწავლას.

§ 5. 2 ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის ჩამოყალიბება

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ენათმეცნიერებაში ჩნდება ახალი მიმართულება, რომელიც ახალგაზრდა გრამატიკული სკოლის სახელით არის ცნობილი. მის წარმომადგენლებს ერთ-ერთმა გერმანისტმა ხუმრობით “ახალგაზრდა გრამატიკოსები” (Junggrammatiker) უწოდა. ეს სახელი შემდგომში გაიმეორა სკოლის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა, კარლ ბრუგმანმა და იგი მთელი მიმართულების სახელად იქცა.

ახალგაზრდა გრამატიკოსების გამოჩენისას ენების ისტორიულ-შედარებითი კვლევა მთელ მსოფლიოში იყო გავრცელებული. თუ კომპარატივისტიკის ჩამოყალიბების პერიოდში წამყვანი მეცნიერები გერმანელები, დანიელები და სლავები იყვნენ, ახლა ლინგვისტური ცენტრები მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ჩნდება. საფრანგეთში 1866 წელს დაარსდა “პარიზის ლინგვისტური საზოგადოება”. ამერიკაში მუშაობს ცნობილი ინდოლოგი ვ. უითნი, რუსეთში ა. პოტებნია, ი. ბოდუენ დე კურტენე, ფ. ფორტუნატოვი, შვეიცარიაში ფერდინანდ დე სოსიური, ავსტრიაში ჰ. შუხარდტი, დანიაში კ. ვერნერი და სხვ.

ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლას ძირითადად მიეკუთვნებოდნენ ლაიფციგის უნივერსიტეტის ენათმეცნიერები, ამიტომაც მათ ხშირად ლაიფციგის სკოლას უწოდებდნენ. ამ სკოლის წარმომადგენლები არიან: ა. ლესკინი, კ. ბრუგმანი, ჰ. ოსტგოფი, ჰ. პაული, ბ. დელბრიუკი და სხვ.

ძირითადი ნაშრომები, სადაც ახალგაზრდა გრამატიკოსების კონცეფცია ჩამოყალიბდა, არის კ. ბრუგმანისა და ჰ. ოსტგოფის

“შესავალი მორფოლოგიურ გამოკვლევებში” (“Morphologische Untersuchungen”) (მას ხშირად ახალგაზრდა გრამატიკოსების მანიფესტაც უწოდებენ) და 3. პაულის წიგნი “ენის ისტორიის პრინციპები” (“Prinzipen der Sprachgeschichte”), ახალგაზრდა გრამატიკოსების შეხედულებათა თეორიული ნაწილი, “ახალგაზრდა გრამატიკოსების კატეხიზმო”.

ახალგაზრდა გრამატიკოსები, ძირითადად, სამ დებულებას იცავდნენ:

1. ენაში არსებულ ფონეტიკურ კანონებს არ აქვთ გამონაკლისი;
2. ახალი ენების წარმოშობის პროცესში და საერთო ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ ცვლილებებში მნიშვნელოვანია ანალოგიის როლი;
3. უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა თანამედროვე, ცოცხალი ენების კვლევა, ვინაიდან ძველი ენებისაგან განსხვავებით, თანამედროვის შესწავლამ შეიძლება ხელი შეგვიწყოს ლინგვისტური და ფსიქოლოგიური კანონზომიერების დადგენაში.¹⁵¹

ახალგაზრდა გრამატიკოსები დიდ ყურადღებას უთმობენ ენის განვითარების შესწავლას. მათი აზრით, ენათმეცნიერების მეთოდი, მისი კვლევის ობიექტიდან გამომდინარე, შეუძლებელია არ იყოს ისტორიული. ენათმეცნიერება არის ისტორიული მეცნიერება და სხვანაირი არც შეიძლება იყოს. ისინი არ უარყოფენ აღწერითი ენათმეცნიერების არსებობას, მაგრამ აღნიშნავენ, რომ აღწერაც უნდა გულისხმობდეს ენის მოვლენებისადმი ისტორიულ დამოკიდებულებას.¹⁵²

¹⁵¹ Кондрашов И. Д., *op. cit.*, 72.

¹⁵² Пауль Г., *Принципы истории языка*, издательство Иностранной Литературы, Москва 1960, 42-43.

ბერძნული ენის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია კ. ბრუგმანის “ბერძნული გრამატიკა” (“Griechische Grammatik”), რომელიც პირველად 1885 წელს გამოიცა და ა. თუმბის “ბერძნული დიალექტის სახელმძღვანელო” (“Handbuch der griechischen Dialekte”). ა. თუმბი ძველი ბერძნული ენის დიალექტებს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებით იკვლევს; ასევე აქვს გამოკვლევები სანსკრიტსა და ახალ ბერძნულ ენაში.¹⁵³ 1895 წელს იგი აქვეყნებს ნაშრომს ახალ ბერძნულ ენაში “ახალი ბერძნული ხალხური ენის სახელმძღვანელო” (“Handbuch der neugriechischen Volkssprache”), სადაც ბერძნული ენის ბრუნების სისტემას პირველად უკავშირებს სქესის კატეგორიას. ასეთ კლასიფიკაციას შემდეგ მხარს უჭერენ ახალი ბერძნული ენის სხვა მკვლევარებიც, მათ შორის მ. ტრიანდაფილიდისი, რის შემდეგაც იგი საყოველთაოდ აღიარებული ხდება.¹⁵⁴

უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით კ. ბრუგმანის “ბერძნულ გრამატიკაზე”. ბრუნებაზე მსჯელობისას კ. ბრუგმანი თითოეულ ბრუნვაში სახელის ფორმაცვალებას ცალკე განიხილავს. იგი აღნიშნავს, რომ სახელის ფლექსია ზოგადად დამოკიდებულია სამ კატეგორიაზე: ბრუნვაზე, რიცხვსა და სქესზე. ძველ ბერძნულში ხუთი ბრუნვაა: სახელობითი, წოდებითი, ბრალდებითი, ნათესაობითი და მიცემითი. ბრუნების დროს სხვადასხვა სახელს ერთსა და იმავე ბრუნვაში სხვადასხვა დაბოლოება ანუ ბრუნვის ნიშანი შეიძლება ჰქონდეს. მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებია $i\{\rho\rho i o$ და $t i m h`~$. ზოგ სახელს სხვადასხვა ბრუნვაში ერთი და იგივე დაბოლოება აქვს. მაგალითად, $meivzou~$

¹⁵³ Широков О. С., *op. cit.*, 6.

¹⁵⁴ Τσοπανάκης Α., *op. cit.*, 208.

გამოიყენება როგორც სახელობითი, ასევე ბრალდებითი ბრუნვისათვის, $i\{\rho\phi\sigma\}$ სახელობითისა და წოდებითი ბრუნვისათვის.¹⁵⁵

კ. ბრუგმანის აზრით, ბრუნებისას დიდი ყურადღება უნდა მივაქციოთ სახელის ფუძეს, რომელიც ბრუნვის, რიცხვისა და სქესის გაგებას მოიცავს. “სახელის ფუძის ფორმა განმსაზღვრელია ბრუნვის, რიცხვისა და სქესის მნიშვნელობისათვის”.¹⁵⁶ მაგალითად, ფუძე $\epsilon\upsilon\gamma\eta\nu$ მოიცავს სახელის სახელობითი ბრუნვის, მხოლოებითი რიცხვისა და მდედრობითი სქესის კატეგორიას, ხოლო ფუძე $\rho\iota\lambda\upsilon\sigma$ – სახელობითი, ბრალდებითი ბრუნვების, მხოლოებითი რიცხვის და საშუალო სქესის ფორმას.

სახელის ბრუნებისას დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს ფონეტიკურ კანონებს, მათ შესწავლას. ჯერ კიდევ გ. კურციუსი აღნიშნავდა, რომ ბრუნების დროს ძალიან ხშირია შემთხვევები, როდესაც საჭიროა ფონეტიკის საფუძვლიანი ცოდნა და მისი ცალკეული პარაგრაფების ხელახალი გამოვლენა.¹⁵⁷

ამავე თვალსაზრისს ავითარებს კ. ბრუგმანი. მისი აზრით, ბრუნების დროს ფონეტიკური მოვლენებიდან განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ აბლაუტს, ხმოვანთა მონაცვლეობას. საუბარი მიდის როგორც კვალიტატურ, ასევე კვანტიტატურ აბლაუტზე. ცნობილია, რომ კვანტიტატური აბლაუტი გულისხმობდა ხმოვნის ხანგრძლივობის, რაოდენობრიობის შეცვლას (მაგალითად, $\rho\alpha\theta\eta\nu\sigma$ – $\rho\alpha\theta\epsilon\nu\sigma$ ~), ხოლო კვალიტატური აბლაუტის დროს იცვლებოდა ხმოვნის ხარისხი (მაგალითად, $\lambda\epsilon\nu\gamma\omega$ – $\lambda\omicron\nu\gamma\omicron$ ~).

¹⁵⁵ Brugmann K., Griechische Grammatik, bearbeitet von Thumb A., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Oscar Beck, München 1913, 255.

¹⁵⁶ Brugmann K., 256.

¹⁵⁷ Купиц Г., op. cit., 8.

მაგალითისთვის კ. ბრუგმანს მოცემული აქვს ისეთი ფორმები, როგორცაა *nuvmfh - nuvmfa, kuvwn - kuvon, i{ppo~ - i{ppe* და სხვ.

კ. ბრუგმანი ასევე გამოყოფს ბრუნვების ძლიერ და სუსტ ფორმებს (*starke und schwache*). ბრუნვის ფორმა ძლიერია თუ ფუძე უცვლელად არის დაცული, თუ მისი შეკვეცა არ ხდება (მაგალითად, *pathvr, patevra, patevri, patevre~, patevra~*), ხოლო სუსტია, როდესაც ფუძე შეკვეცილია (*patrov~, patrw`n, patravsi*).¹⁵⁸

კ. ბრუგმანი არ მსჯელობს ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციაზე. იგი მხოლოდ ბრუნვების ნიშნების დართვის შედეგად ფუძეში არსებულ ცვლილებებზე საუბრობს. ცალკე გამოყოფს ნაცვალსახელის ბრუნებას, რომელსაც მრავალი თავისებურება ახასიათებს.

ამავე პერიოდში იქმნება ი. მორის “ბერძნული ენის მოკლე ეტიმოლოგია” (“Краткая этимология греческого языка”), სადაც იგი ბერძნულ ენაში არსებულ ბრუნების სისტემას, ტრადიციისამებრ, სამ ბრუნებად ჰყოფს. ამ ნაშრომში არ ჩანს განსხვავებული კლასიფიკაცია. აქაც პირველ ბრუნებას *a* ფუძიანი სახელები განეკუთვნება, მეორეს *o* და *w* ფუძიანები, ხოლო მესამეს – თანხმოვანფუძიანი, *i* და *u* ხმოვნებზე და დიფთონგებზე დაბოლოებული სახელები.¹⁵⁹

ანალოგიურ კლასიფიკაციას გვთავაზობს ნ. ფოკოვიც თავის ნაშრომში “ბერძნული ენის სახელმძღვანელო” (“Учебникъ Греческого языка”). გარდა ამისა, მეორე ბრუნების სახელებთან ავტორს განხილული აქვს ე. წ. შერწყმული ბრუნება. ამ ბრუნებით ის

¹⁵⁸ Brugmann K., 256.

¹⁵⁹ Морь Я., Краткая этимология греческого языка, Издание Автора, С.-Петербургъ 1897, 14-40.

სახელები იბრუნვის, რომელთაც ფუძისეული *o*-ს წინ აქვთ *o* ან *e*, რაც იწვევს ხმოვნების შერწყმას. შერწყმა შემდეგნაირად ხდება:

- 1) მოკლე *oo*, *eo*, *oe*-დან ვიღებთ *ou*-ს;
- 2) თუ ბრუნვის ნიშანი გვაქვს გრძელი ბგერა ან დიფთონგი (მაგალითად, *w*, *wn*, *oi*, *ou*~), მაშინ გრძელი ხმოვანი უცვლელი დარჩება;
- 3) მარცვალზე, რომელიც შერწყმის შედეგად წარმოიშობა, შემოსილი მახვილი დაისმის.¹⁶⁰ მაგალითად, *oJ nou`~*.

ბრუნვა	მხ. რ.	მრ. რ.	ორ. რ.
Nom.	<i>oJ novo~ > nou`~</i>	<i>oiJ novoi > noi`</i>	<i>tw; novw > nw`</i>
Gen.	<i>tou` novou > nou`</i>	<i>tw`n novwn > nw`n</i>	<i>toi`n novoin > noi`n</i>
Dat.	<i>tw`/ novw/ > nw/`</i>	<i>toi`~ novoi~ > noi`~</i>	<i>tw; novw > nw`</i>
Acc.	<i>to;n novon > nou`n</i>	<i>tou;~ novou~ > nou`~</i>	<i>toi`n novoin > noi`n</i>
Voc.	<i>w\ nove > nou`</i>	<i>w\ novoi > noi`</i>	<i>tw; novw > nw`</i>

მესამე ტიპის ბრუნების განხილვის დროს მოცემულია თავისებურად ბრუნებადი არსებითი სახელები. ესენია: *oJ ajnhvr*, *hJ gunhv*, *oJ Zeuv~*, *to; govnu*, *oJ kuvwn*, *hJ nau`~*, *to; u{dwr*, *hJ ceivr*.

საინტერესოა აგრეთვე ე. შვიცერის კლასიფიკაცია, რომელიც მან ჩამოაყალიბა თავის ნაშრომში: “ბერძნული გრამატიკა” (“Griechische Grammatik”). ბრუნების შესახებ მსჯელობისას იგი გამოყოფს სამ ძირითად ტიპს. ესენია: ბრუნების პირველი ტიპი, სადაც ნათლად ჩანს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი კონტრაქცია; აქ შედის *a* და *o* ფუძიანი სახელები. ბრუნების მეორე ტიპი, სადაც კონტრაქცია არ ხდება; აქ შედის ლიკვიდურ-ნაზალური (*l*, *r*, *m*,

¹⁶⁰ Фокковъ Н., Учебникъ Греческаго языка, Типографія Императорской Академіи Наук, С.-Петербургъ 1871, 23.

n) და ლაბიალურ-დენტალური (p, b, f, k, g, x, t, d, ɟ) დაბოლოებიანი სახელები. ბრუნების მესამე ტიპი, სადაც გაერთიანებულია სახელები, რომელთაც ახასიათებთ ბერძნული კონტრაქცია; აქ შედის i და u ფუძიანი, დიფთონგზე დაბოლოებული eu-~, au-~, ou-~ ფუძიანი და ~-ზე დაბოლოებული სახელები.

ე. შვიცერის ნაშრომი იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ აქ მოცემულია ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი ბრუნვის ნიშნები, საიდანაც ბერძნული ენის ბრუნვის ნიშნები წარმოიშვა.¹⁶¹

ბრუნვა	მხ. რ.	მრ. რ.
Nom.	-s, -∅	-es
Acc.	-m, -m	-ns, -ns
Gen.	-es, -os, -s (sjo)	-om
Abl.	-e/-od	-bh(j)os
Dat.	-ei, -ai	-bh(j)os
Instr.	-bhi	-bhis
Voc.	-s, -∅	-es

მათგან წარმომდგარი ბერძნული ენის ბრუნვის ნიშნებია:¹⁶²

ბრუნვა	მხ. რ.	მრ. რ.
Nom.	--	-e~
Acc.	-n, -a	-n~, -a~
Gen.	-o~, -a~, - oio	-wn
Dat.	-ei, -i, - wi, -ai	-si

ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წარმომადგენლებთან ბრუნების ტიპების გამოყოფა მიჰყვება ი. ველერუსის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას, ანუ მოცემულია ბრუნების სამი ტიპი და დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ფუძის დაბოლოებას. როგორც ჩანს, ეს სისტემა ყველაზე მისაღები აღმოჩნდა ძველი ბერძნულისათვის, და ახალგაზრდა გრამატიკოსებიც არ ცდილობენ

¹⁶¹ Schwyzer E., op. cit., 547.

¹⁶² Schwyzer E., op. cit., 549.

რაიმე ახალის შემოთავაზებას და გავრცელებულ კლასიფიკაციას მიჰყვებიან. ერთადერთი ოდნავ განსხვავებული კლასიფიკაცია მოცემულია ე. შვიცერთან. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იგი პირველ ბრუნებაში იმ სახელებს აერთიანებს, რომლებშიც ნათლად ჩანს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი კონტრაქცია; აქ შედის a და o ფუძიანი სახელები. ბრუნების მეორე ტიპში ის სახელებია შესული, რომლებშიც კონტრაქცია არ ხდება, ანუ ლიკვიდურ-ნაზალურ (l, r, m, n) და ლაბიალურ-დენტალურ (p, b, f, k, g, x, t, d, q) დაბოლოებიანი სახელები. მესამე ტიპში ის სახელებია, რომელთაც ახასიათებთ ბერძნული კონტრაქცია; აქ შედის i და u ფუძიანი, დიფთონგზე დაბოლოებული eu-~, au-~, ou-~ ფუძიანი და s-ზე დაბოლოებული სახელები. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო ჯამში აქაც გვაქვს სამი ბრუნება, როგორც ტრადიციულ კლასიფიკაციაში, მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ე. შვიცერი გვთავაზობს ახალ პრინციპს ანუ საფუძვლად იღებს არა სახელის ფუძის დაბოლოებას (თუმცა ამასაც ითვალისწინებს), არამედ ფონეტიკურ ფაქტორს, კერძოდ, ხმოვანთა კონტრაქციას.

თავი VI

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ძველი ბერძნული ენის უახლეს გრამატიკულ სახელმძღვანელოებში

XX საუკუნეში ენათმეცნიერებაში რამდენიმე ახალი მიმართულება ჩნდება. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ის მიმდინარეობა, რომელიც სტრუქტურალიზმის სახელით არის ცნობილი. იგი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის წიაღში წარმოიშვა და უშუალოდ უკავშირდება ი. ა. ბოდუენ დე კურტენეს და ფერდინანდ დე სოსიურის სახელებს. მათი თეორიის თანახმად, კვლევის ცენტრალური ობიექტია ენა, როგორც სტრუქტურა, სხვადასხვა ელემენტისაგან შემდგარი მთლიანობა. ამ დროის ლინგვისტები მკაცრად გამოდიან ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წინააღმდეგ. XX საუკუნის დასაწყისში ჩნდება ახალი, ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის საწინააღმდეგო – ენის საზოგადოებრივი ფუნქციისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭების ტენდენცია. ასე ვითარდება ენათმეცნიერებაში ე. წ. სოციოლოგიური მიმართულება. ამ მიმართულების ფუძემდებელია ფერდინანდ დე სოსიური და მისი მოწაფე ა. მეიე. მათი მიმდევრები იყვნენ ჟ. ვანდრიესი, შ. ბალი, ა. სეშე, ე. ბენვენისტი და სხვ. ამ დროის მნიშვნელოვან მიმართულებებს აგრეთვე წარმოადგენს ე. წ. ეთნოლინგვისტიკა, ფსიქოლინგვისტიკა და არეალური ლინგვისტიკა.¹⁶³

¹⁶³ Головин Б. Н., op. cit. 308-309.

ძველი ბერძნული ენის თანამედროვე გრამატიკებიდან განვიხილავთ ჩვენს ხელთ არსებულ გრამატიკებს. ესენია: ვ. ბრანდენშტაინის “ბერძნული ენათმეცნიერება” (“Griechische Sprachwissenschaft”), მ. მაიერ-ბრიუგერის “ბერძნული ენათმეცნიერება” (“Griechische Sprachwissenschaft”), პ. შანტრენის “ბერძნული ენის ისტორიული მორფოლოგია” (“Morphologie historique du Grec”), ა. ძარძანოსის “ძველი ბერძნული ენის გრამატიკა” (“Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας”), ი. სტამატაკოსის “ძველი ბერძნულის ისტორიული გრამატიკა” (“Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής”).¹⁶⁴

აქვე უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელიც უშუალოდ ძველი ბერძნული ენის გრამატიკას არ წარმოადგენს, მაგრამ ბერძნული ენის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის. ეს ნაშრომია ჰ. კრაეს “ინდოევროპული ენათმეცნიერება” (“Indogermanische Sprachwissenschaft”).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ამ პერიოდში გრამატიკების უმრავლესობა მიჰყვება ბრუნების სისტემის ტრადიციულ დაყოფას, ე. ი. ყველგან გამოყოფილია სამი ბრუნება ანუ სამი კანკლედობა, ფუძეთა დაბოლოებების მიხედვით. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც ამ გრამატიკებში გვხვდება, ის არის, რომ ზოგიერთი მეცნიერი ბრუნების სამი ტიპის გამოყოფისას მათ სხვადასხვა სახელწოდებას ანიჭებს. ასე, მაგალითად, ი. სტამატაკოსი გვთავაზობს შემდეგნაირ კლასიფიკაციას: ორი ხმოვანდაბოლოებიანი ბრუნება (ა და ი ფუძიანი) და ერთი თანხმოვანდაბოლოებიანი: “ფუძის ბოლო ბგერის საფუძველზე გამოვყოფთ ორ ხმოვანდაბოლოებიან ბრუნებას

¹⁶⁴ არ განვიხილავთ ძველი ბერძნული ენის სხვადასხვა სახელმძღვანელოს, რომელიც დიდი რაოდენობითაა გამოცემული, ვინაიდან მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია და ფაქტობრივად ისინი აღნიშნული გრამატიკების საფუძველზეა შედგენილი, ანუ აქ არ გვხვდება განსხვავებული თვალსაზრისები ბრუნების სისტემასთან დაკავშირებით.

და ერთ თანხმოვანდაბოლოებიანს”.¹⁶⁵ თუმცა, როგორც ჩანს, მკითხველისათვის გასამარტივებლად აქვე მიღებულ, ტრადიციულ დასახელებებს მოიხსენიებს: “ა) o ფუძიანი ბრუნება, მეორე ბრუნება (როგორც ხშირად უწოდებენ მას); ბ) a ფუძიანი ბრუნება (პირველი ბრუნება); გ) თანხმოვანდაბოლოებიანი ბრუნება (ე. წ. მესამე ბრუნება)”.¹⁶⁶

პ. შანტრენის თანახმად, ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა აგრძელებს ინდოევროპულს. ჩვეულებრივ, ფაქტები, რომლებსაც ბრუნების სისტემაში ვხვდებით, სამ ტიპად შეიძლება დაიყოს. ერთ-ერთი მათგანი თემატურ ბუნებას წარმოადგენს (luvko~ ტიპი), სადაც თემატური ხმოვანი გვიჩვენებს e/i მონაცვლეობას. ამას უპირისპირდება ათემატური ბრუნება, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება თემატური ბრუნებისაგან; აქ დაბოლოებები ადვილად სცილდება ფუძეს და ელემენტი, რომელიც წინ უსწრებს დაბოლოებას, ექვემდებარება რაოდენობრივ მონაცვლეობას, მახვილის ადგილი იცვლება. ეს ტიპია qhvr (qhrov~), pouv~ (podov~), povli~ (povlio~, povlew~). მესამე ბრუნებას შეადგენს სახელები, რომლებიც a-ზე ბოლოვდება და გარკვეულწილად ათემატური ბრუნების მსგავსად იბრუნვის: ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი იგივეა, ხდება ხმოვნის მონაცვლეობა და იცვლება მახვილის ადგილი. სხვამხრივ, იგი თემატურ ბრუნებას მიჰყვება. ასე, მაგალითად, მიცემითი ბრუნვის მხოლოებითი რიცხვის ფორმა და სახელობითი და მიცემითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის ფორმა.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Σταματάκος I., Ιστορική γραμματική της αρχαίας Ελληνικής, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1953, 111.

¹⁶⁶ Σταματάκος I., op. cit., 111.

¹⁶⁷ Шантрен П., op. cit., 22.

დ. კუდრიავსკის აზრით, სამივე ბრუნება შეიძლება დავიყვანოთ ერთ ბრუნებაზე, სადაც დაბოლოებები ფუძეების შესაბამისად იცვლება. ამას იგი ბერძნული ენის დიალექტების და ინდოევროპული ენების შედარებითი კვლევის საფუძველზე ადგენს. ავტორი ამ ერთი ბრუნების დაბოლოებების სქემასაც გვთავაზობს:¹⁶⁸

	მამრ./მდედრ.	მამრ./მდედრ.	საშ.	
	მხ.რ.	მრ.რ.	მხ.რ.	მრ.რ.
Nom.	-, -ς	-ες (οι, -αι)	-, -ν	-α
Gen.	-ος, -ς, -(ι)ο	-ων		
Dat.	-αι, -ι	-σι (-οις, -αις)		
Acc.	-ν, -α	-νς, -ας		-α
Voc.	-	= Nom.		

	ორ.რ.
Nom. Acc. Voc.	-ε (-ω, -α)
Gen. Dat.	-οιν (-αιν)

XX საუკუნის ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში პირველ ბრუნებას განეკუთვნება a ფუძიანი, მდედრობითი და მამრობითი სქესის სახელები. ისინი ორგვარი წარმომავლობის არიან: ერთნი მიმდინარეობენ საერთო ინდოევროპული ფუძე ენის გრძელ a-ზე, ხოლო მეორენი – ფუძე ენის მოკლე -ia-ზე დაბოლოებული სახელებიდან. პირველმა ჯგუფმა ფუძის ბოლოს მოგვცა (ატიკურ დიალექტში e, i, r-ს შემდეგ h კვლავ a-ში გადავიდა), ხოლო მეორე ჯგუფმა მოგვცა მოკლე ხმოვანი a.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Кудрявский Д., Грамматика древнегреческого языка, Тартуский Государственный Университет, Тарту 1964, 31. მართალია, დ. კუდრიავსკის ნაშრომი სახელმძღვანელოს წამროდგენს, მაგრამ მასში რამდენადმე განსხვავებულ ინფორმაციას ვხვდებით. ამიტომ ჩვენ ამ ნაშრომსაც შევეხებით.

¹⁶⁹ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 36.

ძველი ბერძნულის უახლესი პერიოდის გრამატიკებში ჩამოყალიბდა კლასიფიკაციის ამგვარი წესი: პირველი ბრუნების სახელებს აქ ჰყოფენ *a purum*-იან (“წმინდა”), ანუ ძლიერი *a*-თი დაბოლოებულ და *a impurum*-იან (“არაწმინდა”), ანუ სუსტი *a*-სა და *h*-ზე დაბოლოებულ სახელებად. მაგრამ ასეთი კლასიფიკაცია არ გვხვდება ამ პერიოდის ყველა გრამატიკაში. ასე, მაგალითად, ა. ძარძანოსი საერთოდ არ მსჯელობს *a purum*-იან და *a impurum*-იანი სახელების შესახებ. მართალია, იგი გვთავაზობს პირველი ბრუნების ყველანაირ დაბოლოებებს, მაგრამ არ განმარტავს მათ;¹⁷⁰ დ. კუდრიავსკი პირველი ბრუნების სახელებში სამი ტიპის ბრუნებას გამოყოფს, კერძოდ, *h*-ზე, *ā*-სა და *ḥ*-ზე დაბოლოებული სახელების ბრუნებას. თანაც აღნიშნავს, რომ მოკლე *a* ძირითადად *-ja* სუფიქსის შემადგენლობაში შედის, რომლის საშუალებით მრავალი ზედსართავი იწარმოება.¹⁷¹

პირველი ბრუნების გარდა, ძველ ბერძნულში გვქონდა შერწყმული პირველი ბრუნებაც, სადაც გაერთიანებული იყო ის სახელები, რომლებსაც ფუძისეული ხმოვნის წინ ჰქონდათ ისეთი ხმოვანი, რომელსაც, თავის მხრივ, ფუძისეული ხმოვანი ერწყმოდა (მაგ.: *hḗ gh` < geva*). ამ თვალსაზრისით, არსებულ გრამატიკებში ერთნაირი აზრია დაფიქსირებული.

მეორე ბრუნებას განეკუთვნება *o*-ზე დაბოლოებული სახელები, როგორც მამრობითი, ასევე მდედრობითი და საშუალო სქესისა. ამ ბრუნებას თემატურ ბრუნებასაც უწოდებენ და იგი ბერძნული ენის სახელის სისტემის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაწილს წარმოადგენს. სავარაუდოა, რომ ეს ფლექსია ინდოევროპულ ენაში სხვა ტიპებთან

¹⁷⁰ Τζαρτζάνος Α., Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1979, 27-29.

¹⁷¹ Кудрявский Д., *op. cit.* 34.

შედარებით უფრო გვიან წარმოიშვა. როგორც ჩანს, იგი ბერძნული ენის განვითარებასთან ერთად ვითარდებოდა და მისი სფერო ძველი ათემატური (მესამე ბრუნების) სახელების საშუალებით ფართოვდებოდა. მაგალითად, $\rho\tau\omega\sigma\upsilon\sim\rho\tau\omega\nu\chi$ -იდან, $\upsilon\iota\sigma\upsilon\upsilon\sim\upsilon\iota\sigma\upsilon\nu$ -ის ნაცვლად და ა. შ.¹⁷²

ინდოევროპულ ენებში ამ თემატურ ტიპს მიეკუთვნებოდა მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის სახელები. იგივე მდგომარეობა შენარჩუნებულია ბერძნულ ენაში, თუმცა ზედსართავი სახელის სისტემის ზეგავლენის შედეგად დაიწყეს ამ ფლექსიის გაიგივება მხოლოდ მამრობითი სქესის სახელებთან.

ამ ბრუნების მთავარი მახასიათებელი ნიშანი არის σ/ϵ ბგერების მონაცვლეობა, რომელიც თავს იჩენს წოდებით ბრუნვაში. ამიტომ წოდებით ბრუნვაში $-\epsilon$ დაბოლოება არ უნდა აგვერიოს ბრუნვის ნიშანში. იგი ფუძისეული σ -ს აბლაუტის ϵ საფეხურია. σ ბგერის ნულოვანი საფეხური ბრუნების დროს თავს არ იჩენს.

მეორე ბრუნება ანუ კანკლედობა სამი სახისაა: ა) მარტივი, ბ) შერწყმული და გ) ატიკური. თუმცა ეს დაყოფაც ყველა გრამატიკაში ერთნაირად როდია მოცემული. ასე, მაგალითად, ა. კოზარჟევსკი მეორე ბრუნებაში რაიმე ქვეპუნქტს არ გამოყოფს. იგი მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მეორე ბრუნებას σ ფუძიანი სახელები მიეკუთვნება. ი. სტამატაკოსი მეორე ბრუნებას სამ ნაწილად ჰყოფს, ოღონდ არა ტრადიციულ სახეებად, არამედ სქესის მიხედვით: ჯერ მამრობით სახელებს განიხილავს, შემდეგ მდედრობითსა და საშუალოს.¹⁷³

¹⁷² Шантрен П., *op. cit.*, 23.

¹⁷³ Σταματάκος Ι., *op. cit.*, 111-118.

მეორე კანკლედობის შერწყმულ ბრუნებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გამოყოფდა ნ. ფოკოვი.¹⁷⁴ ძველი ბერძნულის უახლეს გრამატიკულ ლიტერატურაშიც მრავალი მეცნიერი მსჯელობს შერწყმულ ბრუნებაზე. რაც შეეხება ატიკურ ბრუნებას, მას განეკუთვნება რამდენიმე არსებითი სახელი, რომელთა ფუძე ბოლოვდება w-ზე.

მესამე ბრუნებას განეკუთვნება თანხმოვანფუძიანი და ცალკეულ ხმოვნებზე დაბოლოებული სამივე სქესის სახელები:

- ა) ლიკვიდურ-ნაზალურფუძიანი (n, r);
- ბ) ლაბიალურ-გუტურალურფუძიანი (b, p, f, g, k, c);
- გ) დენტალურფუძიანი (d, t, q);
- დ) საშუალო სქესის mat ფუძიანი;
- ე) nt ფუძიანი;
- ვ) s ფუძიანი;
- ზ) i ფუძიანი;
- თ) u ფუძიანი;
- ი) eu ფუძიანი;
- კ) w ფუძიანი;

მესამე ბრუნებას სხვანაირად ათემატურ ბრუნებას უწოდებენ. იგი უპირისპირდება თემატურ ბრუნებას და მას მეტწილად არქაული ხასიათი აქვს. აქ დაბოლოების წინ ელემენტის გახმოვანება ხდება და მახვილის ადგილი იცვლება. ენის განვითარების პროცესში მოხდა მისი გამარტივება, ხოლო მოგვიანებით ამ ტიპის ბრუნების დაკარგვის ტენდენცია გაჩნდა. ბუნებრივია, ათემატური ბრუნების ფუძეები ორ ჯგუფად იყოფა: თანხმოვნებსა და ხმოვნებზე

¹⁷⁴ იხ. 48.

დაბოლოებულად. მესამე ბრუნება თითქმის ერთი სახითაა მოცემული ყველა გრამატიკაში. ამ ბრუნების ერთადერთი განსხვავება ქვეჯგუფების თანმიმდევრობაა.

განხილულ გრამატიკებში მოცემულია თავისებურად ბრუნებადი არსებითი სახელები, თუმცა მათი რიცხვი ხშირად განსხვავებულია. ძირითადად, შემდეგი სახელები გვხვდება: *hJ gunhv*, *oJ uiJov~*, *hJ ceivr*, *oJ pouv~*, *oJ oJdou~*, *to; u{dwr*, *to; fw`~*, *oJ mavrtu~*, *to; puvr*, *oJ pai`~* და სხვ.

უახლეს პერიოდში ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში ყველგან მოცემულია ბრუნების სისტემის ტრადიციული დაყოფა. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც გვხვდება, ეს ბრუნების ტიპების სხვადასხვა სახელწოდებაა.

თავი VII

ახალი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის

§ 7. 1 ახალი ბერძნული ენის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მანოლის ტრიანდაფილიდისი

ახალი ბერძნული ენის პერიოდი იწყება 1453 წლიდან, კონსტანტინოპოლის დაცემიდან. რა თქმა უნდა, ეს მხოლოდ პირობითი მიჯნაა. ახალმა ბერძნულმა რამდენიმე საუკუნით ადრე დაიწყო ფორმირება. ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე პრობლემა, რომელიც თანამედროვე ეპოქაში წარმოიშვა, არის ე. წ. ენის საკითხი (γλωσσικό ζήτημα), რასაც მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა მიეძღვნა.¹⁷⁵ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ ბიზანტიური ეპოქიდან ბერძნულს ახასიათებდა დიგლოსია, ანუ ორი ენობრივი ნორმის არსებობა.¹⁷⁶ პირველი გამოკვლევა სასაუბრო ენის შესახებ ეკუთვნის XVI საუკუნის სასულიერო პირს ნ. სოფიანოსს (“ბერძენთა საერთო ენის გრამატიკა” - “Grammatikh; th`~ koinh`~ tw`n JEllhvnwn glwvssh~”). ამ გრამატიკაზე ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.¹⁷⁷

¹⁷⁵ ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: Μπαμπινιώτης Γ., Ελληνική γλώσσα, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον, μελετήματα, διαλέξεις και άρθρα, 1977-1993, Gutenberg, Αθήνα 1994; Κριαράς Ε., Η γλώσσα μας, Παρελθόν και Παρόν, Θεσσαλονίκη 1992; Κριαράς Ε., Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1987; Κριαράς Ε., Πρόσωπα και θέματα, από την Ιστορία του Δημοτικισμού, Τόμος Α', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1986; Μέγα Α.Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α', Αιώνας γλωσσικών αλλοιώσεων (30 π.Χ. – 1750 μ.Χ.), Εκδόσεις “ Δωδώνη”, Αθήνα – Γιάννινα 1997; Μέγα Α.Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Β', Αιώνας γλωσσικών αλλοιώσεων (1750 – 1926), Εκδόσεις “ Δωδώνη”, Αθήνα – Γιάννινα 1997.

¹⁷⁶ ὀβ. 49.

¹⁷⁷ ὀβ. 56.

XVIII საუკუნეში განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა ორი ნორმის – სასაუბრო ხალხურისა და ხელოვნური ლიტერატურულის ურთიერთმორიგების საკითხი. მართალია, XVIII საუკუნეში საბოლოო გადაწყვეტილება ვერ იქნა მიღებული, მაგრამ გამოიკვეთა აზრთა დიამეტრული დაპირისპირება სალიტერატურო ნორმის შერჩევის თაობაზე. არსებობდა სამი პოზიცია: ა) ბერძნული სალიტერატურო ენა უნდა ყოფილიყო ძველი ბერძნული; ბ) ბერძნებს ორიენტაცია უნდა აეღოთ იმ ენაზე, რომელიც წარმოადგენდა ამ ეპოქის ბერძენთა რეალურ საკომუნიკაციო ენას და რომელიც არსებითად განსხვავდებოდა ძველი ბერძნულისაგან; გ) ადამანდიოს კორაისის მიერ შემოთავაზებულ იქნა კომპრომისული ვარიანტი, რომელიც ითვალისწინებდა დიგლოსიის ნეიტრალიზაციას ძველი და ახალი ენობრივი ნორმების სინთეზის გზით, ასე დამკვიდრდა ახალი ენა – კათარევუსა (καθαρεύουσα). თუმცა, შემდგომში ეს ენა თანდათანობით სულ უფრო და უფრო მეტად განიცდიდა არქაიზაციას და შორდებოდა ჩვეულებრივ სასაუბრო ენას.¹⁷⁸

XX საუკუნეში იყო ცდები დიმოტიკი ოფიციალურ სამწერლობო ენად დაემკვიდრებინათ. ბრძოლა დიმოტიკისა და კათარევუსას მომხრეებს შორის განსაკუთრებით გამწვავდა ი. ფსიხარისის ნაშრომის: “ჩემი მოგზაურობა” (“Το ταξίδι μου”, 1888) გამოსვლის შემდეგ. დაიწყო ი. ფსიხარისის და მისი მემკვიდრეების ბრძოლა გ. ხაძიდაკისსა და კათარევუსას დამცველებთან. ეს ბრძოლა რამდენიმე ეტაპად წარიმართა:

- 1) მოძრაობა სასაუბრო ენის დასამკვიდრებლად – საგმირო-საბრძოლო პერიოდი (ი. ფსიხარისის გამოჩენა);

¹⁷⁸ ბერიკაშვილი ს., შამანიდი ს., ბერძნული განმანათლებლობა, ნარკვევები ახალბერძნულ ლიტერატურაში, ლოგოსი, თბილისი 2005, 51-55.

- 2) მოძრაობა სასაუბრო ენის სკოლებში დასამკვიდრებლად (საგანმანათლებლო საზოგადოების დაარსება, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა მ. ტრიანდაფილიდისი);
- 3) მოძრაობა სასაუბრო ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებისთვის (განათლების სამინისტრო იწვევს სპეციალურ კომისიას, რომლის დახმარებით 1917 წელს სკოლებში პირველად შემოიღეს დიმოტიკის გაკვეთილები).¹⁷⁹

ბრძოლაში დიმოტიკის დასამკვიდრებლად მნიშვნელოვანი ადგილი მ. ტრიანდაფილიდისს უჭირავს. იგი არა მხოლოდ სათავეში ედგა საგანმანათლებლო საზოგადოებასა და განათლების სამინისტროს მიერ მოწვეულ კომისიას, არამედ ბერძნული ენის, კერძოდ, დიმოტიკის გრამატიკის შედგენის სულის ჩამდგმელიც იყო “ახალი ბერძნულის (დიმოტიკის) გრამატიკა” (“Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)”) რამდენიმე მეცნიერის თანამშრომლობით დაიწერა. ესენი იყვნენ: ა. ძარძანოსი, თ. სტავროსი, კ. ლაკონა-კართეოსი, ვ. ფაზისი, ნ. ანდრიოტისი, მაგრამ გრამატიკის მთავარ ავტორად მაინც მ. ტრიანდაფილიდისი ითვლება. ეს ნაშრომი 1941 წელს გამოიცა.¹⁸⁰

1976 წელს საბერძნეთში შვიდწლიანი დიქტატურის დაცემის შემდეგ, კ. კარამანლისის მთავრობამ დიმოტიკის სახელმწიფო ენის სტატუსი მიანიჭა. 1982 წელს კი ჩატარდა ე. წ. ორთოგრაფიული რეფორმა, რომელმაც საბოლოოდ გაამყარა დიმოტიკის პოზიციები.

მ. ტრიანდაფილიდისს და მის გრამატიკას უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს ბერძნულ ენათმეცნიერებაში. “ჩვენი თაობა დიდად დავალებულია მანოლის ტრიანდაფილიდისაგან. დიმოტიკური

¹⁷⁹ Μπαμπινιώτης Γ., Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, Μ. Ρωμανός ΕΠΕ, Αθήνα 2002, 20.

¹⁸⁰ Μώρος Γ., Η γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 310.

მოძრაობის პერიოდში, როცა დაუღალავად ვიღვწოდით ჩვენი ლიტერატურისათვის, გვჭირდებოდა კანონი, წესები, გრამატიკული დისციპლინა, რომელიც, სამწუხაროდ, იმ დროს არ არსებობდა. მანოლის ტრიანდაფილიდისი მხარში ამოგვიდგა, მოგვცა გრამატიკა, რომელიც ასე გვჭირდებოდა; დაგეხმარა, გავქცეოდით სიტყვებით უაზრო ბრძოლას და ლიტერატურის არსს დავბრუნებოდით” – წერდა 30-იანი წლების ცნობილი ბერძენი მწერალი ი. ვენეზისი.¹⁸¹

მ. ტრიანდაფილიდისის ბერძნული ენის გრამატიკას, მიუხედავად ტრადიციული ხასიათისა, შემოაქვს სიახლეებიც “ენათმეცნიერების სულისა და ახალი გრამატიკის მოთხოვნების შესაბამისად”.¹⁸² ორთოგრაფიის თვალსაზრისით, იგი ჯერ კიდევ მიჰყვება ძველ სისტემას, სიტყვების ისტორიულ დაწერილობას.

1949 წელს მ. ტრიანდაფილიდისი გამოსცემს გრამატიკის შემოკლებულ ვარიანტს, ახალი ბერძნული ენის გრამატიკის მოკლე კურსს, რომელიც დღემდე სასკოლო სახელმძღვანელოდ გამოიყენება.

მ. ტრიანდაფილიდისის გრამატიკა მხოლოდ მორფოლოგიურ საკითხებს განიხილავს.¹⁸³

ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის გამოყოფისას მ. ტრიანდაფილიდისი იზიარებს XIX საუკუნის ენათმეცნიერის ა. თუმბის თვალსაზრისს, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ბერძნული ენის ბრუნების სქესების მიხედვით დაყოფას.¹⁸⁴ ა. თუმბი ძველი და ახალი ბერძნულის მკვლევარი იყო და როგორც ჩანს, ბერძნულ ენაში ბრუნების სისტემის ტიპების გამოყოფისას საფუძველად გერმანული

¹⁸¹ Βενέζης Η., Ο άνθρωπος και η εποχή του, Αθήνα 1959, 1400. არისტოტელეს სახელობის თესალონიკის უნივერსიტეტის ვებ-გვერდიდან: <http://cds.lib.auth.gr/archive.shtml?base=ARC&id=arc-2005-11876>

¹⁸² Μώρος Γ., op. cit., 311.

¹⁸³ Mackridge P., Η Νεοελληνική γλώσσα, μετάφραση: Πετρόπουλος Κ., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1990, 52.

¹⁸⁴ Thumb A., Handbuch der Neugriechischen Volkssprache, verlag von Karl J. Brüner, Strassburg 1910, 39-40.

ენის პრაქტიკა აიღო. პრობლემა კი ისაა, რომ ახალ ბერძნულში სქესის მიხედვით დაყოფა არ უტოლდება ბრუნების ტიპებს ანუ ის ფაქტი, რომ სახელი არის მამრობითი, მდედრობითი ან საშუალო სქესის არ ნიშნავს იმას, რომ არსებობს ბრუნების ერთი განსაზღვრული ტიპი ამა თუ იმ სქესის სახელებისათვის. ასე, მაგალითად, მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემის მიხედვით, I ბრუნებაში ანუ მამრობითი სქესის სახელთა ბრუნებაში სრულიად განსხვავებული ბრუნების პარადიგმატია. აქ შედის:

- ა) -აჲ, -იჲ-ზე დაბოლოებული თანაბარმარცვლიანი სახელები;
- ბ) -აჲ, -იჲ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი სახელები;
- გ) -ეჲ, -ოჲ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი სახელები;
- დ) -იჲ-ზე დაბოლოებული თანაბარმარცვლიანი სახელები.

ეს სახელები სრულიად განსხვავებულად იბრუნვის, რაც ძალიან დამაბნეველელია ბერძნული ენის შესწავლის დროს.

მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ცალკე განიხილება მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც, თავის მხრივ, იყოფა თანაბარმარცვლიან და არათანაბარმარცვლიან სიტყვებად.

თანაბარმარცვლიანებს (ισοσκληβα) მრავლობითი რიცხვის ფორმებში იმდენივე მარცვალი აქვთ, რამდენიც მხოლოდობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში. მაგალითად, μήνας – μήνες, χιρά – χιράς.

არათანაბარმარცვლიანებს (ανισοσκληβα) მრავლობითი რიცხვის ფორმებში მხოლოდობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვასთან

შედარებით, აქვთ ერთი მარცვლით მეტი. მაგალითად, περιβίλαρης – περιβίλαρηδες, γαγιά – γαγιάδες.¹⁸⁵

საშუალო სქესის სახელებს ერთი მარცვლით მეტი აქვთ არა მხოლოდ მრავლობით, არამედ მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაშიც, მაგალითად, κύμα – κύματος – κύματα.¹⁸⁶

პირველი ტიპის ბრუნებაში შედის მამრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც იყოფა ორ ჯგუფად: პირველ ჯგუფს განეკუთვნება მამრობითი სქესის -ας, -ης, -ες, -ის ბოლოკიდურიანი არსებითი სახელები, მეორე ჯგუფს კი -ის ბოლოკიდურიანები.

თანაბარმარცვლიანები მრავლობით რიცხვს აწარმოებენ -ες დაბოლოებით, არათანაბარმარცვლიანები -δες-ით. -ის ბოლოკიდურიანები ყველა თანაბარმარცვლიანია და მრავლობით რიცხვს -ის დაბოლოებით აწარმოებენ.

პირველი ტიპის ბრუნებისას:

1. -ας-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ბოლო მარცვალზე ექნება;
2. სამ და მეტ მარცვლიან სიტყვებში მახვილი მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ბოლოდან მეორე მარცვალზე გადაინაცვლებს;
3. -ης-ზე დაბოლოებული სახელები მიჰყვებიან -ας-ზე დაბოლოებულ სახელთა ბრუნებას;
4. -ის-ზე დაბოლოებულ სახელებს წოდებითში ექნებათ -ε.
5. თუ -ის-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით და

¹⁸⁵ Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής), Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2002, 225.

¹⁸⁶ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 226.

მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით და ბრალდებით ბრუნვებში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე გადაინაცვლებს.

პირველი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

- ა) ყველა არსებითი სახელი სახელობითი ბრუნვის ბოლოკიდური -ც-ს გარეშე აწარმოებს მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით, ბრალდებითსა და წოდებით ბრუნვას (არ იგულისხმება -იც-ზე დაბოლოებული სახელები);
- ბ) ყველა სახელს მრავლობითი რიცხვის სამ ბრუნვაში: სახელობითში, ბრალდებითსა და წოდებითში ერთნაირი ფორმა აქვს (არ იგულისხმება -იც-ზე დაბოლოებული სახელები);
- გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მამრობითი სქესის ყველა სახელი ბოლოვდება -ავ-ზე.¹⁸⁷

მიუხედავად ამ საერთო ნიშნების არსებობისა, ძირითადად, პირველი ტიპის სახელები ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ბრუნებისას, თანაც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ავ საერთოდ დამახასიათებელია ყველა ტიპის სახელებისათვის, მათ შორის მდედრობითი და საშუალო სქესისაც. (ერთადერთი გამონაკლისია ამ შემთხვევაში -თი, -ქი, -ყი-ზე დაბოლოებული მეორე ბრუნების მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებსაც არქაული ბრუნება ახასიათებთ და მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ არა -ავ, არამედ -ეავ დაბოლოება).

¹⁸⁷ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 239-240.

მეორე ტიპის ბრუნებაში შედის მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც ბოლოვდება -ა, -ი, -ა, -ი, -ი-ზე. თანაბარმარცვლიანები მრავლობითს აწარმოებენ -ეც დაბოლოებით, არათანაბარმარცვლიანები -დეც ბოლოვდებიან. -ი, -ი, -ი-ზე დაბოლოებულები მრავლობითში დაირთავენ -ეც.

მეორე ტიპის ბრუნებისას:

1. -ა-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი ყველა ბრუნვაში თავდაპირველ ადგილზე რჩება, გარდა მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითისა, სადაც ის ბოლო მარცვალზე გადაინაცვლებს;
2. -ი-ზე დაბოლოებულ ზოგიერთ სახელში, რომლებსაც მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითში ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;
3. -ა-ზე დაბოლოებული ზოგი სახელი წესს არ ემორჩილება და მახვილს ყველგან ინარჩუნებს;
4. -ი-ზე დაბოლოებული სახელები, რომელთაც მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდით, მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას არ აწარმოებენ;
5. -ი-ზე დაბოლოებული სახელების მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მახვილი ყოველთვის ბოლო მარცვალზეა;
6. -ი, -ი, -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებს ახასიათებთ ე. წ. არქაული ბრუნება;
7. ე. წ. არქაული ბრუნების სახელებში თუ მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა, მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;

8. -იჲ-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელები მამრობითი სქესის მსგავსად იბრუნვის.

მეორე ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

ა) ყველა მდედრობითი სქესის სახელი მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვას აწარმოებს სახელობითის ფორმაზე -ჲს დართვით;

ბ) ყველა სახელს ორივე რიცხვის სამ ბრუნვაში: სახელობითში, ბრალდებითსა და წოდებითში ერთნაირი ფორმა აქვს;

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ყველა სახელი ბოლოვდება -ων-ზე.¹⁸⁸

როგორც ვნახეთ, მეორე ბრუნებაშიც უამრავი სახელია, რომელიც განსხვავებულად იბრუნვის, მათ შორის არის არქაული ბრუნების -იჲ-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც ზემოჩამოთვლილ არც ერთ წესს არ ემორჩილებიან და მამრობითი სქესის -იჲ-ზე დაბოლოებული სახელების მსგავსად იბრუნვის, ამიტომ, ჩვენი აზრით, სრულიად გაუმართლებელია ამ სახელების მეორე ტიპის ბრუნებაში შეყვანა.

მესამე ტიპის ბრუნებაში შედის საშუალო სქესის არსებითი სახელები; იყოფა ორ ჯგუფად: თანაბარმარცვლიანები, რომლებიც ბოლოვდება -ი, -ი, -იჲ-ზე და არათანაბარმარცვლიანები -μα, -σμο, -αჲ, -აჲ-ზე.

მესამე ტიპის ბრუნებისას:

1. -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებს ნახვილი რჩებათ თავდაპირველ მარცვალზე;

¹⁸⁸ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 247-248.

2. თუ სამმარცვლიან სიტყვებს, მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში იგი ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;
3. გამონაკლისის სახით, ზოგიერთ სამმარცვლიან სახელში მახვილი ადგილს არ იცვლის;
4. -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებში ორივე რიცხვის ნათესაობითში მახვილი ყოველთვის ბოლო მარცვალზეა;
5. ზოგ სახელს სახელობით ბრუნვაში აქვს -უ დაბოლოება, რომელიც მხოლობითი რიცხვის გენეტივსა და მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში -ი-თი შეიცვლება.
6. -იც-ზე დაბოლოებულ საშუალო სქესის სახელებს მრავლობით რიცხვში ექნება -ი დაბოლოება.

მესამე ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

- ა) საშუალო სქესის ყველა სახელი ორივე რიცხვში ერთნაირად აწარმოებს სამ ბრუნვას: სახელობითს, ბრალდებითსა და წოდებითს;
- ბ) არათანაბარმარცვლიან სახელებს მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მახვილი აქვთ ბოლოდან მეორე მარცვალზე;
- გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ყველა სახელს აქვს -ავ დაბოლოება.¹⁸⁹

მამასადამე, მ. ტრიანდაფილიდისის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციაში შეიძლება დავასახელოთ თითოეული ბრუნებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშანი, ეს გახლავთ სამ ბრუნვაში სახელის ერთნაირი ფორმები: I ტიპის სახელებისათვის ეს

¹⁸⁹ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 253.

ბრუნვებია: ნათესაობითი, ბრალდებითი და წოდებითი მხოლოდით რიცხვში, და სახელობითი, ბრალდებითი და წოდებითი მრავლობით რიცხვში; მეორე და მესამე ბრუნებისათვის კი, სახელობითი, ბრალდებითი და წოდებითი ორსავე რიცხვში. მაგრამ, ეს ფაქტი, ჩვენი აზრით, უფრო იმაზე მიუთითებს, რომ ბრუნებისას ორი ფორმის დაპირისპირება საერთოდ ბერძნული ბრუნებისათვის დამახასიათებელი მოვლენა, საქმე გვაქვს ქვემდებარის ბრუნვის დაპირისპირებასთან დამატების ბრუნვასთან, და ამიტომაც იგი არ შეიძლება მივიჩნიოთ განმსაზღვრელად ბრუნების ტიპების გამოყოფისას.

სქემის სახით მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემა ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

მ. ტრიანდაფილიდისი				
I		II	III	
მამრობითი სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით		მდედრობითი სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით	საშუალო სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით	
-აჲ, -იჲ, -ეჲ, -ოჲ	-ოჲ	-ა, -ი, -ა, -ოჲ, -ოჲ	-ო, -ი, -ოჲ	-μα, -σι, -αჲ, -αჲ

როგორც ჩანს, მ. ტრიანდაფილიდისის მიერ შემოთავაზებულმა სისტემამ საყოველთაო აღიარება იმიტომ მოიპოვა, რომ ის ერთი შეხედვით მარტივია - გვთავაზობს ბრუნების მხოლოდ სამ ტიპს, რომელთა დიფერენციაცია ძალიან ადვილია სახელთა სქესების მიხედვით. მაგრამ ამ საკითხის უფრო ღრმად შესწავლისას ნათელი ხდება, რომ ეს სიმარტივე ილუზორულია და თითოეული ტიპის ფარგლებში ბევრი განსხვავებული ქვეკატეგორიაა. ამიტომ ყველა მეცნიერი ამ კლასიფიკაციას არ იზიარებს და არსებობს ალტერნატიული კლასიფიკაციებიც.

§ 7. 2 ახალი ბერძნული ენის ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციები

მ. ტრიანდაფილიდისის გრამატიკის შემდეგ ბერძნულ სინამდილეში რამდენიმე ახალი გრამატიკა დაიწერა. 1959 წელს პარიზში გამოვიდა ა. მირამბელის ნაშრომი “ახალი ბერძნული ენა, აღწერა და ანალიზი” (“La langue Grecque moderne, description et analyse”). 1967 წელს გამოიცა გ. ბაზინიოტისა და პ. კონდოსის “ახალი ბერძნულის სინქრონული გრამატიკა” (“Συγχρονική γραμματική της Κοινής Νέας Ελληνικής”), რომელიც მიზნად ისახავდა თანამედროვე ენაში არსებული პრობლემების დასმასა და გადაჭრას.

XX საუკუნის 70-90-იან წლებში ბერძნული ენის ოთხი ახალი გრამატიკა ჩნდება: პ. მაკრიჯის “ახალი ბერძნული ენა” (“The Modern Greek Language”), დ. ჰოლტონის, პ. მაკრიჯისა და ი. ფილიპაკი-უორზურტონის “თანამედროვე ბერძნული ენის ზოგადი გრამატიკა” (“A Comprehensive Grammar of the Modern Language”), ე. პეტრუნიასის “ახალი ბერძნული გრამატიკა და შედარებითი ანალიზი” (“Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση”) და ა. ცოპანაკისის “ახალი ბერძნულის გრამატიკა” (“Νεοελληνική γραμματική”). ამ გრამატიკებიდან ორი ლონდონში, ორი თესალონიკში გამოიცა. სამი მათგანი აღწერითი და ანალიტიკურია, ხოლო მეოთხე, ქრონოლოგიურად ყველაზე ბოლოს გამოცემული, ა. ცოპანაკისის ნაშრომი უფრო სისტემატიზებურ გრამატიკას წარმოადგენს.¹⁹⁰ ამას უნდა დავუმატოთ აგრეთვე ხ. კლერის და გ. ბაზინიოტისის “ახალი ბერძნული ენის გრამატიკა” (“Γραμματική της Νέας Ελληνικής”),

¹⁹⁰ Κόκολης Ξ., Νέες γραμματικές και παλαιές αντιδράσεις, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 317.

რომელიც 1998, 1999, 2001, 2004 წლებში ოთხ ტომად გამოვიდა, ხოლო 2005 წელს ერთ ტომად.

განვიხილოთ ბრუნების სისტემა ზემოთ აღნიშნულ გრამატიკებში.

როგორც ვნახეთ, ახალ ბერძნულში დღესდღეობით მეტად აქტუალურია საკითხი ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისა. მ. ტრიანდაფილიდისის აღიარებული სისტემა,¹⁹¹ რომელიც მნემოტექნიკურ პრინციპს ეყრდნობა, თანამედროვე ბერძენი მეცნიერების მიერ მოძველებულადაა მიჩნეული და მრავალი მკვლევრის აზრით, არ შეესაბამება ახალი ბერძნული ენის სტრუქტურას. თანამედროვე მეცნიერებაში მრავალი ალტერნატიული კლასიფიკაცია არსებობს, მაგრამ არც ერთი მათგანი დღესდღეობით არ არის გაზიარებული.

ბრუნების ტიპების გამოყოფისას სხვადასხვა ფაქტორს ითვალისწინებენ, კერძოდ:

- ა) სქესის გრამატიკული კატეგორია;
- ბ) სახელის¹⁹² ფუძის დაბოლოება;
- გ) სახელის თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა;
- დ) სახელის ბრუნებისას ბრუნვების ნიშნების რაოდენობა ერთი ტიპის ფარგლებში;
- ე) სახელის რომელიმე ბრუნვის (მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის) ნიშნის მიხედვით კლასიფიკაცია.

ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციებიდან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ მ. ფილინდასი, რომელმაც თავის წიგნში "ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Γραμματική της Ρωμαϊκής γλώσσας"),

¹⁹¹ მ. ტრიანდაფილიდისის კლასიფიკაციის შესახებ დაწვრილებით იხ. 80-85.

¹⁹² ტერმინით სახელი ვგულისხმობთ არსებით სახელებს.

პირველმა მოგვცა ახალი კლასიფიკაცია. მან ბრუნების ორი ტიპი შემოგვთავაზა. საფუძვლად აიღო თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა, ცალკე გამოყო აგრეთვე ზოგიერთი ორმაგი ბრუნების სახელი.¹⁹³

საინტერესოა აგრეთვე ა. მირამბელის კლასიფიკაცია. ბრუნების ტიპების გამოყოფისას იგი საფუძვლად ბრუნვის ნიშნებს იღებს და სამ ბრუნებას გვთავაზობს: 1. ბრუნება ოთხი დაბოლოებით (ბრუნვის ნიშნით); 2. ბრუნება სამი დაბოლოებით; 3. ბრუნება ორი დაბოლოებით. მათგან პირველ ბრუნებას მიეკუთვნება -ი დაბოლოებიანი მამრობითი სქესის სახელები მხოლოდით რიცხვში, მაგალითად, ο αδερφός, τος αδερφός, τον αδερφό, αδερφός; მეორე ბრუნებას ა. მირამბელი მიაკუთვნებს პირის ნაცვალსახელებს, არტიკლს და -ი დაბოლოებიანი მამრობითი სქესის სახელების მრავლობით რიცხვს, მაგალითად, εγώ, μου, με; ο, τον, του; οι αδερφοί, των αδερφών, τους αδερφούς; მესამე ბრუნებაში კი გაერთიანებულია ყველა დანარჩენი არსებითი სახელი. აქ შედის მამრობითი სქესის -ας და -ης-ზე დაბოლოებული სახელები, მაგალითად, χειμώνα, πελάτης; მდედრობითი სქესის -α და -η დაბოლოებულები, მაგალითად, μητέρα, πηγή; საშუალო სქესის -ι, -ο, -μα-ზე დაბოლოებულები, მაგალითად, πούλι, βουνό, γράμμα.¹⁹⁴

1. მირამბელის სისტემა, ჩვენი აზრით, მიუღებელია იმიტომ, რომ:

ა) გაუმართლებელია პირველ ბრუნებაში –ი დაბოლოებიანი არსებითი სახელების გაერთიანება, თითქოს და იმ ნიშნით, რომ ამ სახელებს აქვთ ოთხი ბრუნვის ნიშანი. წოდებითი ბრუნვის –ε

¹⁹³ Τσοπανάκης Α., *op. cit.*, 209.

¹⁹⁴ Mirambel A., Η Νέα Ελληνική Γλώσσα, περιγραφή και ανάλυση, μετάφραση Κάρτζα Κ., Έκδοση Αριστοτέλειο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, 89-97.

დაბოლოება -ი ფუძის აბლაუტის საფეხურია და არანაირად არ შეიძლება მისი მიჩნევა ბრუნვის ნიშნად.

ბ) მესამე ბრუნებაში გაერთიანებულია სრულიად განსხვავებული ტიპის სახელები მხოლოდ იმის გამო, რომ მათ ორი ბრუნვის ნიშანი აქვთ. ეს სახელები სრულიად განსხვავებულად იბრუნვის, როგორც მხოლოდით, ასევე მრავლობით რიცხვში. მაგალითად, ავიღოთ მამრობითი სქესის სახელი ο άντρας და საშუალო სქესის სახელი το γράμμα.

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
Ον.	ο άντρας	οι άντρες	το γράμμα	τα γράμματα
Γεν.	του άντρα	των αντρών	του γράμματος	των γραμμάτων
Αιτ.	τον άντρα	τους άντρες	το γράμμα	τα γράμματα
Κλ.	-- άντρα	-- άντρες	-- γράμμα	-- γράμματα

მართალია, ორივე სახელს ორ-ორი დაბოლოება აქვს ორსავე რიცხვში, მაგრამ ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდება თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობით, თანაც თუ მხოლოდით რიცხვში პირველი სახელის ბრუნებისას ირიბი ბრუნვების ფორმა ერთია, მეორე სახელის ბრუნებისას სახელობითის ფორმა მეორდება დანარჩენ ბრუნვებში, გარდა ნათესაობითისა. აღარაფერს ვამბობთ იმაზე, რომ დაბოლოებები მკვეთრად განსხვავდება.

სასურველი იქნებოდა, რომ ავტორს ცალ-ცალკე ტიპები თუ არა, ქვეკატეგორიები მაინც გამოეყო.

ჰ. მაკრიჯი გამოყოფს არსებითი სახელების სამ კატეგორიას. პირველ კატეგორიაში შედის ორი ბრუნვის ნიშნის მქონე არსებითი სახელები. თავის მხრივ, ეს კატეგორია დაყოფილია ორ ქვეკატეგორიად: მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელებად. მაგალითად, φύλακας, κλέφτης, παπάς, καφές, συγγραφέας, συγγηνής; θάλασσα, γιαγιά, κυβέρνηση; მეორე კატეგორიაში გაერთიანებულია ის არსებითი

სახელები, რომელთაც ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ -ის დაბოლოება. თავის მხრივ, ეს სახელები სამ ქვეკატეგორიად იყოფა. პირველ ქვეკატეგორიაში შედის -იც-ზე დაბოლოებული მამრობითი სქესის სახელები (არის რამდენიმე მდედრობითი სქესის სახელიც), მაგალითად, ἀνθρωπος; მეორე ქვეკატეგორიაში შედის -ი-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, δάματι; ხოლო მესამე ქვეკატეგორიაში -ი-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, γόρι. მესამე კატეგორიაში შედის საშუალო სქესის სახელების რამდენიმე განსხვავებული ჯგუფი, რომლებიც ძირითადად, ორ ქვეჯგუფზე დაიყვანება: არათანაბარმარცვლიან და თანაბარმარცვლიან სახელებზე, მაგალითად, ὄνισμα, πλῆσιμο, κρέας, παρόν, ἔδαφος.¹⁹⁵

პრაქტიკული თვალსაზრისით კ. მაკრიჯის სისტემა შეიძლება მისაღებად ჩაგვეთვალა, მაგრამ ერთადერთი რაც ამ სისტემის ნაკლად მიგვაჩნია ეს არის ის, რომ კლასიფიკაციას აკლია საერთო პრინციპი. პირველ ბრუნვას საფუძვლად უდევს ბრუნვათა ნიშნების რაოდენობა, მეორე ბრუნვას სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, ხოლო მესამეს – სქესის კატეგორია. სასურველი იქნებოდა თითოეული ტიპი ერთ პრინციპზე ყოფილიყო აგებული ან ყველა ტიპის კლასიფიკაცია მოეხდინა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით ან სქესების შესაბამისად ან კიდევ ბრუნვათა ნიშნების რაოდენობის მიხედვით.

გ. ზუკისი თავის ნაშრომში "ახალი დიმოტიკის გრამატიკა" ("Γραμματική της Νεοδημοτικής"), ძველი ბერძნულის კვალობაზე, ახალ ბერძნულშიც გამოყოფს სამი ტიპის ბრუნვას. პირველ ბრუნვას

¹⁹⁵ Mackridge P., op. cit., 215-219.

მიაკუთვნებს მამრობითი სქესის -ας, -ης, -ης, მაგალითად, ταμίας, ποιητής, καφές და მდედრობითი სქესის -α, -η ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, χάρια, ποιή; მეორე ბრუნებაში აერთიანებს მამრობითი სქესის -ος, -ους, მაგალითად, άνθρακος, παπისός; მდედრობითი სქესის -ος, -ου, -α, მაგალითად, μέθις, αλεπίς, Φίρσα და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, βους, παιδί; ხოლო მესამე ბრუნებაში ათავსებს სამივე სქესის, ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სხვადასხვა დაბოლოების მქონე სახელებს, მაგალითად, συγγαφέας, κρέας, σάμα.¹⁹⁶

გ. ზუკისის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას ვერ გავიზიარებთ, რადგანაც ჯერ ერთი მას საფუძვლად არ უდევს სწორი ლინგვისტური პრინციპი და მეორეც, ეფუძნება არსებით სახელთა ბრუნების მოძველებულ პარადიგმებს. ძველი ბერძნულის ცოდნის გარეშე უბრალოდ წარმოუდგენელია ამ სისტემით ხელმძღვანელობა.

სქემის სახით ეს სამი კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ა. მირამბელი			ბ. მაკრიჯი			გ. ზუკისი		
I	II	III	I	II	III	I	II	III
4 ბრ. ნიშნით	3 ბრ. ნიშნით	2 ბრ. ნიშნით	2 ბრ. ნიშნით	გენ. თ დაბოლოებით	საშ. სქესის სახელ.	-ας, -ης, -ης; -α, -η	-ος, -ους, -α, -ο, -ι	III კანკლ. სახელები
-ος მხ.რ.	-ος მრ.რ.	-ας, -ης, -α, -η, -ι, -ο, -μα	-ας, -ης, -α, -η	-ος, -ο, -ι	-μα, -σμο, -ας			

დ. ჰოლტონის, ვ. მაკრიჯისა და ი. ფილიპაკი-ჟორბურტონის გრამატიკაში ბრუნების სისტემა მიჰყვება ტრიანდაფილიდისეულ

¹⁹⁶ Ζούκας Α., Γραμματική της Νεοδημοτικής, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα 1963, 47-73.

დაყოფას ანუ აქ ბრუნების ტიპები სქესის კატეგორიას უკავშირდება. მ. ტრიანდაფილიდისაგან განსხვავებით, მამრობით, მდედრობით და საშუალო სქესის სახელებთან ცალკეა განხილული ზოგადი სქესის სახელები.¹⁹⁷

ბრუნებათა ალტერნატიულ კლასიფიკაციას გვთავაზობს ა. ცოპანაკისი. იგი აღნიშნავს, რომ ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა არ შეიძლება დაუკავშირდეს სქესის კატეგორიას. საფუძვლად იგი იღებს არა სქესს, არამედ სხვადასხვა ბრუნვაში საერთო ბრუნვის ნიშნებს.

1956 წელს გამოცემულ წიგნში "ჩვენი ბრუნების სისტემა" ("Το κλιτικό μας σύστημα") იგი გამოჰყოფდა ბრუნების ექვს ტიპს: პირველი ბრუნება - მამრობითი სქესის -ας, -ης, მაგალითად, πατέρας, ναύτης; მდედრობითი სქესის -α, -η, -ω ბოლოკიდურიანი თანაბარმარცვლიანი სახელები მაგალითად, καρδιά, ψυχή, Φίρσω; მეორე ბრუნება - მამრობითი და მდედრობითი სქესის -ος, მაგალითად, οπαυός, εγκύκλιος და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, βουσό, παιδί; მესამე ბრუნება - მამრობითი სქესის -ς, -ας, -ης, მაგალითად, νοικοκύρης, βιριάς; მდედრობითი სქესის -α, -η, -ω ბოლოკიდურიანი არათანაბარმარცვლიანი სახელები, მაგალითად, **οκά**; მეოთხე ბრუნება - საშუალო სქესის -ς, -ον, -ο, -α ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, κρέας, παρελθόν, γράψιμο, κύμα; მეხუთე ბრუნება - მამრობითი სქესის -εας, -ης, მაგალითად, συγγραφέας, πρέσβης; მდედრობითი სქესის -η ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად,

¹⁹⁷ Holton D., Mackridge P., Φιλιππάκη-Warburton E., Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας, μετάφραση: Σπυρόπουλος Β., Αθήνα 2000, 51-75.

δύναμη; მეექვსე ბრუნება - საშუალო სქესის -ის ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, μέρις.¹⁹⁸

მოგვიანებით 1994 წელს გამოცემულ "ახალი ბერძნულის გრამატიკაში" ("Νεοελληνική γραμματική"), ა. ცოპანაკისმა შეცვალა თავისი აზრი და სახელთა თანაბარმარცვლოვანებიდან გამომდინარე, სამი ბრუნება გამოჰყო. პირველ ბრუნებაში მან გააერთიანა თანაბარმარცვლიანი, მამრობითი სქესის -ας, -ης, მაგალითად, πάτερας, νικητής და მდედრობითი სქესის -α, -η, -ω ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, καρδιά, ψυχή, μπάπω; მეორე ბრუნებაში თანაბარმარცვლიანი მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის -ის, მაგალითად, δάσκαλος, εγκύκλιος, μέρις და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, δέντρο, νησί; მესამე ბრუნებაში კი ყველა არათანაბარმარცვლიანი სახელი შეიტანა, მაგალითად, νοικοκύρης, αλεπούς, όνομα, κρέας.¹⁹⁹

სქემის სახით ეს კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ა. ცოპანაკისი								
ძველი კლასიფიკაცია (1956)						ახალი კლასიფიკაცია (1994)		
თანაბარმარცვლიანი		არათანაბარმარცვლიანი		არქაული		თანაბარმარცვლიანი		არათანაბარმარცვლიანი
მამრ. მდედრ.	მამრ. საშ.	მამრ. მდედრ.	საშ.	მამრ. მდედრ.	საშ.	მამრ. მდედრ.	მამრ. მდედრ. საშ.	მამრ. მდედრ. საშ.
-ας, -ης, -α, -η, -ω	-ος, -ο, -ι	-ς, -ης, -ας, -α, -ου, -ε	-ς, -ον, -ο, -α	-εας, -ης, -η	-ος	-ας, -ης, -α, -η, -ω	-ος, -ο, -ι	-ας, -ης, -ες, -ους, -α, -ου, -ε, -μα, -σιμο, -ας, -ον

¹⁹⁸ Τσοπανάκης Α., Το κλιτικό μας σύστημα, Έκδοση Αριστοτέλειο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956, 123.

¹⁹⁹ Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1994, 213-241.

თავისი პირველი კლასიფიკაციის ნაკლს, ერთიანი პრინციპის უქონლობას, თვითონ ავტორიც მიხვდა და შემდგომში, როგორც ვნახეთ, ახალი კლასიფიკაცია შემოგვთავაზა, სადაც საფუძვლად სახელთა თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა აიღო, თუმცა ეს სისტემაც მოკლებულია ლინგვისტურ საფუძველს ანუ არ არის გათვალისწინებული სახელთა ფუძის დაბოლოებები და შესაბამისად სრულიად გაუგებარია –ა-ზე დაბოლოებული სახელების პირველ ბრუნებაში მოხვედრა.

ათენის უნივერსიტეტის ენათმეცნიერებებმა ხ. კლერისმა და გ. ბაბინიოტისმა ახალი ალტერნატიული კლასიფიკაცია შემოგვთავაზეს. ბრუნების ტიპების გამოყოფისას ამოსავლად ისინი ბრუნვის ნიშნებს იღებენ და შესაბამისად ორ კატეგორიას განასხვავებენ: ორდაბოლოებიანი და სამდაბოლოებიანი. ორდაბოლოებიანი ბრუნების ტიპი თავის მხრივ ორ ქვეკატეგორიად თანაბარმარცვლიან და არათანაბარმარცვლიან ბრუნებად იყოფა: თანაბარმარცვლიანი ბრუნება ახასიათებს მამრობითი სქესის -აჲ, -იჲ, -ეაჲ, მაგალითად, κανόνაჲ, εργάτηჲ, αποστολέაჲ; მდედრობითი სქესის -ა, -ი, მაგალითად, σελίδα, βίρση; და საშუალო სქესის -ო, -ი ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, πρῶσο, ψαμί; ხოლო არათანაბარმარცვლიანი ბრუნება მამრობითი სქესის -აჲ, -იჲ, -ეჲ, -ოჲ, მაგალითად, γαλατάჲ, βαρκάρηჲ, παππόςჲ, καναπέჲ; მდედრობითი სქესის -ა, -ო, -ი, მაგალითად, μαμά, αλεπός, λένη; და საშუალო სქესის -μα, -ეაჲ, -ον, -σιμο ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, σάμα, κρέαჲ, καθήκον, δέσιμο; რაც შეეხება სამდაბოლოებიანი ბრუნების ტიპს, აქ მხოლოდ თანაბარმარცვლიანი

-იც-ზე დაბოლოებული მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელები შედის, მაგალითად, φίλιος, ἀνθραπισ, εἰσιδις.²⁰⁰

სქემის სახით ეს სისტემა ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ბ. კლერისი, გ. ბაბინოტისი							
ორდაბოლოებიანი						სამდაბოლოებიანი	
თანაბარმარცვლიანი			არათანაბარმარცვლიანი			თანაბარმარცვლიანი	
მამრ.	მდედრ.	საშ.	მამრ.	მდედრ.	საშ.	მამრ.	მდედრ.
-აც	-ა	-ო	-აც	-ა	-μα	-იც	-იც
-იჯ	-ი	-ი	-იჯ	-ი	-εαζ		
-ეაჯ			-ეჯ	-ი	-ον		
			-იჯ		-ομο		

ბ. კლერისა და გ. ბაბინოტისის კლასიფიკაცია ლოგიკურ სისტემას წარმოადგენს, სადაც გათვალისწინებულია ბრუნების ტიპების გამოყოფის თითქმის ყველა ფაქტორი, კერძოდ, სახელთა ბრუნვის ნიშნების რაოდენობა, სახელთა თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა, სახელთა გრამატიკული სქესის კატეგორია. ეს კლასიფიკაცია სამეცნიერო თვალსაზრისით უნაკლოა, შეიძლება ითქვას, რომ უკეთესი კლასიფიკაციის მოფიქრება საკმაოდ რთული იქნებოდა, მაგრამ როდესაც ჩვენ ამოვდივართ პრაქტიკული პრინციპიდან, მაშინ ჩანს, რომ ფართო საზოგადოებისათვის სწავლების დროს ის ძნელად აღსაქმელია, ვინაიდან გასათვალისწინებელია მრავალი ფაქტორი, რაც აბნევს, როგორც სკოლის მოსწავლეს, ასევე ახალი ბერძნული ენის უცხოელ შემსწავლელს.

საინტერესოა აგრეთვე, რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებული ბრუნების სისტემის კლასიფიკაცია, რომელიც მოცემულია 2001 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში "ძველი და ახალი ბერძნული" (შედარებითი გრამატიკა).

²⁰⁰ Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., op. cit., 15-17.

ავტორების აზრით, ახალ ბერძნულ ენაში ბრუნების კლასიფიკაციის დროს უნდა მოვიშველიოთ ის პრინციპი, რომელსაც ძველი ბერძნულის ტრადიციულ გრამატიკებში ვიყენებთ. ამ შემთხვევაში ახალ ბერძნულში უნდა გამოიყოს ოთხი ბრუნება. მხოლოებითი რიცხვის გენეტივში პირველი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი იქნება -ας ან -α, -ης ან -η დაბოლოებები, მეორე ბრუნებისათვის -ου ბოლოკიდური, მესამე ბრუნებისათვის - ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელი -ος, -ους, დაბოლოებანი, ხოლო მეოთხე შერეულ ბრუნებაში მოექცევიან ის სახელები, რომლებიც ბრუნებისას გვიჩვენებენ ფუძის ორ ვარიანტს: გავრცობილსა და გაუვრცობელს²⁰¹.

პირველ ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის პირველი კანკლედობის α ფუძიანი სახელები, როგორც მდედრობითი, ისე მამრობითი სქესისა, მაგალითად, η γάρα, ο ναύτης; ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სახელები, რომელთა ფუძესაც ახალი ბერძნული ინარჩუნებს, მაგრამ სახელობითს აწარმოებს და აბრუნებს ძველი ბერძნულის ანალოგიით, მაგალითად, η γυναίκα, ο άντρας; ისტორიულად მესამე კანკლედობის ι და ευ ფუძიანი სახელები, რომლებიც მხოლოებითში იბრუნვიან ძველი ბერძნულის პირველი, ხოლო მრავლობითში მესამე კანკლედობის სახელთა ანალოგიით, მაგალითად, η απόφαση, ο ιερέας;

მეორე ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის მეორე კანკლედობის ο ფუძიანი სახელები მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესისა, მაგალითად, ο σιρავός, η τριφός, το δέντρο; ცალკე ქვეჯგუფად აქ გამოიყოფა -ου დაბოლოებიანი სახელები, რომელთაც შუა საუკუნეებში ჰქონდათ -iv დაბოლოება, ხოლო ახალ ბერძნულში

²⁰¹ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., თბილისი 2001, 58.

კი დაიტოვეს -i, მაგალითად, το καλοκαίρι; ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის რამდენიმე სახელი, რომელთა ფუძესაც ახალი ბერძნული ინარჩუნებს, მაგრამ რომელთა სახელობითს აწარმოებს და აბრუნებს მეორე კანკლედობის ანალოგიით, მაგალითად, το γόνατο.

მესამე ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სხვადასხვაფუძიანი, ძირითადად, საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, το φως, το χράμα; შუა საუკუნეებში ზმნებიდან ნაწარმოები ზოგიერთი სახელი, რომელიც ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის, მაგალითად, το ντύσιμο.

შერეულ ანუ მეოთხე ბრუნებას მიეკუთვნება სახელები, რომლებიც მხოლოდით რიცხვში პირველი ბრუნებით იბრუნვიან, ხოლო მრავლობით რიცხვში ხდება ფუძის გავრცობა, ძირითადად -δ-სუფიქსის საშუალებით, მაგალითად, ο μαυράβις.²⁰²

სქემის სახით ეს კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

რ. გორდეზიანი, ი. დარჩია, ს. შამანიძე			
I	II	III	IV
α ფუძიანი სახელები	ο ფუძიანი სახელები	III კანკლედობის საშუალო სქესის სახელები	სახელები, რომელთა მრ. რ.-ში ხდება ფუძის გავრცობა -δ-ს საშუალებით
ისტორიულად III კანკლედობის სახელები, რომლებიც ძველი ბერძნულის I კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის	-ισ დაბოლოებიანი სახელები	ზმნებიდან ნაწარმოები -σιმი დაბოლოებიანი სახელები	
ι და ευ ფუძიანი სახელები	ისტორიულად III კანკლედობის სახელები,		

²⁰² გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიძე ს., op. cit., 58-59.

	რომლებიც ძველი ბერძნულის II კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის		
--	--	--	--

ჩვენი აზრით, ეს უკანასკნელი კლასიფიკაცია სწორ ლინგვისტურ პრინციპს ეფუძნება ანუ აქ პირველ რიგში გათვალისწინებულია სახელის ფუძის დაბოლოება, თანაც ბრუნების კლასიფიკაციისას მოშველებულია ერთიანი პრინციპი - ნათესობითი ბრუნვის ფორმის მიხედვით ტიპების გამოყოფა. თუმცა სწავლების პროცესში, როდესაც მოსწავლემ არ იცის ძველი ბერძნული ენა, ყოველივე ზემოთქმული ცოტა რთულია აღსაქმელად.

ჩვენი მთავარი ამოსავალი პრინციპი ბრუნების ტიპების გამოყოფისას – მათი პრაქტიკული დანიშნულებაა. ამიტომ, მიგვაჩნია, რომ უფრო მისაღებია ის სისტემა, რომელიც გაუადვილებს ბერძნული ენის შემსწავლელს ბრუნების სისტემის გაგებას.

ამ მიზნით ჩვენ ჩავატარეთ ექსპერიმენტი, ვცადეთ ახალი ბერძნული ენის სწავლებისას გამოგვეყენებინა რამდენიმე სისტემა, კერძოდ, მ. ტრიანდაფილიდისის ტრადიციული სისტემა, ხ. კლერისის და გ. ბაბინოტისის კლასიფიკაცია და რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის ბრუნების ახალი ტიპები. ექსპერიმენტის შედეგების გათვალისწინებით შეგვიძლია დავასკვნათ:

ა) მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემა

ერთი შეხედვით მოსწავლეებს უადვილდებათ ამ სისტემის მიხედვით ბრუნების ტიპების შესწავლა, მაგრამ ეს მხოლოდ იქამდე, სანამ მათ ვთავაზობთ პირველი ტიპის -იς, -აც, -იჯ-ზე დაბოლოებული მამრობითი სქესის თანაბარმარვლიანი სახელების,

მეორე ტიპის -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის თანაბარმარვლიანი სახელების და მესამე ტიპის -ი, -ო-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელების ბრუნებას. შემდეგ ეტაპზე როდესაც იწყება ისეთი სახელების ბრუნება, როგორცაა: -ი-ზე დაბოლოებულ მდედრობითი სქესის სახელთა, -ა, -ი-ზე დაბოლოებულ არათანაბარმარვლიან მამრობითი სქესის სახელთა, -ა, -ი-ზე დაბოლოებულ მამრობითი სქესის სახელთა, -ი, -ო, -უ-ზე დაბოლოებულ მდედრობითი სქესის სახელთა და სხვადასხვაფუძიან საშუალო სქესის სახელთა ბრუნება, მოსწავლეს უჭირს ამ სისტემის აღქმა.

ბ) ხ. კლერის და გ. ბაბინოტისის სისტემა

ამ კლასიფიკაციის სწავლების დროს გამოვლინდა, რომ მიუხედავად სისტემის მწყობრი, ლოგიკური ხასიათისა, დამახსოვრების მხრივ ის საკმაოდ რთულია. მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემისაგან განსხვავებით, იგი არ ქმნის იმის ილუზიას, რომ მისი დამახსოვრება ადვილია. ბრუნების მეორე ტიპის დამახსოვრება მსმენელთათვის სირთულეს არ წარმოადგენს, ვინაიდან აქ შედის მხოლოდ -ი-ზე დაბოლოებული მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელები, სამაგიეროდ ბრუნების პირველი ტიპის სწავლებისას დიდ სირთულეებს ვაწყდებით. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, პირველი ბრუნება იყოფა ორ ჯგუფად თანაბარმარვლიან და არათანაბარმარვლიან სახელებად. თანაბარმარვლიან სახელებში ერთადაა წარმოდგენილი -ა, -ი, -ა, -ი-ზე დაბოლოებულ მამრობითი სქესის სახელთა ბრუნება, -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელთა ბრუნება -ი, -ო, -ი-ზე დაბოლოებული საშუალო

სქესის სახელების ბრუნება, რომელთაც სრულიად განსხვავებული ბრუნება ახასიათებს და მოსწავლეებს უჭირთ მათი დამახსოვრება.

გ) რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის სისტემა

ჩვენთვის ყველაზე მისაღები იყო ეს კლასიფიკაცია, ვინაიდან:

ა) იგი ეყრდნობა ლინგვისტურ საფუძველს ანუ ფუძისეულ დაბოლოებას, რაც საერთოდ დამახასიათებელია ინდოევროპული ენებისათვის, სადაც კლასიფიკაციების უმრავლესობა ამ პრინციპზეა აგებული და მისაღები უნდა იყოს ბერძნული ენისათვის.

ბ) ძველი ბერძნულის მონაცემებით ახსნილია ახალი ბერძნული ენის სახელების ზოგიერთი ფორმა, რაც უფრო ადვილს ხდის მათ დამახსოვრებას, მაგალითად, ისტორიულად III კანკლედობის ι და ϵ ფუძიანი სახელები შერწყმულ ბრუნებას გვიჩვენებენ, მხოლობითში იბრუნვიან ძველი ბერძნულის I კანკლედობის, ხოლო მრავლობითში III კანკლედობის სახელების ანალოგიით. ძველი ბერძნულის ცოდნის გარეშე დამაბნეველია მრავლობით რიცხვში - $\epsilon\iota\varsigma$ დაბოლოების გაჩენა - $\epsilon\varsigma$ -ის ნაცვლად;

გ) ცალკეა გამოყოფილი შერეული ბრუნების ტიპი, სადაც ხდება სახელთა გავრცობა - δ - სუფიქსის საშუალებით.

მაგრამ სწავლების პროცესში აქაც წავაწყდით ზოგიერთ პრობლემას, კერძოდ, ის, რაც ჩვენ ამ სისტემის უთუო დადებით ნიშნად მიგვაჩნდა – ცალკე გამოყოფილი არათანაბარმარცვლიანი სახელები, რომელთა გავრცობა - δ - სუფიქსის საშუალებით ხდება, მოსწავლეებისათვის ასევე დამაბნეველი აღმოჩნდა. გარდა ამისა, პირველ ბრუნებაში მოხვედრილი სახელების მრავალფეროვნება ასევე

დამაბნეველია მოსწავლისათვის, ამიტომ სასურველი იქნებოდა პირველ ბრუნებაში ქვეკატეგორიები გამოყოფილიყო.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, წარმოვადგენთ ჩვენეულ სისტემას, რომელიც ძირითადად მიჰყვება რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას, მცირედი კორექტივებით. ჩვენი აზრით, პრაქტიკული მიზნებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილი იქნებოდა ბრუნების ხუთი ტიპის გამოყოფა. პირველ ბრუნებაში შევა α ფუძიანი სახელები – -აც, -იფ-ზე დაბოლოებული მამრობითი სქესის სახელები, მაგალითად, πατέρας, ναύτης; -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელები,

ს. ბერიკაშვილი

მაგალითად, καρδιά, ψυχή და -ეაც, -ი-ზე დაბოლოებული სახელები, მაგალითად, συγγαφέας, συγγενης, διάλεξη, რომლებიც მრავლობით რიცხვში ძველ ფორმებს გვიჩვენებს; მეორე ბრუნებაში იქნება ისევ α ფუძიანი სახელები – ოღონდ აქ შევა -აც, -იფ, -ეფ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი მამრობითი სქესის სახელები, მაგალითად, παππας, βαρκάρης, καφές და -ა-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელი η γαγιά; მესამე ბრუნება - ო ფუძიანი სახელები მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესისა, შემდეგი დაბოლოებებით: -იფ, -ი, -ი, მაგალითად, άσθραπος, είσιδης, δέντρο, παιδί; მეოთხე ბრუნება – სხვადასხვაფუძიანი თანაბარმარცვლიანი საშუალო სქესის სახელები, რომლებსაც ნათესაობით ბრუნებაში აქვთ -იფ დაბოლოება, მაგალითად, είδης, λάθης; მეხუთე ბრუნება - სხვადასხვაფუძიანი არათანაბარმარცვლიანი საშუალო სქესის სახელები, რომლებსაც ნათესაობით ბრუნებაში აქვთ -იფ დაბოლოება, მაგალითად, γράμμα, κρέας, καθήκον, πλύσιμο. სქემის სახით ამ სისტემას შემდეგი სახე აქვს:

I			II		III	IV	V
α ფუძიანი თანაბარ მარცვლიანი სახელები			α ფუძიანი არათანაბარ მარცვლიანი სახელები		ο ფუძიანი სახელები	სხვადასხვა ფუძიანი თანაბარ მარცვლიანი სახელები	სხვადასხვაფუძიანი არათანაბარ მარცვლიანი სახელები
მამრ.	მდედ რ.	მამრ., მდედ რ.	მამრ.	მდედრ.	მამრ., მდედრ., საშ.	საშ.	საშ.
-ας, -ης	-α, -η	-εας, -ης, -η	-ας, -ης, -ες	-α	-ος, -ο, -ι	-ος	-ος, -ως, -μια, -εας, -ον, -αυ, -ευ, -σιμο

შევეცადეთ წარმოგვეჩინა თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებული ბრუნების სისტემის ალტერნატიული კლასიფიკაციები და დაგვედგინა ყველაზე უფრო მისაღები ვარიანტი ბრუნების სისტემის შესწავლისას. ვინაიდან, ჩვენ ამოვდიოდით პრაქტიკული მიზნებიდან, ამ მიზნით ჩავატარეთ ექსპერიმენტი და შესაბამისად, ვეცადეთ ჩვენი საკუთარი კლასიფიკაციის წარმოდგენა.

დასკვნა

როგორც ვნახეთ, ბრუნების სისტემის კლასიფიკაცია ბერძნულ ენაში მეტად აქტუალურ საკითხად შეიძლება ჩაითვალოს. ჩვენი ნაშრომის მიზანი იყო წარმოგვეჩინა ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციები ანტიკური დროიდან მოყოლებული დღემდე და დაგვედგინა ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისას რომელი პრინციპი უფრო მისაღებია. ბერძნული ენის ბრუნების სისტემამ ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული დიდი ცვლილებები განიცადა. თავდაპირველად ბერძნულ ენაში ბრუნების სისტემა ეყრდნობოდა ე. წ. ლინგვისტურ საფუძველს ანუ ფუძის დაბოლოებას, შემდგომში კი (ახალ ბერძნულში) იგი დაუკავშირდა სქესის გრამატიკულ კატეგორიას ანუ მას საფუძვლად მნემოტექნიკური პრინციპი დაედო. არსებული მასალის შესწავლის საფუძველზე, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვათ, რომ:

1. უკვე ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან ჩანს დაინტერესება ისეთი გრამატიკული საკითხით, როგორც ბრუნება გახლავთ. მართალია, აქ ჯერ კიდევ არ არის საუბარი საკუთრივ ბრუნების სისტემასა და მის ტიპებზე, მაგრამ უკვე ვხვდებით ბრუნვათა მიხედვით სახელთა ფორმაცვალების სისტემატიზაციის ტენდენციას.
2. ბერძნულ ენათმეცნიერებაში ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას საფუძველი გვიანანტიკურ ეპოქაში ეყრება. ბრუნების კლასიფიკაციის პირველ ცდებს ახ. წ. II საუკუნის გრამატიკოსის, ჰეროდოტის აპოლონიოს დისკოლოსის მის ნაშრომი “ბრუნების შესახებ” (“Peri; klivsew~”), სადაც

3. შუა საუკუნეების გრამატიკოსების შესახებ საკმაოდ მწირი ცნობები მოგვეპოვება, როგორც ჩანს, ისინი მიჰყვებიან ჰეროდოანოსის მიერ შემოღებულ ბრუნების სისტემას, ანუ დაყოფას დაბოლოებათა ანბანური რიგის მიხედვით.
4. აღორძინების პერიოდში ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. კ. ლასკაროსი ბრუნების ათ ტიპს გვთავაზობს: ხუთს შერწყმულ სახელთათვის და ხუთს შეურწყმელთათვის; ი. ველერუსს შემდგომში საყოველთაოდ აღიარებული სამბრუნებიანი სისტემა შემოაქვს; ნ. სოფიანოსის “ახალი ბერძნულის გრამატიკა” მიჰყვება სამბრუნებიან სისტემას, თუმცა არსებითი ცვლილებები შემოაქვს.
5. XVIII-XIX საუკუნეებში ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ, ბრუნების სისტემის ძირითად კლასიფიკაციად, ტრადიციული, ანუ სამკანკლედობიანი კლასიფიკაცია გვევლინება, თუმცა რამდენადმე შეცვლილი სახით. ასე, მაგალითად, გ. კურციუსი სამ ბრუნებაზე მსჯელობს, მაგრამ მათგან პირველსა და მეორეს ერთ ძირითად ბრუნებად აერთიანებს, რომელსაც ხმოვანფუძიან ბრუნებას, ხოლო მესამეს, შესაბამისად, მეორე ძირითად, ანუ თანხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. რაც შეეხება, რ.

6. XIX საუკუნის ბოლოს ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წარმომადგენლებთან ბრუნების კლასიფიკაცია ტრადიციული სახით არის მოცემული, მაგრამ ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია იმ ფონეტიკურ პროცესებზე, რომლებიც ბრუნების დროს იჩენს თავს. ე. შვიცერთან კლასიფიკაცია ოდნავ განსხვავებულია. მკვლევარი საფუძვლად იღებს არა სახელის ფუძის დაბოლოებას, არამედ ფონეტიკურ ფაქტორს, კერძოდ, ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელ კონტრაქციას.
7. XX საუკუნეში შექმნილი ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში მოცემულია ბრუნების სისტემის ტრადიციული კლასიფიკაცია. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც გვხვდება ბრუნების ტიპების სხვადასხვა სახელწოდებაა.
8. ახალი ბერძნული ენის მიღებული კლასიფიკაცია მ. ტრიანდაფილიდისს ეკუთვნის და იგი სქესის კატეგორიას უკავშირდება. თუმცა ამ სისტემას ყველა მეცნიერი არ იზიარებს და არსებობს ალტერნატიული კლასიფიკაციებიც.
9. ალტერნატიული კლასიფიკაციებიდან მნიშვნელოვანია მ. ფილინდასის; ა. მირამბელის; ა. ცოპანაკისის; გ. ზუკისის; პ. მაკრიჯის; ხ. კლერის, გ. ბაბინიოტისის; რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებული ბრუნების ტიპები.
10. ჩვენი აზრით, ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისას უნდა დავეყრდნოთ უპირველეს ყოვლისა, ლინგვისტურ პრინციპს,

11. ვინაიდან ჩვენი მთავარი ამოსავალი პრინციპი ბრუნების ტიპების გამოყოფისას – მათი პრაქტიკული დანიშნულება იყო, ამიტომ ამ მიზნით ჩვენ ჩავატარეთ ექსპერიმენტი, ვცადეთ ახალი ბერძნული ენის სწავლებისას გამოგვეყენებინა რამდენიმე სისტემა, კერძოდ, მ. ტრიანდაფილიდისის ტრადიციული სისტემა, ხ. კლერისის და გ. ბაბინოტისის კლასიფიკაცია და რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის ბრუნების ახალი ტიპები. ექსპერიმენტმა გვიჩვენა, რომ პრაქტიკული დანიშნულების მხრივ ყველაზე მისაღებია რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის კლასიფიკაცია.
12. თუმცა ჩვენი აზრით, აქაც ზოგიერთი კორექტივია შესატანი, ამიტომ ვეცადეთ წარმოგვედგინა ჩვენი საკუთარი კლასიფიკაცია, რომელიც ძირითადად მიჰყვება რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის კლასიფიკაციას.
13. ანტიკური პერიოდიდან მოყოლებული ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციის სხვადასხვა პრინციპი გვხვდება, ძირითადად ეს პრინციპებია: ა) სქესის გრამატიკული კატეგორია; ბ) სახელის ფუძის დაბოლოება; გ) სახელის თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა; დ) სახელის ბრუნებისას ბრუნების ნიშნების რაოდენობა ერთი ტიპის ფარგლებში; ე) სახელის რომელიმე ბრუნვის (მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის)

14. მთავარი ფაქტორი, რომელიც გასათვალისწინებელია ბრუნების სისტემის გამოყოფისას, ეს არის ერთიანი პრინციპის შემუშავება. ჩვენი აზრით, ძველი ბერძნულის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას სწორი პრინციპი უდევს საფუძვლად ანუ აქ გათვალისწინებულია სახელის ფუძის დაბოლოება. ანალოგიური პრინციპი უნდა მოვიშველიოთ ახალ ბერძნულშიც.

გამოყენებული ლიტერატურა

სისტემატური გრამატიკა, ბერძნული ენათმეცნიერება

ა) ძველი ბერძნული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელოები

1. ნიჟარაძე ივ., ძველი ბერძნული ენა, გამომცემლობა “განათლება”, თბილისი 1965.
2. ურუშაძე ა., ძველი ბერძნული ენა, გამომცემლობა “განათლება”, თბილისი 1987.
3. Козаржевский А.Ч., Учебник древнегреческого языка, Издательство Московского Университета, Москва 1975.
4. Кудрявский Д.Н., Грамматика древнегреческого языка, Тартуский Государственный Университет, Тарту 1964.
5. Курціус Г., Греческая грамматика для гимразій, въ переводъ Кремера Р., Часть первая, Этимологія, Изданіе книжнаго магазина наслѣдниковъ Бр. Салаевыхъ, Москва 1886.
6. Морь Я., Краткая этимология греческого языка, Изданіе автора, Санктпетербургъ 1897.
7. Соболевский С.И., Древне-греческий язык, Учебник для высших учебных заведений, Издательство литературы на иностранных языках, Москва 1948.
8. Фокковъ Н., Учебникъ Греческого языка, Типографія Императорской Академіи Наук. Санктпетербургъ 1871.
9. Brandenstein W., Griechische Sprachwissenschaft, I (Einleitung, Lautsystem, Etymologie), Sammlung Göschen, Bd. 117, Berlin 1954.
10. Brandenstein W., Griechische Sprachwissenschaft, II (Wortbildung und Formenlehre), Sammlung Göschen, Bd. 118/118a, Berlin 1959.

11. Brugmann K., Griechische Grammatik, Lautlehre, Stammbildungs und Flexionslehre, Syntax, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Oscar Beck, München 1913.
12. Kühner R., Grammatik der Griechischen Sprache, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1890.
13. Meir-Brügger M., Griechische Sprachwissenschaft, Bd.1: Bibliographie, Einleitung, Syntax; Bd.2: Wortschatz, Formenlehre, Lautlehre, Indizes, Sammling Göschen, Berlin 1992.
14. Schwyzer E., Griechische Grammatik, Syntax und Syntactische Stilistik, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966.
15. Μαυρομάτης Ευ., Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Εκδοτικός Οίκος Απ. Κ. Πατσίδη, Θεσσαλονίκη 1960.
16. Τζαρτζάνος Α., Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήναι 1965.

ბ) სახლო ბერძნული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელოები

17. Ζούκης Γ., Γραμματική της νεοδημοτικής, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας” Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ως} Α. Ε., Αθήνα 1963.
18. Holton D., Mackridge P., Φιλιππάκη-Warburton Ει. Γραμματική της Ελληνικής γλώσσας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2000.
19. Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Μόζερ Α., Μπακάκου-Ορφανού Αι., Σκοπετέα Σ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή, Ι, Το όνομα, Αναφορά στο κόσμο της πραγματικότητας, Εκδόσεις “Ελληνικά γράμματα”, Αθήνα 1998.
20. Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Μόζερ Α., Μπακάκου-Ορφανού Αι., Σκοπετέα Σ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή, Ι.2, Ονοματικά στοιχεία (άρθρα, επίθετα, αντωνυμίες), Εξεδίκευση της αναφοράς στον κόσμο της πραγματικότητας, Εκδόσεις “Ελληνικά γράμματα”, Αθήνα 2004.

21. Mackridge P., Η Νεοελληνική γλώσσα, Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής, μετάφραση: Πετρόπουλος Κ. Ν., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1990.
22. Μαυρούλια Σ., Γεωργαντζή Ε., Τα Ελληνικά για ξενόγλωσσους, οπτικοακουστική μέθοδος, 1, 2 βιβλία, εκδόσεις Σάπφω Μαυρούλια, Αθήνα 1995-1999.
23. Mirambel A., Η Νέα Ελληνική γλώσσα, περιγραφή και ανάλυση, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988.
24. Μπαμπινιώτης Γ., Νεοελληνική κοινή, πέρα της καθαρεύουσας και της δημοτικής, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1979.
25. Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Αναγνωστοπούλου Α., Αργυρούδη Ει., Κολυβά Μ. και Μήτση Ν., Ελληνική γλώσσα, εγχειρίδιο διδασκαλίας της Ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας, Εθνικό ίδρυμα υποδοχής και αποκατάστασης παλιννοσούντων και απόδημων ομογενών Ελλήνων, Αθήνα 1993.
26. Τζατζάνος Α., Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής), τόμος Α', Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1996.
27. Τζατζάνος Α., Γραμματική της νέας Ελληνικής γλώσσας (της απλής καθαρεύουσας), Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1930.
28. Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική, πρώτος τόμος, ιστορική εισαγωγή, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1938.
29. Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής, Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2002.
30. Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1994.

31. Τσοπάνακης Α., Δερβισόπουλου Μ., Το κλιτικό μας σύστημα, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956.
32. Thumb A., Handbuch der Neugriechische Volkssprache, Grammatik, Texte, Glossar, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg 1910.
33. Σιόντη Χ., Μαθαίνω την Ελληνική γλώσσα, Πρόγραμμα Interreg II, Ιωάννινα 2001.

გ) ზერძული ენის ისტორია, ისტორიული გრამატიკა

34. გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიძე ს., ძველი და ახალი ზერძული, (შედარებითი გრამატიკა), ლოგოსი, თბილისი 2001.
35. Шантрэн П., Историческая морфология Греческого языка, Издательство иностранной литературы, Москва 1953.
36. Широков О.С., История греческого языка, издательство Московского университета, Москва 1983.
37. Ανδριώτης Ν., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας (Τέσσερις μελέτες), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995.
38. Αργυριάδης Γ., Νεοελληνική γλώσσα, ιστορικές και γλωσσολογικές διαστάσεις, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
39. Browning R., Η Ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα, μετάφραση Μαρία Ν. Κονόμη, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1995.
40. Γιαννίδη Ε., Γλώσσα και ζωή, Αναλυτική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος, τυπογραφείο “Εστία”, Αθήνα 1914.
41. Hoffmann O., Debrunner A., Scherer A., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, πρώτος τόμος, Ως το τέλος της κλασικής εποχής, μετάφραση Χαράλαμπος Π. Συμειωνίδη, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1997.
42. Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιστημονική επιμέλεια: Κοπιδάκης Μ.Ζ., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999.

43. Κριαράς Ε., Η γλώσσα μας, παρελθόν και παρόν, Εκτύπωση Θανάσης Αλτίντης, Θεσσαλονίκη 1992.
44. Κριαράς Ε., Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική αθηνών Α. Ε., Αθήνα 1987.
45. Κριαράς Ε., Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του Δημοτικισμού, τόμος Α', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1986.
46. Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α', Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (30 π. Χ. – 1750 μ. Χ.), Εκδόσεις “Δωδώνη”, Αθήνα – Γιάννινα 1997.
47. Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α', Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (1750 – 1926), Εκδόσεις “Δωδώνη”, Αθήνα – Γιάννινα 1997.
48. Μπαμπινιώτης Γ., Ελληνική γλώσσα, παρελθόν, παρόν, μέλλον, μελετήματα, διαλέξεις και άρθρα, 1977-1993, Gutenberg, Αθήνα 1994.
49. Μπαμπινιώτης Γ., Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστοριοσυγκριτική γλωσσολογία, Έκδοση Ε', Μ. Ρωμανός ΕΠΕ, Αθήνα 1998.
50. Σταματάκος Ι., Ιστορική γραμματική της αρχαίας Ελληνικής και τα πορίσματα της συγκριτικής γλωσσολογίας, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήναι 1949.
51. Tonnet H., Ιστορία της Νέας Ελληνικής γλώσσας, η διαμόρφωσή της, μετάφραση Καραμένου Μ., Πιαλιατσής Π., επιμέλεια Χαραλαμπάκης Χ., εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1995.
52. Τριανταφυλλίδης Μ., Άπαντα, Δεύτερος τόμος, Ερευνητικά Β', Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1965.
53. Φίληντας Μ., Γλωσσογνωσία και γλωσσογραφία ελληνική, τόμος Γ', Εκδοτική εταιρία “Αθήνα Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & Σ^{ιας}”, Αθήνα 1924.
54. Φλώρος Α.Θ., Ιστορικό και συγκριτικό συντακτικό Αρχαίας, Νέας Ελληνικής και Λατινικής, ΗΒΟΣ εκδόσεις, Αθήνα 1988.

55. Χατζιδάκης Γ., Σύντομος ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Έν Αθήναις 1915.

დ) ზოგადი ენათმეცნიერება, ენის ისტორია

56. გიორგობიანი თ., ბერძნული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, Αναθέσις, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, აკადემიკოს თინათინ ყაუხჩიშვილის საიუბილეოდ, ლოგოსი, თბილისი 1999.

57. კოდუხოვი კ., ზოგადი ენათმეცნიერება, გამომცემლობა “განათლება”, თბილისი 1982.

58. Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О.М., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва - Ленинград 1936.

59. Барроу Т., Санскрит, перевод с английского Н. Лариной, Прогресс, Москва 1976.

60. Вандриес Ж., Язык, лингвистическое введение в историю, перевод с французского, примечания Кузнецова П. С., под редакцией и с предисловием Шор Р. О., Государственное социально-экономическое издательство, Москва 1937.

61. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В., Индоевропейские языки и индоевропейцы, реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры с предисловием Якобсона Р., I - II, Издательство Тбилисского Университета, Тбилиси 1984.

62. Головин Б.И., Введение в языкознание, издательство “Высшая школа”, Москва 1966.

63. Гумбольдт В., Избранные труды по языкознанию, перевод с немецкого языка, под редакцией и с предисловием проф. Рамишвили Г. В., Прогресс, Москва 1984.

64. Десницкая А. В., Именные классификации и проблема индоевропейского склонения, Известия Академии Наук Союза ССР, № 3, Москва 1941.
65. Кондрашов И.А., История лингвистических учений, “Просвещение”, Москва 1979.
66. Мейе А., Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, перевод Кудрявского Д., под редакцией и с примечанием Шор Р., Государственное социально-экономическое издательство, Москва - Ленинград 1938.
67. Ольховиков Б.А., Теория языка и вид грамматического описания в истории языкознания, издательство “Наука”, Главная редакция восточной литературы, Москва 1985.
68. Пауль Г., Принципы истории языка, издательство иностранной литературы, Москва 1960.
69. Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, под редакцией Десницкой А.В., “Наука”, Ленинград 1984.
70. Порциг В., Членение индоевропейской языковой области, перевод с немецкого Браузе Л. Ю. и Павлова В. М., редакция и предисловие Десницкой А. В., Издательство “Прогресс”, Москва 1964.
71. Соссюр Ф., Труды по языкознанию, перевод с французского под редакцией Холодовича А. А., “Прогресс”, Москва 1977.
72. Статьи и исследования по языкознанию и классической филологии, под редакцией Василенко И.А., Москва 1965.
73. Томсен В., История языковедения до конца XIX века, (краткий обзор основных моментов), перевод студентов в обработке и с послесловием проф. Шор Р., Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР, Москва 1938.
74. Якобсон Р., Избранные работы, “Прогресс”, Москва 1985.
75. Krahe H., Indogermanische Sprachwissenschaft, Walter de Gruyter & Co., vonmals G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, J. Gittentag,

76. Kurylowicz J., The Inflectional Categories of Indo-European, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1964.
77. Substance and structure of language, edited by Puhvel J., University of California, Los Angeles, 1969.
78. Χατζηδάκης Γ.Ν., Γλωσσολογικά έρευνα, Τόμος Β', Ακαδημία Αθηνών, Κέντρος Συντάξεως του Ελληνικού Λεξικού, Αθήναι 1980.
79. Χατζηδάκης Γ.Ν., Γλωσσολογικά έρευνα, Τόμος Β', Ακαδημία Αθηνών, Κέντρος Συντάξεως του Ελληνικού Λεξικού, Αθήναι 1977.

**ბერძნული კულტურა, კლასიკური ფილოლოგია, ბიზანტიის
ისტორია**

80. გორდეზიანი რ., ბერძნული ცივილიზაცია, I ტ., მერანი, თბილისი 1988.
81. გორდეზიანი რ., დანელია მ., კლასიკური ფილოლოგიის შესავალი, ლოგოსი, თბილისი 2004.
82. დოლიძე ნ., ძირითადი ენათმეცნიერული ტენდენციები ანტიკურ ფილოსოფიაში და პლატონის "კრატილოსი", ლოგოსი, თბილისი 1998.
83. ნარკვევები ახალ ბერძნულ ლიტერატურაში, რედაქტორი შამანიდი ს., ლოგოსი, თბილისი 2005.
84. ქაროსანიძე ლ., დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნება" და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, ლოგოსი, თბილისი 1998.

85. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1950.
86. Лосев А.Ф., История античной эстетики, Софисты, Сократ, Платон, издательство искусство, Москва 1969.
87. Попова Т.В., Византийская народная литература, “Наука”, Москва 1985.
88. Радциг С.И., Введение в классическую филологию, издательство Московского Университета, Москва 1965.
89. Gudeman , Grundriss der Geschishte der cllassischen Philologie, Druck und Verlag von Teubner B.G., Leipzig and Berlin 1909.
90. Hesselning D. C., Morciaux choisis du “Pré spiritual” de Jean Moschos, Paris 1931.
91. Pfeifer R., History of classical scholarship, From the Beginnings to the Hellenistic Age, Clarendon Press, Oxford 1968.
92. The Cambridge Medieval History, volume IV, The Byzantine Empire, part I, Byzantium and its neighbours, edited by Hussey J.H., Cmabridge University Press, Cambridge 1979.
93. Beck H.G., Η βυζαντινή χιλιετία, μετάφραση: Κουρτόβικ Δ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
94. Mango C., Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης, Μετάφραση: Τσουγκარάκης Δ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988.
95. Μαστροδημήτρης Π.Δ., Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1996.

ტექსტები

96. არისტოტელე, პოეტიკა, წინასიტყვაობა, თარგმანი და კომენტარები პროფ. ს. დანელიასი, განათლება, თბილისი 1979.

97. არისტოტელე, რიტორიკა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო თამარ კუკავამ, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1981.
98. ანაკრეონტი, ლირიკა, ანაკრეონტეა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და სახელთა საძიებელი დაურთო თამარ კალატოზმა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1988.
99. ჰომეროსი, ილიადა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო რ.მიმინოშვილმა, საბჭოთა საქართველო, თბილისი 1964.
100. Антология мировой философии, в четырёх томах, том I, Философия древности и средневековья, под редакцией Соколова В. В., Москва 1969.
101. Аристотель, Риторика, Античные риторики, собрание текстов, статьи, комментарии и общая редакция проф. А.А.Тахо-Годи, Издательство Московского Университета, Москва 1978.
102. Платон, сочинения в трех томах, том I, под общей редакцией А.Ф.Лосева и В.Ф.Асмуса, Москва, 1968.
103. Anacreon, book I, fragm. 3., LYRA GRAECA, edited and translated by J. M. Edmonds, in three volumes, Volume II, Harvard University Press, Cambridge MCMLVIII.
104. Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, OMNIA, edidit apparatu critico instruxit J.De Arnim, vol.I, oratio LII, Peri; ἸΟmhvrou, Apud Weidmannos, Berolini MDCCCLXXXIII.
105. Evripidis, Perditarum Tragoediarum, Fragmenta, Edidit Nauk A., in Aedibus B.G.Teurneri, Lipsiae MCMVIII.

106. Homer, Iliad, books I-XII, with an introduction, a brief homeric grammar and notes by D. B. Monro, Clarendon Press, Oxford 1958.
107. Platonis, Dialogi, Vol. I., in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCXC.
108. Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Ed. Hilgard, Lipsiae 1901.
109. Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικής, εισαγωγή-μετάφραση Νικολούδης Η., Σχόλια φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.
110. Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός, Ρητορική 3, εισαγωγή-μετάφραση Νικολούδης Η., Σχόλια φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.

ენციკლოპედიები, ლექსიკონები

111. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, მთავარი რედაქტორი: ახაშიძე ირ., სპეციალური სამეცნიერო რედაქცია, თბილისი 1984.
112. Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, издательство “Советская энциклопедия”. Москва 1966.
113. Большая советская энциклопедия, главный редактор Прохоров А.М., издательство “Советская энциклопедия”, Москва 1976.
114. Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, под редакцией Соболевского С. И., Том I, А – Л, государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958.
115. Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, под редакцией Соболевского С. И., Том II, М – Ω, государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958.
116. Дворецкий И. Х., Латинско-русский словарь, издательство “Русский язык”, Москва 1976.

117. Лингвистический Энциклопедический словарь, Главный редактор Ярцева В. Н., “Советская энциклопедия”, Москва 1990.
118. Марузо Ж., Словарь лингвистических терминов, перевод с французского Андреева Н. Д., под редакцией Реформатского А. А., издательство иностранной литературы, Москва 1960.
119. Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike, Band 4, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart - Weiman 1998.
120. The Oxford Classical Dictionary, Third Edition Revised, Edited by Simon Hornblower and Anthony Sprawforth, University Press, Oxford 2003.